

بۆ په‌یوه‌ندی، نارده‌نی بابه‌ت و هاوکارێ له‌گه‌ڵ گوڤاری چله‌چه‌مه
 chehelcheshmeh1398@gmail.com

li serhêl binêrin

پێرست

- سه‌روتار: رافه‌ و رامانیك به‌سه‌ر دیرۆك و چیرۆكدا. ۳/
- له‌نگه‌ریك له‌سه‌ر به‌ره‌مێك: خوێندنه‌وه‌یه‌ك بۆ رۆمانی شوانی كورد و دارشینه‌وه‌كه‌ی. ۱۲/
- مندالان؛ بێ ناز له‌ وێژهی كوردی. ۱۹/
- میتۆلۆژیای كوردی و گێڕانه‌وه‌یه‌ك: ئۆستووره‌ی كوردیی شاماران. ۲۵/
- بررسی غار كه‌ره‌فتوو در فرهنگ عامیانه ساكنان دشت هه‌وه‌تووی دیوانده‌ره ۳۱/
- شه‌ر دیوانده‌ره در گذر زمان (چند تصویر) ۳۹/
- نه‌خشه‌ی تاشه‌به‌رد له‌ كوێستانه‌كانی ساپال، ناوچه‌ی میژوویی دیوانده‌ره. ۴۲/
- مختصری در مورد پرنده افسانه‌ای میش‌مرغ در دیوانده‌ره-كوردستان (از پراكندگی زیستگاه تا انقراض). ۴۵/
- مبدأ گاه‌شماری و اهمیت آن (با تأکید بر زیج كوردی). ۵۰/
- طاق بستان: یادگار تاریخی کرماشان. ۵۹/
- کتاب "عقل سیاسی ایرانی و هویت‌خواهی کوردها" در بوته‌ی نقد. ۶۱/
- زندگی سیاسی و نظامی امیرشرف‌خان بدلیسی و شرحی بر کتاب شرف‌نامه (مادر تاریخ ملت كورد). ۶۶/
- زن در فرهنگ كورد، با تأکید بر یارسان. ۷۸/
- روش استرداد هزینه‌های پس از ازدواج در قانون. ۹۳/
- نقش زن و زبان مادری (مصاحبه). ۹۶/
- به‌شی شیعری كوردی
- شه‌وگاری من.. ۱۰۰/
- زستان نه‌ما به‌اره.. ۱۰۰/
- شه‌و و مانگ و ئاسمانیکی رووناك.. ۱۰۱/
- كاتیك ئاور له‌ ته‌مه‌نی خۆم ئه‌ده‌مه‌وه.. ۱۰۲/
- زاروا نه‌ورۆزه‌ن ئارۆ.. ۱۰۴/
- ئی هوارپێر هه‌تین.. ۱۰۵/
- ئاسووه‌ل گشت ئاوس ئه‌ژ نكات.. ۱۰۶/
- من ته‌نبايي ته‌ریکیه‌ل خاویه‌ژاره‌ هراسانیکم/ ۱۰۷/
- خاویه‌ وه‌ته‌ن ئاوا كه‌ی (هۆنراوه‌ی مامۆستا فایه‌ق بیكه‌س). ۱۰۸/
- له‌ ناودارانی كوردستان، ناوچه‌ی میژوویی دیوانده‌ره: شیخ‌ه‌سه‌ن مه‌ولاناوه. ۱۰۹/
- مالپیت (جدول). ۱۱۲/

چله‌چه‌مه ۳ و ۴

فصل نامه‌ی کردی و فارسی چهل چشمه، سال اول، شماره ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

وه‌رزنامه‌ی فه‌رهه‌نگی - کۆمه‌لایه‌تی چله‌چه‌مه، سالی ئه‌وه‌ل، ژماره‌ی ۳ و ۴، پاییز و زستانی ۲۷۱۹

- خاوه‌ن‌ئیمتیاز و به‌رپرس: موحه‌مه‌د فه‌للاح
 - سه‌رنووسه‌ر: زانکۆ یاری

- ده‌سته‌ی نووسه‌ران و هاوکارانی ئه‌م ژماره‌:

ئه‌رده‌شیر مووسه‌وی، عه‌بدوڵلا ره‌حیمی، ته‌یب تاهری، ئیلا هه‌ میه‌دی پوو، ئاره‌ش ئه‌فزه‌لی، زیائیددین تورابی، له‌تیه‌ شه‌ریفی، خالد به‌رزه‌نجه، زاهد په‌زایی، بیه‌نام جه‌عفه‌ری، سامان میه‌ری، مادی ماهیده‌شتی، هه‌مید هه‌قی، سامان مه‌نسووری، شه‌کیلا مه‌حموودی، نادر زه‌نگیشه‌ئی، سدیق روسته‌می، ئومید تورکه، کیومه‌رس شه‌ره‌فی، موحه‌مه‌دئه‌مین که‌ره‌می، به‌هار فه‌لاحی، سه‌میع میرزایی.

- ده‌سته‌ی پێداچوونه‌وه‌:

ژیلا ئه‌رده‌لان، ماریه‌ ئه‌للایاری، ندا مه‌ردۆخی.

ده‌سته‌ی ده‌ره‌ینانی هونه‌ری:

- لوگۆ، نه‌خشاندنی رووبه‌رگ و پشت‌به‌رگ: بیه‌زاد موحه‌مه‌دی

- نه‌خشاندن و دارشینی ناوه‌پۆک: شاهۆ ئه‌حمه‌دیان

- وینه‌ی رووبه‌رگ: بیه‌زاد نیعمه‌تی

- وینه‌ی پشت‌به‌رگ: سه‌رنووسه‌ر

- نرخ: ۹۰۰۰ تمه‌ن.

فصل‌نامه‌ی چل‌چه‌مه در حد حفظ محتوا، در ویرایش و تلخیص مطالب آزاد است.
- مسئولیت محتوای مطالب و مقالات چاپ شده با نویسندگان است و انتشار مطالب در فصل‌نامه‌ی چل‌چه‌مه الزاما به مفهوم موافقت‌نشریه با محتوای آنها نیست.
- در صورت ارسال مطالب و مقالات ترجمه شده، رونوشت مقاله به زبان اصلی و ذکر مشخصات منبع اصلی ارسال نمایند.
- بازنشر مقالات و مطالب صرفا با ذکر مأخذ و نام (فصل‌نامه‌ی چل‌چه‌مه) مجاز است.

فصل‌نامه‌ی چل‌چه‌مه (چهل‌چشمه) در قالب فصل‌نامه و براساس مجوز رسمی با شماره ثبت ۸۳۶۰۲ مورخ ۱۳۹۷/۱۰/۲۴ از اداره کل مطبوعات و اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر می‌شود.

این فصل‌نامه‌ی مستقل دارای شماره استاندارد بین‌المللی پایندها (شاپا):
ISSN ۲۶۷۶-۷۷۳۲ می‌باشد و توسط سازمان بین‌المللی استانداردسازی به ثبت رسیده است.

صاحب‌امتیاز و مدیرمسئول: محمد فلاح
سر‌دبیر: زانکو یاری

ایمیل فصل‌نامه جهت انتقادات و پیشنهادات و ارسال مطالب و مقالات:
chehelcheshmeh۱۳۹۸@gmail.com

آدرس: کوردستان، شهرستان دیواندره، میدان ساعت، جنب پارک ملت، کتابخانه عمومی.

The Quarterly Periodical Magazine of Chlcheme.

This magazine is the first Kurdish cultural and social magazine in Dîwandere. Chlcheme is the voice of knowledge. Knowledge leads to personal reflection. A person who becomes aware of the inner-self desires freedom and happiness. Self-knowledge also leads to self-expression. This magazine will reflect those expressions in the Kurdish language.

Aim:

Our magazine aims to present original research on the languages and peoples of Kurdish from its beginning down to the present. In addition to Kurdish itself, any aspects of Kurdish relations with an influence on the areas of the Kurdish who are all around the world fall within the journal's scope. Our purpose is to open the door for Kurdish as a scientific language to be used in the field of cultural and social.

Guide for Authors

IMPORTANT:

- 1-The opinions expressed in this magazine do not necessarily reflect the views of the editor or editorial board of Chlcheme.
- 2-Articles submitted to the journal must not have been previously published or accepted for publication anywhere else. Articles may be written in Kurdish or Farsi.

Sincerely:

Editor-in-Chief

E-mail: zanko.yari@yahoo.co.uk

پاشه و پامانیگ بهسهه دیرۆک و چیرۆکا

Bi xeml û rewş e,
 şêrîn û xweş e zimanê Kurdî.. (Aram Tîgran)

..... * * *

دهسپیک

دیرۆک، ئارۆ بریتییه له قه‌دیتن و لیکۆلینهوه ژ رابردوو به‌پیی وینه‌باوه‌رپیکراوه‌کان، تۆمار و ئاسه‌واره‌کان و لیلی تی‌گه‌یشتن، هزرین و شی‌کردنه‌وه‌ی. میژوو گۆره‌پانیکی تویژینه‌وه‌یه که بۆ به‌دواداچوون و پروون‌کردنه‌وه‌ی پرووداوه‌کانی پیشووه و هه‌ندی جار تی‌ده‌کۆشیت (فه‌ره‌نگی ئەناهیتا)^۲. هه‌روه‌ها یه‌کیک له زانسته هه‌ره گرنگه‌کانی ژیانه و هیچ زانیارییه‌کی گرنگ نییه میژووی تایبه‌تی خۆی نه‌بی، چونکوو به‌شیوه‌یه‌ک زانست پیویستی به‌گه‌رانه‌وه‌یه بۆ ئه‌وه‌ی له ده‌رگای هه‌گبه‌ی زه‌مه‌ن بدات، وه‌ک زانینی میژووی زمان، ویژه، سروشت، پامیاری و هتد؛ هه‌روا که ده‌زانن به‌شیکی فره له میژووی کورده‌واری له‌بیرکراوه یان چمان هه‌وریکی سیوه‌نگه، و له ریگه‌ی پیقاژۆی کۆلینه‌وه ته‌نیا ده‌توانین ده‌ستمان رابگاته به‌شیکی بووچکی، بۆیه تویکاری له‌باتیی میژوو و فه‌لسه‌فه‌ی میژوو به‌زمانی کوردی به‌هۆی نه‌بوونی میژوونووسی کوردی به‌پیوه‌ری میژوونووسانه‌وه و تایبه‌تمه‌ندی پانانی زانستی، پرسیکی نوییه.

ئامانجی ئەم نووسراوه

که‌سانیک که هه‌ویای نووسینی میژووی نه‌ته‌وه‌ی وژیان یان ئه‌وه‌ی دییان هه‌یه، له‌وه ریگه‌دا زانیاری پیر ریکوویکیان وه‌ده‌ست ناکه‌وئ یان به‌ره‌مه‌کانی تۆره‌قنانان و هه‌قۆتی مامۆستایانی ئه‌وه مژاره زۆر جار راستیه‌کان پروون ناکاته‌وه و خوینه‌ر یان تویژهر تووشی رافارای ده‌که‌ن و به‌لاپیی‌دا ده‌به‌ن، به‌لام ژ بۆ ناسینی میژووی هه‌ر کۆمه‌لگایه‌ک ده‌بی

1. WQFerheng: dîrok
 2. Enahita: mêjû

پهوتی چاند و شهپۆلی دابونه ریتی خه لکه که ی شی بکریته وه. ئەدهبیاتی هەر گه لیکیش بنچینه یه کی هه یه که کۆله که کانی له سه ر زانستی گه لیلی (فۆلکۆر) ئەو گه ل و نه ته وه یه دا پاره ستاوه و خۆی گرتووه ، و سه ده مانه وئ به و ئامانجه بگه ین که چیرۆک و پۆمانی میژوو یی ده ورکی شه مه ند و زانستی تریان له م بواره دا هه یه ؛ په وکی له م وتاره دا به شه گرتنی شیوه ی ده کارکردن وه ک به لگه بۆ سه لماندن ی مه به ست و به پیی سه رچاوه کان ، دکارین ئادگاری چه مکه کانی دیرۆک و ویژه تاوتوئ بکه ین و بزانی گه لو په یوه ندیی و پیبه سته بیان هه یه ؛ و تی بگه ین گرنگی میژوو ی ویژه وه ک ره ه ندیکی نوئ باوی گه لو یستانه چۆنه ! و له وای دا نفیسار هه ندی باسی کاکل داری قیرا له م کافاره دا ده خاته روو .

تیبینی زمانه وانی

له پرووی واتاناسیی زاراووه^۳ ، هه نوو که ش پیناسه یه کی ئەوتۆ و هاوکۆک بۆ دیرۆک یان میژوو نییه ، به لام ما که ی میژوو ، لی توئینه وه یان زه نجیره رووداوه کانی پابردوو ه که میژوونووس کاری له سه ر ده کاتن . که سانیک که تووشی به ره نگار بوونه وه ی بژارده ی میژوو ده بن ، ده بی تی بکۆشن تا کوو پاده یه کیش له بواری زمانه وانی دا ، هه ندی شاره زایان بی . دیاره گه ر گشت خه رمانی وشه کان و زمانی گه لیک له نیو بجیت ، به ره به ره میژوو ه که شی هه قرا له بیر ده جیت ، چونکوو زمان ته نیا ئامرازیک بۆ په یوه ندی گرتن نییه ، به لکوو که ره سته یه که ئەپای فیربوون و تیگه یشتنی «بوون» و به م پییه ش شۆناسی تاکه که سی و به کۆمه لی هه ر تاکیک دیاری ده کات ؛ هه روها ئیستاش زمان بۆ نووسه ری نوئ خواز که ره سته نییه به لکوو مه به سته

(یاری ، ۲۷۱۶ ، ۳) . له روانینی زمان دا ته نی مه به ست ئەو زمانه نییه که خه لکی ره شوکی پۆژانه پیی دئاخفیت ، زمانی دیرۆک ، په روه رده ، کۆمه ل ناسی و تاد که هه ر کام له م شیوه زمانه به پیی پیویستی خۆی ئەژ شوینی خۆی دا ده بی کاریان پی بکرئ (که ریمی ، کوردستان پۆست ،

3 .Semantics
4 . Linguistic

۲۰۱۹). له کومه‌لگه‌ى مرۆيى‌دا زمان گۆرپانكارى به‌سه‌ردا دىت، و هه‌تاکوو زۆرتر هه‌ول بده‌ين چۆن‌ييه‌تى و هۆى داھيئانى وشه‌كان بدۆزينه‌وه باشتر بنچينه و رابردووى زمان و په‌وتى پيکھاتنى بۆمان دەرده‌که‌وى؛ بۆيه سه‌ره‌تا له‌رووى زمانه‌وانىيه‌وه په‌چه‌له‌كى ئەم دوو وشه (ديروک/ميژوو) ده‌خه‌ينه‌پوو و ده‌يده‌ين له‌ بيژنگ و به‌کورتى پيئاسه‌ى ده‌که‌ين.

ميژوو يان ديروک، هاوتاي وشه‌ى يوئانىي "historia"يه، که به واتاکانى زانست، ديتن، راکه‌ياندن، گيرانه‌وه و ميژوو رپوداوه‌کان بووه. وهک چه‌شنه هونه‌ريکى نووسين که ويده‌چى يه‌که‌م جار ميژوونووسى به‌ناوبانگ هيرودوت^۵ به‌کارى هينا بى. که‌واته وشه‌ى "ميژوو" له يوئانىيه‌وه هاتوو و له‌وى‌دا به‌م شيوه‌يه دنووسريت: *στορία* (که "هيسټوريا" ده‌خويندريت‌ه‌وه) و هه‌روه‌ها واتاي "ليپرسينه‌وه"شى هه‌يه. ئەم وشه‌ يوئانىيه له ريگه‌ى زمانى لاتينه‌وه هاته نيو هه‌موو زمانه ئوروپييه‌کان، بۆ ويئنه له زمانى فه‌ره‌نسى "histoire"^۶ و له ئينگليزى‌دا وهک "history"^۷ دانراوه. له زمانه‌کانى رۆژه‌لاتى ناھيندا؛ به‌تاييه‌ت له زمانى کوردى‌دا ژ بوارى وشه‌ناسيه‌وه چه‌ند تيورى له‌سه‌ر تۆرهمه‌ى ئەو دوو وشه ويکچوو و هاوبه‌شه‌دا هه‌يه، به‌لام به‌گشتى بۆ رابردوو و رپوداوه‌کانى پيشتتر به‌کار دىن. له کرمانجى ناوه‌راست‌دا-لقى سوئرانى، پتر وشه‌ى "ميژوو" به‌کار ده‌هيندريت که له وشه‌ى "ميژ"ه‌وه وه‌رگيراه و واتا کۆن، کاتىکى دوورى پيش ئىستا و له‌ميژينه، جاريش وايه بۆ چيروکيش به‌کار هاتوو که مه‌به‌ست گه‌رانه‌وه‌يه بۆ سه‌رده‌مى که‌قنارا. ميژو، له فه‌ره‌نگى هه‌تبه‌انه‌بۆرينه‌دا به‌م‌شيوه هاتوو: زه‌مانى کۆن، که‌ونارا يان بۆ وشه‌ى موئه‌رخى عه‌ره‌بى و فارسى نووسيوه. زانا به ده‌نگ‌وباسى رابردوو، ميژووشناس، ميژووقان: ميژووزان. له فه‌ره‌نگى خاڭدا ديسان هه‌ر وشه‌ى ميژوو به‌کار هاتوو (له به‌رانبه‌رى "تاريخ"ى فارسى‌دا) و له فه‌ره‌نگى زانستگى کوردستاندا ئاوا هاتوو: عربى (اسم) ميژوو، کاتوسات، ديروک. دياره "ميژوو" وشه‌يه‌كى نوييه و پاش په‌نجاكانى سه‌ده‌ى رابردوو که‌وتوو‌ته ناو وشه‌دانى کوردييه‌وه، چونکوو له

5. Herodotus, c 425-484 BC.

6. Étymologie: Du latin historia, lui-même du grec *στορία*. Le nom a pour origine le titre du livre d'Hérodote, *Les Enquêtes* (*Historíai*).

7. Wiktionary: Etymology, From Middle English *historie*, from Old French *estoire*, *estorie* ("chronicle, history, story") (French *histoire*), from Latin *historia*, from Old Greek *στορία*, from *στορέω* ("to learn through research, to inquire") from *στωρ* ("the one who knows, the expert"), from Proto-Indo-European **weyd-*. Attested in Middle English in 1393 by John Gower, *Confessio Amantis*, which was aimed at an educated audience familiar with French and Latin.

وهرگیزانی شه‌ره‌ف‌نامه‌ی بیدلیسی‌دا^۸ بۆ کوردی، له‌لایه‌ن مه‌لا مه‌حموود بایزیدی (۱۷۹۷-۱۸۶۷) وشه‌ی میژوو به‌کار نه‌هاتوو و هه‌ر "تاریخ" به‌کاربراه (شمس، ۱۳۹۷، ۳).

وشه‌ی دیرۆک له‌ کرمانجی ژووری‌دا-باکوور، به‌کار ده‌هیندریت. په‌نگه وشه‌ی "دیرۆک" که له "دیرۆک" و "دیریک"‌هوه هاتوو له میژوو کۆن‌تر بی (قادری، پروداونیت، ۲۰۱۸)؛ دیرۆک له هه‌نبانه‌بۆرینه‌دا به دوو واتا هاتوو: -چیرۆک و پروداوی خه‌یالی. -پروداوی میژوویی. له فه‌ره‌هنگی شیخانی‌دا وه‌ک گیزانه‌وه‌ی گۆرانی و سترانیک ئه‌ژ کاتی پروداوا هاتوو؛ له فه‌ره‌هنگی کوردستان نووسینی گيو موكریان‌دا به‌رانبه‌ر به میژوو به‌کاربراه. دوو تیۆری له‌سه‌ر هه‌یه، به‌پیی یه‌کیکیان دیرۆک له "دوور"‌هوه دیت که له هه‌ندیك له بن‌شیوه‌زاره‌کانی شیوه‌زاری کوردی باکووری‌دا "دیر" یان "دویر" ده‌گوتریت. تیۆریه‌که‌ی دی له‌و باوه‌په‌دایه که وشه‌ی دیرۆک له وشه‌ی "چیرۆک"‌هوه هاتوو. ئه‌م تیۆریه دووه‌مه زۆرتر پێ‌تیده‌چیت چونکو وشه‌ی history یش له گه‌لیک زمان‌دا واتای چیرۆکیش ده‌دات (WiktionaryDict).

له‌ زمان‌ی عه‌ره‌بی‌دا بۆ به‌رانبه‌ری وشه‌ی history، وشه‌ی "التاریخ" به‌کارهاتوو که له ده‌قه کۆنه‌کانی زمان‌ی فارسیش‌دا وه‌ک "تاریخ" به‌کار ده‌هیندریت. له‌مه‌ر په‌چه‌له‌کی وشه‌ی التاریخ، رایه‌کی هاوکۆک و یه‌که‌ده‌نگ نییه و کۆمه‌لیک را و تییینیان بۆ وروژاندوو؛ رایه‌کیش وا ده‌ری ده‌خات که وشه‌ی "التاریخ"، به‌عه‌ره‌بی‌کراوی وشه‌ی "yerak"، بی که وشه‌یه‌کی عیبرییه^۹ و به‌ واتای (ارخ، یارخ-ارخا) دیت که به واتای (الوقت) واتا کات، دیت و عه‌ره‌ب ئه‌م وشه‌یه‌ی ژ بۆ پروداوه‌گه‌وره و بووچه‌که‌کان به‌کاره‌یناوه، وه‌ک "عام‌الفیل"؛ له‌ چاخ‌ی ئیسلام‌دا پێ‌وه‌ره‌کان بۆ میژوو بوو به‌ ئایینی (شمس، ۱۳۹۷، ۴). ئاماژه: میژوو لای موسلمانه‌کان گرنگیه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه، به‌تایبه‌ت له‌نیو زانسته‌ مرۆیه‌کان‌دا. له‌ کتییی قورئان‌دا راسته‌وخۆ زاراوه‌ی میژوو نه‌هاتوو، به‌لکوو زاراوه‌ی تری له به‌رامبه‌ردا هاتوو وه‌ک "اساطیر الاولین، قصص الاولین" و هتد که هه‌موو ئه‌وانه و توویژ له رابردوو ده‌که‌ن (عه‌لی‌جاف، ۲۰۱۶، ۱). جیگه‌ی گوتنه که وشه‌ی "ئه‌فسانه"‌ش^{۱۰}، له وشه‌ی storeia یۆنانیه‌وه وهرگه‌یراوه و له فره‌پوه‌وه په‌یوه‌ندیی به وشه‌ی history-وهوه هه‌یه. ئیستۆریا له عه‌ره‌بی و فارسی‌دا کراوه به

8. Sherefname

9. Hebrew Language, Northwest Semitic.

10. Mythology, Myth.

"الاسطورة/اسطوره". كەوشەنى ئۆستورە قەگەرد ئەفسانەدا جياوزە، و ئۆستورە چىرۆكىكى بانسروشتىيە^{۱۱}، پىويستى بە كاتوسات و ياگى نىيە، لە خەبات و تىكۆشانىش جيا نىيە و بەشىكە ئەژ نەتەوەسازى، ھەروەھا لە مېژوودا پەى خۇى واتايەكى ھەيە (وەك ئۆستورەى كوردىي "شاماران")، لە راقە و شى كوردنەوەى سروشت و دياردەكانى ژيان و مردن و لە شارستانىيەتى گەلېك كۆنەوە سەرى ھەلداو؛ ميناك لە پۆم و يۆنانى كۆندا، لە كوردستانىش وەك لە سەردەمى مېزۆپۆتاميا يان سۆمەر؛ بەلام ئەفسانە^{۱۲} ئەم تايبەتمەندىيانەى نىيە و پتر ھاوشىوەى گىرانەوەيە^{۱۳} (نيوئاخنى ئاموژگارى و پەند، زمانى سروشت، وەك ئەفسانەى كوردىي "مەرزەوان") يان چىقانوك^{۱۴} (جەشنى تايبەت بە مندالان و مېرمندالان، توخمى ناسروشتى).

مېرئازايى (حماسە) مېژوويى لە بوارى پىكھاتەوە زۆر لە ئوستورەكان دەچن، بەم توفىرە كە بابەتى سەرەكى چىرۆك و كەسئىتى ناسراوى^{۱۵} ئەو، پەيوەندى بە رووداويكى مېژوويى تايبەت و يان قوناغىكى زەمەنى ديارى كراووە ھەيە؛ ئەم جۆرە مېرئازايانە زۆرتىر باسى شەرى پالەوانەكانى ھۆزىكە لەگەل ھۆزەكانى تر و چىرۆكى دلدارى و خوشەويستى ئەوان، برى لەم چىرۆكانە بەھۆى رادەى زۆرى نىكەلىيان لەگەل ناوەرپۆكى ئوستورەيى وەك ئوستورەيان لىھاتووە و برىكى ترىشيان بەھۆى تىكەلاوى لەگەل رووداوى ژيانى ئاسايىيەوە وەك چىقانوك و گىرانەوەيەكى ساكار و كەمبايەخ خۇيان ئەنوئىن (چەمەن ئارا، ۱۳۹۵، ۲۱).

پىناسە

لەگەل ئايىندا بو يەكەمىن جار لىكدانەوەى رووداوى مېژوويى وەدەر كەوت؛ واتا خودا و درووست كراوەكانى دەستى مروڤ وەك پۆژ، ھەيڤ و پەيكەر كە ئەمانە بوون بەھۆى بەسەرھات و رووداوكانى ھەلگىرسانى شەر و تەوژم و سەر كەوتن، دواترىش كتیبەكانى پىرۆزى تەورات، ئىنجىل و پاشترىش قورئان، بوونە سەرچاوەى مېژوويى رابردوو، پاش ھەموو ئەمانە مېژوو وەك ئەركىك لای يۆنانىيەكان كاريان پەى كردوو كە لەسەرەوەى ھەموويانەوە ھىرۆدوت

11 . Metaphysic.
 12 . Legend.
 13 . Fable.
 14 . Fairy Tales.
 15 . Personage.

(که ناسراوه به باوکی میژوو) دیت و بهدوایشی دا کهسانی دی وهک زنفنون^{۱۶} و تاد. کهواته میژوو وهک لقیکه له زانسته مروییهکان که هاوپه یوهندی لهگهله سهرجهم زانستهکانی ترده ههیه و کاریگهیری راستهوخویان لی دهکات. گهر میژوو وهک واتایهکی مهعریفی و زاراه پیناسه ی بکهین، ئەوا چهنین بۆچوون له مپرووه ههیه که دهکریت تیشک بخهینه سهر ههندیگ لهوانه؛ دیرۆک، ئەزموون و زانستی تیکۆشانی مروقه که په یوهندییهکی راستهوخوی به ژیان ههیه و بهوپییهی تۆماری رابردوو و دهسکهوتهکانیهتی؛ رابردوویهک که ههموو بهسهرهاته وهش و خراپهکانی تییدا تۆمار دهکریت. ههروهها میژوونووسی ئینگلیزیش "و. ه. ویلش"^{۱۷} و میژوونووسی فهرانسهویش "ه. مارو"^{۱۸} پینان وایه که: میژوو زانینی رابردووی مروقه له ریگهی مروقی ئەو سهردهمهوه (عهلی جاف، ۲۰۱۶، ۳). میژوو ههوالپرسینی رووداوهکانی بوونه، واتا بۆ تاک و کۆ به گویرهی دیاردهی سروشتی و مرویی، و دهیهوی بزانیته تا چهنده رابردووی گهلان په یوهندی به ژیان ئەمپرووه ههیه. میژوو کۆگایهکی ئەکادیمییه و به زانستیک دهزانریت که شرۆقهی مروقه دهکات لهناو شوین-کاتدا. ئەم پیناسهیه له میژوو بهردهوام دوو لایهنی بووه، یهکیک میژوو وهکوو رووداو و ئەوی دی وهک گیرانهوهی رووداو. لهو پیناسانهی سهرهوه دهگهینه ئەو رایهی که میژوو بریتییه له رابردوو، واتا گهر بگه پیننهوه بۆ پیناسه سهرهناکهی میژوو^{۱۹} که "میژوو نووسینهوهی تۆماری رابردووی مروقه" یان "میژوو وینهی ئەو شتانهیه که له رابردوودا روویانداوه". ئیستا تی دهگهین که میژوو بهتهنیا ههر تۆمارکردن نییه، بهلکوو بهزانستی کردن و فهلسهفه ی پشتی رووداوهکانه، واتا که رووداو یهک روو دهوات دهکریت پرسهکانی وهک چۆن؟، کهی؟ هۆکارهکان و ئەنجامهکانی و هتد، شی بکهینهوه که لیردها ئامانجی میژوو دهگۆریت له خویندنهوهی سانا بۆ لی وردبوونهوهوه و ئەمهش جاریکی دی چیهتی کاری نووسینهکهیه. له سهردهمی رینسانسدا^{۲۰}، یهکیک له جۆرهکانی تری ویژه که گهشه ی کرد، میژوو بوو و لقیکه له تایبهتمهندییهکانی ئەو میژوووه ئەوه بوو که لهجیاتیی نووسین به زمانی لاتینی، جوور فهژینهوهیهک زمانی ناوچهیی بهکار دههینرا؛ نووسراوه میژوووییهکانی ئەو سهردهمه تهژییه له زانیاری سهبارته به دانیشتووان و داهات و باج و بازهرگانی و ههندی بابهتی

16 . Xenophon, c. 431-154 BC.

17 . O. H. Willsch, England.

18 . Henri-Irénée Marrou, (1904-1977), French.

19 . Classical Definition of History, as the concept.

20 . Renaissance (ژیانهوه).

تر، بە کورتی دەتوانین بڵین میژوونووسانی سەردەمی رینیسانس، بنەمای نووسینی میژووی ئۆرووپییان لە سەردەمی نوێ دا دانان. میژوویناندن^{۲۱}، زیندووکردنەوهی رابردوو و ویناندنەوهی زمانی تیگە دیروکیانەهی هەر دیروکنووسیگە لە پەيوەندی لەگەڵ کۆمەلگا و دونیایەک کە تییدا دەژی. بە دەربرینیکی تر، میژوویناندن پێقاژووی مامەلە و ئالوویری میژوو وەک شتیکی سەربەخۆ و دەرەزەینانەهی میژوونووس لەگەڵ زەین و مەعریفەهی میژوووی ئەو. واتا کاتیکی میژوووی رابردوو چمان راستییەکی سەربەخۆ لە زەینی مروّف لە ریگەهی مروّفگەلیک بە تیگەیشتن و زەینیکی شوین-کاتیانەهی تایبەت نووسراوه و لەگەڵ مروّفانی پاش خۆی دەکەوێتە قسە و دوواندن، ئەو کە دەی "میژوویناندن" هاتوووتە ئاراوه. لە میژوویناندن لەلایەن و پەهەندی بوونناسانە^{۲۲}، مروّفناسانە و چییەتی میژوو لە پروانگەهی میژوونووسەوه قسە دەکریت (قادی، پروداونیت، ۲۰۱۸). میژوو زۆر لایەنی هەیه وەک: میژوووی دونیا، میژوووی مروّفایەتی، میژوووی دەرەبەگایەتی، میژوووی رزگاری خوازی گەلان، میژوووی پروداوهکانی دوو شەری جیهانی پێشوو، میژوووی پۆژنامەگەری و هتد.

بەلام هەروا کە لە سەرەوه سەرنجی بۆ درا، زاراوهی میژوو دەقاودەق واتای چیرۆک و توێژینهوه و گیرانەوهی پروداوی پیزانراو دەگەیهنیت کەواتە لە سەرەتاوه ناوی میژوو بەو چەشنە تاکوو رادەیهکی باش لەگەڵ مەبەستەکانی دا دەگونجا. بوونی چیرۆک گەر سەرەتایەکی هەبی، پەيوەست و هاوتایە بە دەسپێکی دروستبوونی "بوون"ەوه (باران، کولتور مەگزین، ۲۰۱۸). میژوو لە چیرۆکەوه دیت و بە رای ئەز پەيوەندی وێژ و میژوو دەشیت بکەوێتە بەردەم خویندنەوه و پیدانچوونەوه. میژوو واتا گیرانەوه، گیرانەوهی ئەو شتانە کە پرویان داوه. ریکۆر^{۲۳}، فەیلسووف و وێژەقانی فەرانسەوی لە پەرتووکی "کات و گیرانەوه"دا^{۲۴}، کۆی چوارچێوهی میژوو وەک گیرانەوه دادەنیت و ئەو پەيوەندییە بە ناراستەوخۆ دەزانیت کە لەسەر بنگەهی لیکدابران دا پێشقەچوونیان هەیه. ئەزموونی ژیان زۆرتر لە چیرۆکەکان دایە نەک لە میژوو، چونکوو وێژە چەشنیکە^{۲۵} کە بەپێی دوایین دەسکەوتەکانی مروّفە و ریگەپیدراوتر لە میژوو پشکنینی پروداوهکان دەکات، بۆ وێنە چیرۆکی "گۆلی شۆران" لە نووسینی عەتانهایی، پره

21. Ontological.
 22. Paul Ricœur (1913-2005), French.
 23. Paul Ricœur (1913-2005), French.
 24. Xenophon, c. 431-154 BC.
 25. O. H. Willsch, England.

له پروودای میژووی. به لام میژوو بزره یان له هەر سهردهمیکدا تووشی دهستیوهردان بووه. موحه ممه ئۆزۆن^{۲۶} له پیشه کیی پهرتووکه که ی دا و اتا "دهسپیکی ویژهی کوردی"^{۲۷}، پروانگهی ئهوهیه که میژوو ناپاکه و گهر له پاژی نووسیندا بویرانه کار نه کهین و بهرهمی گران نه خولقینین ئهوا له بیر دهچین؛ و وهک پۆمان نووسی ئهمریکایی فلانیری ئۆکانر گوته نی: نووسینی به بایهخ، له بهرزییه وه بازدانه به رهو قوولایی راستی.^{۲۸} کهواته نووسراوهی به هیز و پرناوه پۆکمان پیویسته.

له و سۆنگه وه ئهرا خویندنی میژوو دهتوانین له میژووی ویژه^{۲۹} و چیرۆک و پۆمان، که لک وهر بگرین. یه کیک له بنجۆرهکانی پۆمان بریتییه له پۆمانی میژووی^{۳۰} که له سه ره تاکانی نۆزده هه م دا به به ره هه فهکانی والتیر سکا ت له دایک بوو.^{۳۱} له راستی دا بابهت و دۆزی^{۳۲} سه ره کیی پۆمانی میژووی، پروداوه میژووییه کانن. به لاف ئه م بابه تی بنه پرتیه هاوبه شه له نیوان پۆمانی میژووی و میژوونووسی دا به دوو شیوه ی جیاواز خۆی دهرده خات، گهرچی ههر دوو شرۆقه ی بواریکی میژووی ده کهن، به لام په نگه شیوه ی هه لس و کهوت له گه ل دیوی دهره وه و ناوه وه ی پروداوه کان، به تایبهت له گه ل هه ست و دنیای ناوه وه ی که سایه تییه کان دا خالی جیاوازی سه ره کی بی. له کاتی که دا دهقی میژووی باس له لایه نی دهره کی و به ره هه سته ی پروداوه کان دهکات، بو وینه ده لیت له شه ریکی دیاری کراودا چه ند که س کوژراون و چه نده ولات داگیر یان پزگار کران؛ پۆمان باس له کارتی که ریی ئه م پروداوانه له سه ر دهروونی مرۆقه کان دهکات و دنیای ناوه وه ی ئه وانمان بو ده خاته پروو و پووناکی دهرژنیته ناو دالانه پیوار و لیل و شارارهکانی ناوه وه ی ئه وان. له "سی ههنگا ف و سیداره یه ک" سی جان دۆست دا^{۳۳} دواساتهکانی ژیان ی شیخ سه عید پیران وه ها باس ده کریت که میژوونووس به پیوه رهکانی میژوونووسی قهت ناتوانی خۆی له قهره بدات. پۆمان نووسی به بر و توانا به م کاره ی که سایه تی مرۆقانه ی ئه ندامه میژووییه کانمان بو دنوینیت و

26 . Henri-Irénée Marrou, (1904-1977), French.

27 . Classical Definition of History, as the concept.

28. Mystery and Manners: Occasional Prose, by Mary Flannery O'Connor (1925-1964), Georgia, US. Publisher: Farrar, Straus and Giroux; First edition 1970.

29 . History of literature.

30 . Historical fiction.

31 . Sir Walter Scott (1771-1832), Scotland, UK.

32 . Theme

33 . 3 gav û 3 darek. Şeva dawî di jiyana Şêx Seîdê kal de, (2007); nivîskar: Jan Dost (1965), Kobanî, rojavayê Kurdistanê.

رۆحی سەردەمیکمان بۆ وینا دەکات و گرنگی ئەم کارەش بۆ تیگەیشتنی "پابردوو" ٣ گەر لە بەرھەمی میژوونووسی زیاتر نەبێ، کەمتر نییە (ئەحمەدزادە، وتووێژ، ١٣٩٧).

پوختە

ئەم نووسراوە کۆمەڵیک ئاوپ و تیپرامان و زانیاری لەسەر تیگەیی دیرۆک لەخۆ دەگریت؛ ھەلبەت تاكوو زۆرتر لەم بابەتەو بەخوینینەو، باشتر لێی تیگەین و گرنگی ئەم مژارەمان بۆ ڕوونتر دەبیتهو؛ بە لاف ئامانجی دەقەکە وەک بەدواداچوون و شروقهیەکە ژ راستی میژوو لەرووی زمانەوانی، پیکھاتەیی وەک بۆچوونیک زانستی بۆ راستی و پیناسەکە یە لەگەڵ ناساندنی ئەرکی وێژە، لە تیۆری وێژەیی دا ڕوانگە یەکی کۆن کە ئیستاش ھەر لە ئارادایە، پە یوہندی نیوان چیرۆک (Fiction) و راستیە (Fact). ھەندیک لە تیۆری زانان وەک جیریمی ھاتۆرن ٣، ھەفگرتوویی و ویکچوووییەکی زۆر لە نیوان چیرۆک و راستی دا دەبینن و تەنانەت لە تیگە لاوکردنی ئەم دوو وشە یە لە زمانی ئینگلیزی دا وشە یەکی لیکراوی نوێ بەناوی "Faction"، سازدەکەن و مەبەستیان نیشان دانی کال کردنەوہی سنووری ئەو دوو چەمکە یە (سەرچاوە ی پیشوو). ھەر وہا وەدەرکەوت کە ئەزموونی ژیا نی مروؤ بەنرخ تر لە وێژە دا (چیرۆک و ڕۆمان) ڕەنگی داوہتەوہ. کەواتە میژووی مە زۆرتر لەسەر شانی وێژە یە و دەبی پیداکر بین لەسەر پە یوہندی نیوان چەمکی میژوو، و دماپۆ دەبی بایەختی ئەمەمان پتر لە پیش بکە ویتە بەرچەممان.

سەرنووسەری وەرژنامە ی "چلچەمە"

زستانی ٢٧١٩

.....* * *.....

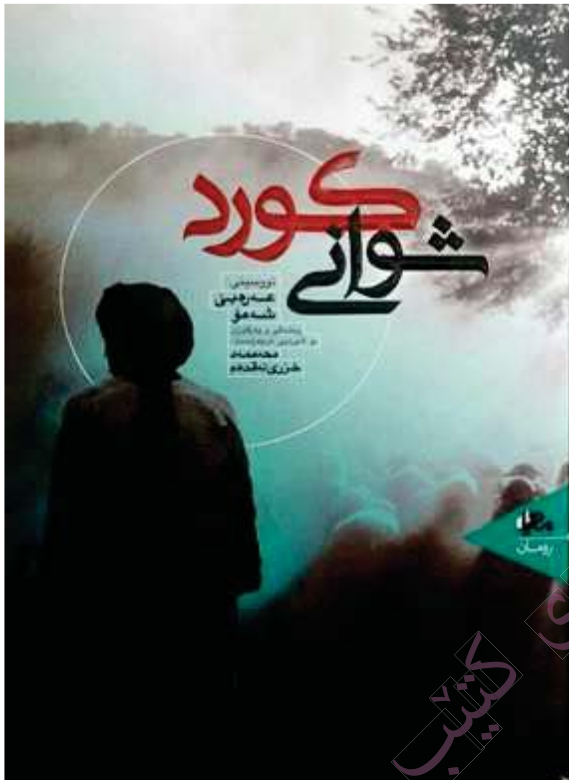
34 . The Past.

35. Jeremy Hawthorn (1942), Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.

نومید تورکه (ریژه)

له‌نگه‌ریک له‌سه‌ر به‌ره‌ه‌میگ؛ خویندنه‌وه‌یه‌ک بۆ رۆمانی شوانی کورد و دارشتنه‌وه‌کە‌ی.

ژیانرا بگره، هه‌تا سه‌رکه‌وتوووی،
دواکه‌وتوووی، هاقالی، دژوازی،
پیکه‌نین، گریان و هتد له‌خۆ
ده‌گرئ، له‌گوین ئەستیره‌یه‌کی
دره‌وشاوه‌ی ئاسمانگی وێژه‌یی ئەژمار
ده‌کرئ و به‌و پێیه‌شه‌که‌ ده‌بی بایه‌خ
و کیشیکی تایبه‌تی بۆ ته‌رخان
بکرئ. له‌سه‌ر ئەو بنه‌مايه‌شه‌که
ده‌بینین هه‌موو نه‌ته‌وه‌یه‌ک بۆ پته‌و
و پرکردنه‌وه‌ی په‌رتوو‌کخانه‌که‌ی و
هه‌لکیشانی خۆی بۆ ناو که‌شکه‌لانی
وێژه‌ ناوازه‌کان له‌ نانه‌وه‌ی هه‌نگاوی

– سه‌ره‌تا
په‌رتوو‌ک، په‌رتوو‌ک‌خانه‌و په‌رتوو‌ک
خوینی وه‌ک یه‌کی له‌ سه‌ره‌کی‌ترین
و گرینگ‌ترین چه‌مک و کۆله‌که‌کانی
فه‌ره‌ه‌نگی، ئاماژه‌ و هێمان بۆ ژیار
و تیگه‌یشتوووی و سه‌رده‌می‌بوونی
کۆمه‌لگا، به‌چه‌شنیک که‌ نووسین،
وه‌رگی‌ران و وه‌شانی په‌رتوو‌ک
و خویندنه‌وه‌یان، له‌ناو هه‌ر
نه‌ته‌وه‌یه‌که‌دا خالیکی گرینگ و ئەوتۆن
بۆ ناسنامه و پێناسه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی
و هه‌روه‌ها، رینگه‌نوین و پێوه‌ر و
شانه‌ریشن بۆ ده‌ست‌نیشانکردنی
ئاستی وریایی و تیگه‌یشتوووی
هه‌ر تاک و کۆمه‌لگایه‌ک. رێژه‌ی
خویندنه‌وه‌ی په‌رتوو‌ک له‌ ناو هه‌ر
کۆمه‌لگایه‌که‌دا ده‌رخه‌ری ئاستی
هزری و چاندی ئەو کۆمه‌لگایه‌یه،
ئهم رێژه‌یه‌ له‌ هه‌ر کۆمه‌لگایه‌که‌دا
له‌ سه‌رتر بی هێمای پێشکه‌وتوووی
و پێگه‌یشتوووی داها‌تووی کۆمه‌لگایه.
په‌خشان و وێژه‌ی گێرانه‌وه (زاره‌کی)
ش، وه‌ک پیک هێنه‌ری به‌شیکی گرینگ
و دل‌رفین له‌ خه‌رمانی که‌له‌پووری
وێژه‌یی، که‌ بابه‌ت و مژارگه‌لیکی
جیاواز له‌ نیوان تالی و سویری

پروسیا ژیاوه که هەر ئەمه‌ش بۆته هۆی پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ نووسه‌رانی ئەم ولاته، وه‌ک ئاشکرایه‌کاره‌کانیشی له‌ لایه‌ن نووسه‌ران و رۆژه‌لات‌ناسانیکی وه‌کوو وه‌ک «واسیلی نیکیتین» ئاو‌پری لی دراوه‌ته‌وه و که‌وتوو‌ته‌ به‌ر سه‌رنجی گه‌وره‌نووسه‌رانی ئەه‌وکاتی پروسیا وه‌کوو «ماکسیم گۆرکی» که ده‌لی:

«گه‌لی کورد به‌ زمانی نووسه‌ری خۆی، عه‌ره‌ب شه‌مۆ ده‌دوی». عه‌ره‌ب شه‌مۆ وه‌کوو هه‌موو کوردیک زۆری کویره‌وه‌ری و چه‌رمه‌سه‌ری له‌ ژياندا تووش هاتوو که هه‌ر ئەوه‌ش هاندەری بووه که به‌ره‌مه‌یک‌ی وه‌کوو شوانی کورد بنووسی که او‌ی‌ده‌چی ژيان‌نامه‌ی ناراسته‌وخۆی خۆی و مال‌باته‌که‌ی بی.

وه‌رگێری ئەم په‌رتوو‌که‌ش محه‌مه‌د خزری ئە‌ده‌م، له‌ دایک‌بووی سالی ۱۹۸۵ی زایینی له‌ شاری مه‌هاباد و خاوه‌ن ب‌روانامه‌ی دوکتۆرای فه‌لسه‌فه‌ی په‌روه‌رده‌یه‌ له‌ زانکۆی «ته‌ربیه‌ت موده‌پرسی تاران»، که ئەم کاره‌ش یه‌که‌مین به‌ره‌مه‌ی چاپکراوی ئەوه له‌ بواری ویژه‌ی کوردی. ناوبراو به‌ هه‌ول و تیکۆشان و هۆگری خۆی ئەم وه‌رگێرانه‌ی به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌رکه‌وتوو ئە‌نجام داوه که به‌ پینووسه‌ شیاه‌که‌ی وای کردوو که له‌ چاوه‌روانی به‌ره‌مه‌ی نوێی‌دا بمینینه‌وه.

سه‌قامگیر و قایم به‌رده‌وامه. له‌و سۆنگه‌یه‌وه‌یه که ئی‌مه‌ش وه‌کوو گه‌لی کورد ئە‌ه‌شی پینگافه‌کانمان به‌رزتر و تۆکه‌تر که‌ین هه‌تا په‌رتوو‌کخانه خینجیلانه‌که‌مانی پێ زه‌نگینتر بکه‌ین و هه‌ر به‌ره‌مه‌یکیش که دیته‌ ده‌ر، وه‌کوو هه‌نگاوێک له‌و بواره‌دا چاوی بکه‌ین و هه‌لیسه‌نگینین.

یه‌ک له‌و به‌ره‌مه‌مانه‌ که‌له‌ کۆتایی پاییزی ئە‌مه‌سالدا که‌وته‌ به‌ر چاوی و بوو به‌ هۆی دلگه‌ش بوونی په‌رتوو‌کخانه‌ی کوردی، دارپێژراوی کوردی ناوه‌راستی رۆمانی «شوانی کورد»ی «عه‌ره‌بی شه‌مۆ»یه. له‌و په‌یوه‌ندییه‌دا، منیش به‌پێی هه‌لینجانی هزیری خۆم گه‌ره‌که‌ له‌ چوار لایه‌نی «پیناساندن»، «پیشه‌کی»، «ناوه‌پۆک» و «تایبه‌تمه‌ندی» لێی ب‌روانم که هیواخوازم به‌ر کاوی دل و می‌شک بکه‌وی.

پیناساندنی په‌رتوو‌ک:

نقیسکاری ئەم په‌رتوو‌که‌ نووسه‌ر، وه‌رگێر، زمانناس، رۆژنامه‌فان و کوردیناس، عه‌ره‌بی شه‌مۆ یان عه‌ره‌ب شامیلۆفه که له‌ سالی ۱۸۹۷ی زایینی (۲۵۹۵ی کوردی) له‌ گوندیکی شاری قارس له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی ئێزیدی له‌ دایک بووه و له‌ سالی ۱۹۷۸ی زایینی (۲۶۷۴ی کوردی) له‌ شاری په‌ریقانی ئە‌رمه‌نستان کۆچی دوایی کردوو. ناوبراو سالانیکی زۆر له‌

شوانی کورد وەک یهکهمین پۆمانی کوردی دهناسری، که له سالی ۱۹۳۵ ی زایینی (۲۶۳۵ ی کوردی) له شاری یهریقان بلاو بۆتهوه. ئەم په‌رتووکه ئیستاشی له‌گه‌ڵ بی یه‌کیک له پرخوینهرترین و پرفرۆشترین په‌رتووکه‌کانی کوردییه، که له دوو پاژی سهره‌کی «شوانی کرمانجان» و «چیرۆکی کوردانی ئەله‌گه‌ز» پیکهاتوو و هه‌رکام له‌م پاژانه‌ش بریتین له چه‌ندین به‌شی بچووک‌بچووکى لیک گری‌دراو.

پیشه‌کی پۆمان:

ئه‌گه‌رچی هه‌موو په‌رتووکیک پیویستی به‌ پێشه‌کی نییه و هه‌موو پێشه‌کییه‌کیش په‌رتووک نارازینیته‌وه، به‌لام ئەم پێشه‌کییه‌ی که بۆ شوانی کورد نووسراوه ئەوه‌نده‌ ریک و ته‌کووز و ناوازه‌یه که وەک پاژیکی تایبه‌ت بۆ خویندنه‌وه‌ی کاره‌که دامنا. ئەم پێشه‌کییه‌ چوارچۆیه‌کی قایم بۆ به‌رده‌نگ داده‌ریژی و ده‌رگایه‌کی ئاوه‌لا بۆ خوینهر ده‌کاته‌وه که پێیدا پی بنیته‌وه ناو مالى یه‌که‌م پۆمانی کوردی.

وه‌رگێر پێشه‌کییه‌کی زۆر پته‌و و پر له زانیاری بۆ په‌رتووکی شوانی کورد نووسیوه که شانده‌ری ریژه‌ی هه‌ولدان و تیکۆشان و لیزانی و شاره‌زایی ئەو له سهر په‌رتووکه‌که و وه‌رگێرانه‌که‌یه‌تی. وه‌رگێر له پێشه‌کییه‌که‌یدا،

سه‌ره‌تا سووکه‌ئاوریکی له میژووی په‌خشان‌نووسی و چیرۆک‌نووسی کوردی ده‌داته‌وه، باس له سه‌ره‌تاکان و یه‌که‌م هه‌ول‌ه‌کان ده‌کا و ناوی که‌سایه‌تییه‌کانمان بیه‌ر ده‌خاته‌وه. ئەوجار جیگه و پیگه‌ی شوانی کورد له‌ناو ویژه‌ی کوردیدا وه‌دیار ده‌خا. ئەو به‌پیی ئەو ژیده‌رانه‌ی ئاماژه‌ی پی کردوون، له سهر ئەم بره‌وایه‌یه که یه‌که‌م ده‌قه‌کانی په‌خشان‌ی کوردی، په‌خشان‌ی ئایینی بوون، به‌لام کاتی کورد ده‌که‌ویتته به‌ر شالاوی مۆدی‌رنیسم (نوێخوازی) و به‌ره‌وپرووی تازگه‌ری ده‌بیته‌وه، رۆژنامه و گو‌قار په‌ل داویتته ناو ژیا‌نی کورده‌وه و ویژه‌ی مۆدی‌رنی کوردی له دایک ده‌بی و ده‌که‌ویتته ژیر کارتیکه‌ریی دۆخی فهره‌هنگی، پامیاری و کۆمه‌لایه‌تی نوێ.

جیا له‌وانه، له‌م پێشه‌کییه‌دا باس له دۆخی کورد له سو‌قیه‌تی پێشو و هه‌موو ئەو هه‌ولانه‌ ده‌کری که له بواری ویژه و فهره‌هنگی کوردییه‌وه له‌وی هاتوونه‌ته ئاراوه، وەک یه‌که‌م کۆنفرانسی زمان و ویژه‌ی کوردی، یه‌که‌مین رادۆی کوردی، یه‌که‌مین فیلمی سینه‌مای کوردی و ته‌نانه‌ت یه‌که‌مین پۆمانی کوردی. هه‌روه‌ها وه‌رگێر هه‌له‌ده‌په‌رژیته‌ ژیا‌ن و به‌ره‌مه‌کانی عه‌ره‌بی شه‌مۆ و به‌ وردی له ورده‌کارییه‌کانی ژیا‌ن و به‌ره‌مه‌کانی نووسه‌ر ده‌دوێ.

روانگە و بۆچوونیک کە ئیستاکە چەندین سالە دواى ماوه‌یه‌ک دابەران بووژاوه‌تەوه و کەسانیکى وه‌ک وریا غەفووری، سەباح ئیسماعیل، سەلاح بایەزیدی، فەرھاد چۆمانی و تازەترینیان خۆی تییدا هەنگاو دەنینه‌وه و ئەو بەشە لە ئەدەبیاتەکەمان بۆ دیننە بەر دەست، بە جۆریک کە تا ئەو کارانە نەکرابوون کەم کەس هەبوو لە گۆرەپانی کوردی ناوهراستدا ئاگای لە پۆمانی عەرەبی شەمۆ بییت، یا پەر تووکه‌کانی جان دۆستی خۆیندبیتەوه، یان ئەوهی کە چاوی بە بەرھەمەکانی ئووزون و حەلیم یووسف کەوتی، بەلام لەگەڵ هەموو ئەوانەش خەزری دەلی: «بریا پیوهندی نیوان زاراوه‌کانمان ئەوه‌ندە توندوتۆڵ بوایه کە چیتەر کاری لەم جۆرە پیویست و تەوزی نەبووبا»، کە ئەو خۆی هەلگری گەلیک و تە واتایە.

شتیکى دیکەش کە پیویستە لیڤەدا لیی زیاد کرئ ئەوه‌یه کە وەرگیڤ لە دوایین دیرەکانی پێشەکییەکەدا، شیواز و میتۆدی وەرگیڤانەکەى شى کردۆتەوه و بۆ هەرکام لەوانیش لیكدانەوه و بەلگەى خۆی هیناوه و هیچی لە خۆینەر نەشاردۆتەوه. تەنانەت وه‌ک هەموو نووسەریکی بلیمەت و لە کل دەرھاتگ ریگەى رەخنە و سەرنج لە خۆی نابری و خۆیان لی نابویری.

ئەوجار، شوانی کورد دەخاتە ژیر رکیفی خۆیندەوه‌یه‌کی تایبەتی خۆیه‌وه و وه‌کوو سەرچاوه‌یه‌کی گرینگ بۆ ناساندنی نەریت و فولکلۆری کوردی سەیری دەکا. پاشان، بە یارمەتی وەرگرتن لە تیزی د. فەرھاد شاگەلی بۆ لیكدانەوه‌ی مژارە سەرەکییەکانی ناوگیڤانەوه‌ی هونەری کوردی، لە پینچ گۆشەنیگای میژوو، چین، نیشتمان، پرسى ژنان و دواکەوتووییه‌وه، دەکەوێتە شوین چۆنیەتی رەنگدانەوه‌ی ئەم پینچ بابەت و مژارە لەناو پۆمانەکەدا. وەرگیڤ دواتر پەل داوێتە رۆژژمیر و بە پشت بەستن بە چاقەکانی، سالی ۱۹۳۵ی زایینی وه‌ک یەكەم سالی دەرچوونی یەكەم پۆمانی کوردی دەناسینى. وێرای ئەوانە، لە گوتاری زال بەسەر پۆمانەکە دەدوێ و تەنانەت لە هیندیک شوین رەخنەى لی دەگری. ئەو بە گوێرەى ئەو سەرچاوانەى بۆی خۆیندۆتەوه، لای وایە کە پۆمانی کوردی لە قۆناخی یەكەمى لە دایک بوونی خۆیدا کەوتۆتە ژیر باندۆری سیاسى، شیوازی ریالیزمى سۆسیالیستی و بیر و هزری باوى سۆقیەتی پیشوو.

لە کۆتاییدا، خەزری لە چەند دیردا لە چۆنیەتی وەرگیڤانەکەى دەدوێ ، روانگەى خۆی بۆ ئەم کارە شى دەکاتەوه و لیڤەدا لایەنى هەژار، شوکور مستەفا و.. هەلدەبژیری و

- ناوهرۆكى رۆمان:

شوانى كورد گېرانه وهيهكى دريژه كه باس له شيوهى ژيان و تهنك و چه له مه كاني بنه ماله يهكى شوان دهكا و وا دياره كه كه سايه تى سهرهكى رۆمان ههر خودى نووسهره. ئەم رۆمانه له زۆرىك له مژار و تهوه ره كاني ژيانى كورده وارى دهووى، كه ليره دا ناپهرژى بوى له بنى كووله كه بدرى؛ ههر بويه ئەو بابته گرینگ و بهرچاوانه ي كه سرنج راکيشن ئامازهيان پى دهكرى. لهم رۆمانه دا له روانگه يهكى سهرهكى و گشتيدا ئەم تهوه رانه ي كه بهرچاوان بریتين له كۆمه لگاي خيله كى و دووچينى بندهست و سهردهست، چهوسينه ر و چهوساوه، دهره به گايه تى و زولم و زۆرى دهره به گ، شوانكاره يى و هه ژارى و دهستنه رۆيشتوويى. جيا له وانه، هينديك تهوه ر و بابته تى تريش هه ن كه له چيروكه كه دا رهنگيان داوه تهوه و ئه ريئى و نه ريئى بوونيان به روونى ديارن و به ردهنگ مچوركى به هزر و ههستيدا دى. ههستى نيشتمان خو شه ويستى، نه ريته كاني كورده وارى وهكوو ناوى هينديك جه ژن و بۆنه كان، ناوى روه كه كاني كورده وارى و تايبه تمه ندييه كانيان، شيوهى ژيانى لاديبويه كان و ئاژه لدارى، نه خوينه وارى و بى ناسنامه يى و دواكه وتوويى و ئاشنانه بوون له گه ل هينديك باوى ئاسايى، پرسى

ژنان وهكوو هه بوونى شيربايى، هه وييسارى، فره ژنى، ههست كوژى و ژيردهسته بوونيان، مه وداى زۆرى ته مه ن له نيوان هاوسهران و هتد، كه عه ره ب شه مو له مه ر ئەم بابته داكووى له جيگه و پيگه يه كى شياو بو ژنى كورد دهكا و ده بيندرى كه له هينديك شويندا ئيده ئالى خو ي سه باره ت به مافى ژن ده خاته روو. ئەگه ر له روانگه يه كيتره وه ده لاقه يه ك به ره و ئەم په رتوو كه بكه ينه وه، ده بينين كه عه ره بى شه مو دوخى كورد له رووسياى ئەوكات و هاويوه نديى كورد له گه ل خو ي و ده سه لآتى ئەرمه نستانيش نيشان ده دا. په ريوه بوونى كوردانى ئيزدى بو ئەرمه نستان، شه رى يه كه مى جيهانى و شه رى نيوان ئيمپراتوورى روسى و عوسمانى، وي رانكارى ناوچه كوردييه كان له لايه ن ده سه لآتى سو سياليسته كان، شو رشى ئوكتوبر و هه رگه رانى ده سه لآتى قه يسه رى له رووسيا، به سه ره اته كاني ناوخوى رووسياى ئەوكات، توندوتى ژيى تاشناكى ئەرمه ن له هه مبه ر كوردان، كه لك وه رگرتن له ئول و ئايين له لايه ن دهره به گه كان وهك ئامرازىك بو زولم ليكه رى و هيشتنه وهى ده سه لآت و به رژه وه ندى خو يان، هينديك له م ته وه ره پيوه نديدارانه ن. ليره دا ده بى بلين كه درووسته رۆمانه كه وهك رۆمانى زانستى

نه‌هامه‌تی، که هه‌موو ئه‌وانه بوونه داپۆشه‌ری زۆرینه‌ی چیرۆکه‌کانی عه‌ره‌ب شه‌مو و دهرخه‌ری که‌که‌له و خولیاکانی.

- تایبه‌تمه‌ندی وهرگی‌پران و دارشتنه و ه:

وهرگی‌پر به زمان و پینووسیکی پاراو و ناسک و لیورپۆژ له وشه و ده‌سته‌واژه‌گه‌لی تایبه‌ت و په‌سه‌ن که لییان نه‌بان ببوین، ئەم وهرگی‌پرانه‌ی به ئاکام گه‌یاندوو، به جوړی که رسته‌به‌ندی جوان و وهرگی‌پران «واتایی» و «مه‌به‌ست گه‌یینه‌ر» ی وهرگی‌پر وای کردوو که ئەم ده‌قه به شیوه‌زاری کوردی ناوه‌راست (سۆرانی) له می‌شکی به‌رده‌نگدا وینا بکری. هاوکات له‌گه‌ل ئه‌وانه، له شیوه‌ی وهرگی‌پران و دارشتنه‌وه‌ی په‌رتوویکی شوانی کورده‌وه دهرده‌که‌وی که ئەم پیداو‌یستیانه‌ی وهرگی‌پریک ده‌بی هه‌یبی، له لایه‌ن خزریه‌وه خاوه‌نداریی لی کراوه و ه‌کوو بازنه‌یه‌کی به‌رین و به‌ربلاوی وشه و ده‌سته‌واژه‌کان، زانیاری سه‌باره‌ت به جوړه‌کانی وهرگی‌پران، شاره‌زا بوون به زمانه‌کانی ده‌سپیک و مه‌به‌ست، ئاشنایی له‌گه‌ل دارشت و پرسیا‌کانی زمان، شاره‌زایی له وێژه و په‌خشان و ته‌وه‌ری وهرگی‌پران. جیا له‌وانه، ده‌بی بلین که ناوبراو له وشه په‌سه‌نه‌کان و کهم باوه‌کان به جوانترین شیوه

ئه‌مپۆکه دانه‌پۆژراوه و به‌شه سه‌ره‌کیه‌کانی پۆمانی پیشکه‌وتووی ئه‌مپۆی تییدا زه‌ق و به‌رچاو نییه، به‌لام وه‌ک یه‌که‌م پۆمانی کوردی خاوه‌نی جیگه و پینگه‌یه‌کی تایبه‌ته و وه‌ک هه‌موو گۆپرانه‌وه‌یه‌کی به‌رز و نزم، ئه‌ویش هه‌ر به‌سه‌ره‌هاتگه‌لیکی بلیند و نه‌وی تی‌دایه، که ئه‌وه‌ش هه‌م‌یا به‌ بو زیندوویی و دل‌کاوی پۆمانه‌که. به‌و حاله‌شه‌وه و ئه‌گه‌رچی یه‌که‌مین ئه‌زموونی پۆماننووسی کوردی نزیک به یه‌ک سه‌ده به‌ر له ئیستایه، بیجمی گۆپرانه‌وه‌ی پۆیه دیاره و به ئاشکرا و به‌نا‌اشکرا شته‌کان تییدا ده‌خرینه‌ روو، که‌شی پۆمانه‌که ساز کراوه، مۆنۆلۆگی (تاکبێژی) تی‌دایه و دیالۆگیش (وتووێژ) به تایبه‌ت له به‌شه‌کانی ناوه‌راست بو دوا‌یی به‌رچاوه؛ بۆیه بی لایه‌نگرانه ده‌تواندری بوتری که کاریکی سه‌ره‌که‌وتوو و له کل دهرهاتوویه و بنووسی عه‌ره‌ب شه‌مو له‌م کاره‌شیدا وه‌ک «قه‌لای دمدم» بنووسیکی خۆمالی و کوردانه‌یه، به جوړیک که ده‌گونجی بلین شوانی کورد و قه‌لای دمدم به له‌به‌ر چاوگرتنی جیاواز بوونی قوناخی دهرکه‌وتنیان، له زۆریک له تایبه‌تمه‌ندیه‌کانیانرا ویک ده‌چن که گرینگترینان ئه‌مانه‌ن: پرسی نه‌ته‌وا‌یه‌تی، ده‌وری ژنان، بۆنه و نه‌ریته‌کانی فۆلکلۆری کوردی، ژیان و بژیوی هۆزه کورده‌کان، هه‌ژاری و

که‌لکی وەرگرتوو و ئه‌وه‌ش ده‌بیتته هۆی ئه‌وه‌ی که خوینه‌ر نه‌ک ته‌نیا له نووسراوه‌که‌ی هه‌لنه‌به‌زیتته‌وه ، به‌لکوو زۆر پاکیشه‌رانه و دۆزهرانه شوین‌پیی چیرۆک و وشه شیرنه‌کان بگریته به‌ر. ئه‌و وه‌ک داریژهره‌وه‌یه‌کی ژیهاتی ، ئه‌م داستانه‌ی وای کردوو که مرۆف‌ه‌ز ده‌کا هه‌ر بخوینیتته‌وه ، له زه‌ریای به‌رین و به‌ریانی زانستی وەرگیپ مه‌له‌بکا و وشه‌ی زیاتر فیڕ بی؛ بۆیه ده‌توانم بلیم ئه‌م وەرگیپانه بۆخۆی خویندنگه‌یه‌کی تایبه‌ته‌ له فیڕ بوونی زاراوه‌ی سوڕانی.

جیا له هه‌موو ئه‌وانه‌ش، خزری له دوایین لاپه‌ره‌کانی په‌رتووکه‌که‌دا فه‌رهنگۆکیکی بچووک و پرپیتی داناوه که شانده‌ری ئه‌وه‌یه ناوبراو بۆ وشه جوان و ره‌سه‌نه‌کانی که له په‌رتووکه‌که‌دا هاتوون هه‌ولیکی ئیگجار زۆری داوه و بۆ ئه‌م مه‌به‌سته له «فره‌زاراوه‌یی»، «فره‌وشه‌یی»، «وشه‌دوانه‌کان»، «وشه‌کۆنه‌کان» و هه‌روه‌ها، ژيانده‌وه‌ی نه‌ریتی نووسینی مامۆستایانی پی‌شوو نه‌وه‌ستاوه و تا توانیویتی تیکۆشاوه بۆ ئه‌وه‌ی خوینه‌ر له زمانی ئه‌و تیپگا و به‌ره‌و مه‌زنی زمانی کوردی به‌تایبه‌ت زاراوه‌ی کوردیی ناوه‌راست پۆبچی؛ ئه‌و کاریکی وای کردوو که به‌رده‌نگ ئه‌گه‌ر له شوینیکدا له واتای وشه‌یه‌که‌دا پاما ، زۆر به‌سانایی بتوانی له ریگه‌ی فه‌رهنگۆکه‌که‌وه‌ واتادۆزی

بۆ وشه‌که‌بکا و له هه‌گبه‌ی زی‌رینی وشه‌کان به‌هره‌مه‌ند بی.

– وته‌ی کۆتایی

مامۆستا هه‌ژار ده‌فه‌رمی؛ هیوادارم بۆی ماندوو بی و لپی ماندوو نه‌بی ، ئه‌م وته‌یه نوینکیکی بالانوینه‌ بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی که له درپۆنگی که‌لکه‌له‌ی پی‌شقه‌چوون و پاشگه‌زبووندا په‌نگیان خواردۆته‌وه. بۆیه چیژهی به‌ ئاکام گه‌یانندی هه‌وله‌کان و ده‌رچوونی ده‌رئه‌نجامه‌کان و هه‌روه‌ها به‌شدار بوون له گه‌له‌کۆمه‌ی گشتیی بردنه سه‌ره‌وه‌ی ریژهی خویندنه‌وه له ولادتدا به‌ په‌رجۆ به‌ که‌س نادی مه‌گه‌ر به تیکۆشانی بی‌په‌رانه‌وه و نه‌په‌سانه‌وه. له کۆتایی‌دا ، شایانی وتنه‌ که بگوتری که په‌رتووکه‌خانه‌ی ئیمه پیویستی به هه‌ولیی زۆر و پاوه‌جیی، چ له نووسیندا و چ له وەرگیپاندا پیویستی به هه‌ولیی هۆگرانه و بیگه‌ردانه‌یه ، هه‌تا شوین‌دانه‌ر بی و کاریگه‌رییه ئه‌رینییه‌کانی خۆی بنوینئ چ بۆ ئیستا و چ بۆ داها‌توو. داها‌توویه‌ک که له‌سه‌ر کۆله‌که‌ی میژووویه‌کی پته‌و داریژرا بی و له ئیستایه‌کی خه‌ملیندراو به‌ په‌هه‌نده ئه‌رینییه‌کانی چان‌دی تیده‌په‌ری به‌ دلناییی سه‌رکه‌وتوو ده‌بی.

سەمىع مېرزايى

زانستكاي فەرھەنگىيانى سەنە

مندالان؛ پىخ ئاز ئە وئىژەى كوردەىدا

وئىژەى گەورەسالان ھاومالى كوردووه. لە بەر ئەوھى ئەوسا چىنەدانىان بۆ بەردەنگەكان نەبوو. ئەفسانەبئىژەكان ئەفسانەيان گوتووه، و مندالانىش ئەگەر ئەم ھەكايەتانىانەيان بە خۆش بزانى بايىت لە گەلىا پرا دەھاتن و بە مئىشكىان دەسپارد.

پئىش لە پرنسانس كئىبى مندالان زياتر بابەتى تەربىيەتى-ئايىنى بوو. نووسەرانىك وەكوو كۆمىنووس، ھەيمز جاني قەى و جان بانىان نوئىنەرى ئەدەبىياتى مندالانى ئەو سا (ھەقدەى زايىنى) بوون كە بەو شىوازە نووسىويانە. بە درىژايى زەماندا زۆر نووسەريان كاريان لە سەرى ئەدەبىياتى مندالان كرد وەكوو پۆسو و ئورف و ھتد تا گەيشت بە ھانس كرېستيان ئاندرسون، نووسەرى بە ناو بانگى دەنماركى. ئەو كەسايەتە تەوانى بە جۆرىكى تر و تايبەتى سەيرى مندالان و جىھانى ئەوان بكات. ھەروا كە بە نووسىنى چىرۆكەكانى پەرى چكۆلەى دەريايى، جوجەلە سۆنەى ناشىرىن، ژيانى من، شاژنى بەفرىن، كچە شەقار تە فرۆشەكە و ھتد تەوانى شۆرشىكى

كورتەباسىكى مئىژووى سەبارەت بە وئىژەى مندالان:

بە دەسپىكردنى ژيانى زانست لە دونيا بئىشك وەكوو ھەموو لايانەكانى تر سەرنج بە لاي مندالانىشدا كئىشرا. لە وتووئىژەكانى سوقرات تاكوو ئئىستا ژمارەھىكى زۆر لە تىۋرىسىيەنەكان ھەوليان داوھ سەبارەت بە مندالان تىۋرى گەلىكى جۆراوجۆر بۆ ھەلس و كەوتىكى درووست لە گەلىانداندا برژئىن. بە برۆاى پىتئىر ھانت، سەرھەتا ھكايەت بئىژ بوو و مندالىش گوئىگر، بەدواى ئەو كئىبى مندالان ھات و مندالىش بوو بە خوئنەر، لە گەل كئىبى مندالان موعەللىم ھىنرا كە لە خوئندنەوھدا يارمەتەيان بدات. بەدواى دەر كەوتنى بەرچاوى كئىبەكانى مندالان پخنەگرانى زۆرىش سەريان ھەلئىنا كە بايس بوون تىۋرىسىيەنەكان دەست بەكار ببن. بە دەسپىكى پخنە و تىۋورى لەم بوارە لە ئەدەبىيات، ئەم لايانەيش وەكوو عىلمىكى خاومەن پشەتوانەى تىۋورىك خۆى بە پئوھ بردووه. ئەدەبى مندالان لە ئەوھلدا لەونىكى گىرەنەوھو شەفاهى بوو و لە جىگەيەلىكدائىش لە گەل

هه‌ره گه‌وره له‌م بواره پیک بیئیت و بیئته باوکی ئەدەبیاتی مندالان. به دواي ئاندرسون، ژوول ویرن، مارک توواین و کیستنیئر سه‌ریان هه‌لینا که به نۆره‌ی خۆیان جی پێیان له میژووی ئەدەبیاتی مندالان دیاره. له دیکه‌ی نووسه‌رانی جیهانی له‌م بواره ئەکریت به چارلز دیکینز، ئانتوان دوسینت ئیگزۆپیری، دایفید ئالموند، باربیرۆ لینگیرن و هتد ئاماژه بکریت. له‌م عه‌سه‌رشدا به ناوبانگترین نووسه‌ر، جە‌ی. کە‌ی. رۆلینگ ئەکریت ناو ببریت.

ئەدەبی زارەکی مندالان له ئیراندا له دوو به‌ش ساز کراوه: یه‌کیان ئەدەبی چیرۆکی ئەوه‌ی دیکه‌یان ئەدەبی ناچیرۆکی.

ئەدەبی چیرۆکی وه‌کوو حکایه‌ت، ئەفسانه، و ئەدەبی ناچیرۆکی وه‌کوو لایه‌لایه، هونراوه، و مه‌سیله‌یه.

رۆلی ئەدەبیاتی مندالان له ئەدەبی کوردیدا

ویژە‌ی مندالان واتا ویژە‌یه‌ک که له ئانی ویژە بوونیدا، تایبه‌ته به مندالان. ئەم تایبه‌تیە یانچ پێخواردنی به رۆحیات و تواناییه‌کانی مندالان بیئت. به‌داخه‌وه زۆربه‌ی ئەو کتیبانه‌ی که بو مندالان له چاپ دراوه ده‌توانین نیو بیه‌ین که له‌وانه‌دا که‌مترین ئاسه‌وار له ناسینی چفت و به‌سته‌کانی کتیبی مندالان نابینریت. ئەمه‌ش کێشه‌یه‌که

که‌ هه‌ل بوونی به‌ ده‌ستی هه‌ول و ته‌قالای دوولایانه‌دایه. له لایانیکه‌وه نووسه‌ره‌کان پێویسته به‌ خۆیندنه‌وه و تاقی کردنه‌وه بو ناسینی به‌رز و نزمی کاره‌که‌یان بکۆشن و له لایانیکه‌ی دیکه‌شه‌وه پخنه‌گرانیکی ئاگا و دلسۆز به هه‌لسه‌نگاندنی به‌ره‌مه‌کان هیممه‌ت بنین. جا به‌لام پرسیاریک که ئەم نوسینه‌یه پێش هه‌موو شتیک ده‌یکات ئەوه‌یه که ئەدەبیاتی مندالان له ئەدەبی کوردیدا چۆن رۆلی خۆی پێشکەش ده‌کات؟!

به‌ دوايدا بیزانین له ئەدەبیاتی که به‌یسی خۆی له سه‌ر فۆلکلۆریکی هه‌ره گه‌وره دامه‌زراندوه و له شیعردا شاره‌زایه (بگه‌ر زۆر زیادتر له چیرۆک و رومان)، دۆخی خۆی چۆن به‌ رێوه ده‌بات؟

ئەو شتە‌ی بو ئیمه‌ رونه ئەوه‌یه له ته‌واوی جیهاندا پێویسته ریشه‌ی ئەدەبیاتی مندالان له فۆلکلۆردا بدۆزیته‌وه، هه‌ر به‌و جو‌ره که ئاندرسون له چیرۆکی په‌ری چکۆله‌ی ده‌ریایی، له دیارترین که‌سایه‌تیه‌کانی فۆلکلۆری ئەرووپا به‌هره‌ی بردوه. جا به‌لام ئایا ئەدیانی کورد فۆلکلۆری وا به‌ ده‌ستیانه‌وه نییه که وه‌کوو ئاندرسون شتی وا بنووسن؟! له نیو فۆلکلۆری کوردی حه‌کایه‌تی زۆر هه‌یه که ده‌توانن به‌کراوندیک تایبه‌تی بو شاعیران و نووسه‌ران بیئت وه‌کوو: هه‌لاوه‌و مالاوه، وهه‌تا، هه‌کل

سەمەدی بێھەنگی و ھتدیان ھەبە
کە کتیبخانەیی فارسییان لە بوواری
مندالان زۆر گەشە پێ داوە. دووبارە
لێرەدا پرسیار پیمان لێ دەگریت کە
ئایا لە نێو کورددا چیرۆک نووسی
بە توانا و ئەدیبی چالاکمان نییە
و ھەکوو ئەوان پێشمان بخت و گەشە
بات بە ئەدەبیاتی مندالان؟

سەلاحی پایەنیانی دەلیت کە ئەگەر
نووسەری باشیشمان ھەبیت دەردی
ئێمە لە فۆلکلۆرە کەماندا. لە بەر
ئەو ھەمی زۆری ئەو فۆلکلۆرانە بابەتی
ئەخلاق و رەوانناسی مندالیان
تێدا رەعایەت نەکراوە. بۆ نموونە
چیرۆکی مریشکە قولە، کە ئەبەوئیت
ژیانی ھاوبەش پێک بێنیت بەلام
مەحکووم بە مردن ئەکریت. لێرەدا
ئەم کوشتن و سەربپینە کاریگەریکی
خاسی لە سەر مندالدا نییە و لە
روانگەیی رەوانناسیەو ھەباش نییە و تن
و نووسینی. یان لە شیعری ھەتەری
و مەتەری کە ئەبەوئیت:

ھەتەری و مەتەری

شتیکم بۆ بخەنە بن چەپەری

سەری ئەوالم بە ق... کەری

لێرەشدا بابەتی ئەخلاق و ئەدەب
رەعایەت نەکراوە. بە رای پایەنیانی
بەم بەلگەیانەو ھەبە کە فۆلکلۆری ئێمە
ئیزی کارکردن بۆ مندالان نادات و
بگرە بۆ دایک و باوکانش تەنانەت
وتنیشی سەخت بێت.

بەلام بە رای من ئەدەبیاتی فۆلکلۆر

مەکل، ھەمی پێزە پێزە، ھەتەری و
مەتەری، مام پێوی، کووپەقاورمە و
ھتد. ئەمانە ناوھەرۆکیان گشت بوواری
مندالانە. نووسەرائی کتیبی مندالان
گرنگە ئەم بابەتانەیی فۆلکلۆر بە چرای
پێگە دابنن و ئەنجا لە قالبی فۆرمیک
و چوارچێوەداردا دەست بە نووسین
بکەن. جەمی. کەمی. پۆلینگ لە کتیبی
ھەرە دەولەمەندی ھەری پاتیر، ئیماژ
و نیشانەکانی فۆلکلۆری ئەروویا و
بەگشتی پۆژئاوای جیھانی ھاوردووە
و کەلکی لێ وەرگرتووە. بە جۆریک
کە بەرھەمەکەمی تیکەلێکە لە فۆلکلۆر
و دەقی رومان نووسینی مودیپن،
ئاماژە بە سیحر باز و چێوی دەستی،
باوەر بە بالەوازە بە سۆنگەمی گزگنکی
دەسک درێژ نیشان لە بەھرە بردنی
ئەو نووسەرە لە فۆلکلۆرە و ھەرۆھا
ھاوردنی شەمەندەفەر و تەلەفوون
و ھتد نیشان ئەدات کە نیشانی
مودیپنیتەیشی تێدا. لە ئەدەبیاتی
ئێرانیشدا شیعری:

اتل مثل توتولە

گاو حسن چجورە

فۆلکلۆرە، کە بوەتە بنچینە بۆ
شاعیران و نووسەرائی بوواری مندالان
تا کەلکی لێ وەر بگرن و کاسایەتی
حەسەنی ببیتە ناویکی بەرچاو بۆ
مندالان. فارسەکان زۆر زۆر لەم لایانە
لە ئەدەبیات پێشی کورد کەوتوون.
نووسەرائیکی زۆر بە قوووت و ھەکوو
بەھرامی بەیزی، مێھدی ئازەریەزدی،

زۆر راژهدارتر لهوهیه کاک سهلاح
 باسی دهکات، ئیمه مه بهستمان
 ئهوهیه له هه مووی ئه و شتانه وا
 له فۆلکلۆر دایه دهستیکی یارمهتی
 بخوازین بۆ گه شه پیدان به ئه ده بیاتی
 مندالان. که بریتی ئه بیته له لایه
 لایه کانی دایکانیش بۆ منداله کانیان،
 ئه م لایه لایانه نه له هه یچ بواریکه وه
 خراپن و نه سه خله تیشن. هه رچه ن
 لایه لایه ییک که دایکانی ولات بۆ
 منداله کانیان کردوویانه زۆرترین بۆ
 ئه و منداله نین و به پروای من مندالی
 ئه وسا هه ر له مانای تینه گه ییشتووه
 به لکوو هه ر به ئاهه نگه که و ده نگه
 خو شه که ی دایکی نووستوه.
 به شیک زۆر له ناوه رۆکی ئه وانه
 باسی شه ر ده که ن و زیاتر لۆره ی
 دایکن، یان باسی هیماسه ده که ن
 یان ئه گه ر منداله کور بوا ییت باسی
 خواستنی کچی جوانه. باس کردن له
 شه ر بۆ مندالی کورد شتیکی تازه نییه
 چونکه هه میشه به درێژه ی میژوو له
 ژیر چه پۆکی زله یزه کان بووه و ئه م
 شته ئاسای ده نوینیت.

دایکانی ئه وسا ئه مه نه هه ژار بوون و
 هه ر له ده رچه وندا بوونه که کاتیان
 نه بووه ژیا نیکی ئاسای بکه ن چ بگات
 به وه له تیئۆریه کانی فرۆید و یونگ
 و پیازه و برونر و هتد بزنان. وا له
 بوواری ته ربیه ت و چلۆن هه لّس و
 کهوت له گه لّ مندالان قسه یان کردووه
 تا ئه مانیش له لایه لایه کانیاندا که لکی

لی وهر بگرن. هه ر ئه مانه ئه بیته
 باسی ئه وه دایک ئه و کاره ساتانه و
 ئه و شه رانه به لایه لایه دابنیت.
 هیماسه و ئه ستووره ش تایبه ت
 به ئه ده بیاتی زا ره کی مندالی کورد
 نییه، هه ر به و جو ره که ئه ده بیاتی
 گێرانه وه ی شه ر تایبه ت به کورد
 نییه. له به ینی نه ته وه کانی به لووچ و
 تورکه مان و هتدیشدا ناوه رۆکی زیاتر
 باسی جه ور و زولمی فیئۆداله کان،
 نه ترسی و بیباکی جه نگاوه ر و
 شه رقانه کان له رپی خه باتو
 ئامۆژگاری کۆمه لایه تیه. ئه م شیوازه
 تایبه ت به هه موو گه لی چه وسا وه یه.
 به لام ئیستا کان بوو چه نمین را
 پرسیار ده که ین که قوتابی و نووسه ر
 و شاعیری ئه مرۆی کورد ناتوانیت
 له م ئه ده بیاته ویله شتیکی سه رجه م
 و نووسراوه ییکی تازه بینیت؟! یان له
 ئه مرۆدا که هه موو کهس به مه کاتیبی
 ئه ده بی و را و بیره کانی ره وانناسه کان
 و فه یله سووفه کان ئاگادارن؛ بۆچی
 ئه ده بیاتی کورد هه ر به دروو ستکردنی
 ئه ستووره و ئه فسانه و شیعر ی
 لاواندنه وه یی ماوه ته وه؟!

بیانووی زۆر کهس ئه وه یه که چون
 ئه ده بیاتیکی ژیرده ستین و نه مان
 توانیوه به زمانی زگماکی بنوو سین
 و بخوینین و امان پیه اتوو ه. به لی
 ئه مه ش دانیکه به لام نه هه مووی بگره
 زۆر بیانوویکی لاوازی شه. هه ژار،
 گووران، قانع، ف. بیکهس، په شیو

هه‌موو ئەمانه بۆ منداڵان شیعریان هه‌یه ده‌ی به‌لام بۆچی په‌وتیان به‌رده‌وام نه‌ماوه؟ (هه‌رچه‌ن ئەمانه‌ش زۆر شاره‌زایانه بۆ منداڵ شیعریان نه‌گوتوو). له‌ به‌ر ئەوه‌ی هه‌یج بیریک بۆ منداڵی کورد له‌ هه‌یج ئاستیکدا نه‌کراوه، کورد ئەده‌بیاتیکی پیاوانه‌ی هه‌یه که نه‌ ئەوه‌نه‌ پوو و باو به‌ منداڵ دراوه تا شیعره‌ی بۆ بگوتتریت نه‌ ئەوه‌نه‌یش پوو به‌ ژن دراوه تا بۆ منداڵی بخوینیت. ئیستا له‌ سووریا کتیبی منداڵانمان زۆر که‌مه، ئیستا بۆ کوردستانی ئەوه‌ی که‌ شه‌ر و ناخۆشیکی زۆر هه‌یه، کتیبی منداڵ و ئەده‌بیاتی منداڵان زۆر ئاتاجه‌. له‌ باکووری کوردستان بۆ ئەده‌بیاتی منداڵان زیاتر وه‌رگێراندنه‌وه‌کان به‌رچاوه که ئەوه‌یش نووسه‌رانی زاخۆیی به‌رهمه‌یان هه‌ناوه. باشووری کوردستان ئیستا له‌و مقومقویه‌دایه که زانیویانه ئەده‌بیاتی منداڵان کزه و ده‌زگاکانی چاپی کتیب بۆ ئەوه له‌ هه‌ول دان. به‌لام له‌ پوژه‌ه‌لات دۆخه‌که‌ باشتره، له‌و په‌وته که له‌ ساله‌کانی ۷۰ هه‌تاوی ده‌ستی پێ کرد کۆمه‌لیکی به‌رچاو له‌ نووسه‌ر و شاعیر و چالاکی بوواری ئەده‌بی منداڵان له‌ ناوچه جیاجیاکانی پوژه‌ه‌لاتی کوردستان سه‌ریان هه‌لینا، ئەم په‌وته زۆر کارگه‌لیکی ده‌گه‌نیا کرد که چه‌یان بۆ نه‌سلی داها‌تووی شاعیران و نووسه‌رانی دلسۆز شکاندوو. له‌ به‌ناو بانگترین که‌سایه‌تیه‌کانی ئەم په‌وته ده‌توانین به‌ شیلان گیلانی، سۆران حسه‌ینی، عه‌بدولپه‌حمانی فه‌یمی، سوغرا که‌ریمی، سیمین چایچی، گولاله‌ ستاوه‌ند، یوونس په‌زایی، ئەمین گه‌ردیگلانی، عه‌لیپه‌زا مه‌مه‌دیان، له‌یلا سال‌حی، سواره فتووحی، عه‌لیپه‌زا قاسمی فه‌ر به‌ زاراوه‌ی گه‌رووسی، و په‌زا مه‌وزوونی به‌ که‌له‌ورپی و هتد ئاماژه‌ بکه‌ین. له‌ به‌رهمه‌کانی ئەم په‌وته‌یش؛ ته‌قله، باخچه‌ی منداڵان، میرووله و وردیله، خرتۆل، هه‌تۆل مه‌تۆل شه‌مامه، پشیله‌و مشک، میمه‌ جارووبرقی و تاتی(به‌ که‌له‌ورپی) ه. ئەم شاعیرانه به‌ هۆی ئەوه که زۆرتر نوێخ‌وازی‌شان شیعرییکی که بۆ منداڵان داناهه‌ نزیکه‌ به‌و شیعرانه‌ی مامۆستا گۆران. به‌لام بۆ چیرۆک ئەوه‌نه به‌رهمه‌میکی به‌رچاومان نیه تا پالی پێوه به‌ین و بلێین چیرۆکی منداڵانیشمان هه‌یه، ئەو چیرۆکانه‌یش ئەگه‌ر له‌ گه‌لی وه‌رگێرانی چیرۆکی منداڵانی ئەرووپایی هه‌لیان سه‌نگینین سه‌یر ده‌که‌ین زۆر زۆر یروکی خۆمان لاوازه، له‌ به‌ر ئەوه‌ی ناوه‌پوکی چیرۆکی منداڵی ئیمه‌ تیکراریه و سونه‌تی، خوینده‌واری کوردی ئیمه‌ له‌ کۆمه‌لگا که‌م، فۆرم کزه و هتد. له‌ هه‌موو به‌رهمه‌میکی بابه‌تی منداڵان شیعره‌ی "ماسی خانم"ی "عه‌لیپه‌زای

هه‌موو ئەمانه بۆ منداڵان شیعریان هه‌یه ده‌ی به‌لام بۆچی په‌وتیان به‌رده‌وام نه‌ماوه؟ (هه‌رچه‌ن ئەمانه‌ش زۆر شاره‌زایانه بۆ منداڵ شیعریان نه‌گوتوو). له‌ به‌ر ئەوه‌ی هه‌یج بیریک بۆ منداڵی کورد له‌ هه‌یج ئاستیکدا نه‌کراوه، کورد ئەده‌بیاتیکی پیاوانه‌ی هه‌یه که نه‌ ئەوه‌نه‌ پوو و باو به‌ منداڵ دراوه تا شیعره‌ی بۆ بگوتتریت نه‌ ئەوه‌نه‌یش پوو به‌ ژن دراوه تا بۆ منداڵی بخوینیت. ئیستا له‌ سووریا کتیبی منداڵانمان زۆر که‌مه، ئیستا بۆ کوردستانی ئەوه‌ی که‌ شه‌ر و ناخۆشیکی زۆر هه‌یه، کتیبی منداڵ و ئەده‌بیاتی منداڵان زۆر ئاتاجه‌. له‌ باکووری کوردستان بۆ ئەده‌بیاتی منداڵان زیاتر وه‌رگێراندنه‌وه‌کان به‌رچاوه که ئەوه‌یش نووسه‌رانی زاخۆیی به‌رهمه‌یان هه‌ناوه. باشووری کوردستان ئیستا له‌و مقومقویه‌دایه که زانیویانه ئەده‌بیاتی منداڵان کزه و ده‌زگاکانی چاپی کتیب بۆ ئەوه له‌ هه‌ول دان. به‌لام له‌ پوژه‌ه‌لات دۆخه‌که‌ باشتره، له‌و په‌وته که له‌ ساله‌کانی ۷۰ هه‌تاوی ده‌ستی پێ کرد کۆمه‌لیکی به‌رچاو له‌ نووسه‌ر و شاعیر و چالاکی بوواری ئەده‌بی منداڵان له‌ ناوچه جیاجیاکانی پوژه‌ه‌لاتی کوردستان سه‌ریان هه‌لینا، ئەم په‌وته زۆر کارگه‌لیکی ده‌گه‌نیا کرد که چه‌یان بۆ نه‌سلی داها‌تووی شاعیران و

بەم ئامانجە..

سەرچاوەکان

_حافظی، علیرضا (۱۳۶۸)؛ گفت و شنود در بررسی و شناخت ادبیات کودک و نوجوان؛ انتشارات شمع

_خسرونژاد، مرتضی (۱۳۸۷)؛ دگرخوانی های ناگزیر، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوان
_ذبیح نیا عمران، آسیه؛ بردخونی، حسین؛ (?) تاریخ ادبیات کودک و نوجوان در ایران؛ انتشارات پیام نور

_مرادی، معصومه؛ نگاهی به تاریخچه ادبیات کودکان و نوجوانان، سایت شهرستان ادب.

_پایه‌نیانی، سه‌لاح؛ منداله‌کان و دهره‌ته‌کانی ئەدەبی فۆلکلۆری؛ سایتی هه‌والنێری و شیکردنه‌وه‌ی هاژە

_سه‌لاح، شه‌ریف؛ پیگه‌ی ئەدەبی منالان له رۆژه‌لاتی کوردستان؛ سایتی ژوانگه‌ی ئەدەب.

محەممەدیان" زۆر بەرچاو و باشتەر بوو. که هەم ئەو جۆره له پێشتردا وتمان له فۆلکلۆر که‌لکی گرتوو، هەم بە زمانی مندالانە و هەم شیوازیکی نوێ و مودیپرنی هه‌یه. به‌و جۆره که ده‌لیت:

ماسی خانم ناو دەریا
چارشیوی دا به سەریا
کفته پێگه خرتە خرت
شیرین شیرین وردە وردە..

کۆتایی

له‌م نووسینه‌دا ئامانج ئەوه بوو که بزانی‌ن ئەدەبیاتی کورد زۆر له‌دوای ئەدەبیاتی فارس و تورک و رۆژاوا‌ی دونیایه‌وه‌یه. جۆریک که ئەکریت که بیلین هەر ئەو دەسپیکردنیشمانه، دەسپینه‌کردوو. کتیبخانه‌ی کوردی به‌سیه‌تی شیعیری ریئالیزی، ئیدی ده‌بی له‌ بواری مندالان، فه‌لسه‌فه، رومان و هتد تی‌بکۆشین. ئەم‌پۆکه گرده‌کانی به‌رپرس له ئەدەبیاتی کوردی ده‌بی بین به‌ خۆیان‌دا، وه‌کوو زانسگا‌کان، کۆر و بنکه‌کان، کۆبوونه‌وه‌کان و هه‌موو به‌ ئەرکی سه‌ر شانی خۆیان بیزانن که کار بکه‌ن و هه‌ولێ بۆ بده‌ن و شاعیران و نووسه‌رانی لاو له‌م بواره لاوازه‌ی ئەدەبمان تی‌بکۆشن. شیوازی هه‌ژاری کتیبخانه‌ی کوردی هه‌ولێکی گشتی ده‌وێت که بی‌شک ئەو شته له‌ نه‌سلێ ئەم‌پۆدا ئەبیریت. به‌هیوای گه‌یشتن

میتولوژیای کوردی و گیترانه‌وه‌یه‌ک: ئوستوروی کوردیی شاماران (Samaran)

تفاوت اسطوره و افسانه:

اسطوره گزارشی است که به بعد زمان نیاز ندارد و بی زمانی و بی مکانی از خصوصیات اسطوره است و اصولاً اسطوره به شخصیتی می‌گویند که به ماوراءالطبیعه وصل باشد، اسطوره (Mythology) از مبارزه جدا نیست و اسطوره‌ها معناهایی در تاریخ دارند حال آنکه افسانه (Fable) فاقد این خصوصیات است و بیشتر شبیه قصه می‌ماند.

اسطوره‌شناسی گردی و نماد مار:

مار موجودیست که در طول تاریخ، انسان‌ها برای آن افسانه‌ها بافته‌اند و به این وسیله برای آن اهمیتی خاص قائل بوده‌اند. حتی در علم نیز مار نماد درمان، پزشکی و تندرستی می‌باشد و در نمادشناسی نیز مار چمبره‌زده نمادی از گردش جاودانه‌ی هستی است. در دوران کهن می‌پنداشته‌اند که مار هم نر و هم ماده است و خودزا می‌باشد به این سبب مار را نماد دوالیزم در هر چیز می‌دانستند، نشان مرگ و زندگی، راستی و کژی، زهر و پادزهر، مرگ و تولدی دگر، روشنایی و تاریکی، بخردی و نابخردی و... چون زهری کشنده داشت نماد مرگ و چون پاد زهری زندگی بخش داشت نمادی از زندگی، چون پوست می‌انداخت نماد جاودانگی، بی مرگی، بازگشت به طبیعت و همچنین نمادی از روز رستاخیز بود. زن در فرهنگ مادها نماد

هستی و فراوانی و بخشش است و حتی در تحقیقاتی هم که به عمل آمده پس از شکست مادها (شکست مادرسالاری) خدایان واحد ظهور پیدا می‌کنند و خدایان مرد هستند. چشمه، درخت، ماه و مار نماد آئین مهری هستند و اکنون نیز اگر بیشتر بیت‌ها و اشعار و داستان‌های فولکلور را خوانده یا شنیده باشید حتما یکی از این عناصر در آن به کار برده شده است، چراکه فرهنگ مادها فرهنگی زمینی بوده است و بزرگترین نماد آئین مهری هم مار بوده که در بین کرد نشانه برکت، خوش یمنی، باروری و

زایش و زندگی (مادرسالاری و آیین میتراپی)، خرد و عقل است.

کلمه شاماران، کلمه‌ای کردی است و نزد این ملت هیچ‌گاه مار نماد بدی نبوده و پس از ورود اسلام است که مار و اژدها نمادی اهریمنی پیدا می‌کند. با اینکه نقاشی‌های مربوط به مار، اغلب نشانه بدی و بدشانسی هستند، در سرزمینی مقدس زاگرس مردم گرد بر این باورند که شاماران سبب موفقیت می‌گردد و در دوران سومر و ماد تصویر مار ترسیم می‌شد. در باورهای میتولوژیی کردها شاماران، موجودی خارق‌العاده است و مار به مقام خدایی هم می‌رسد چراکه مارهایی با سر انسانی نشان دهنده الوهیت این خزنده است، در برخی از مناطق کردنشین در اتاق دختران و زنان تصویر شاماران را بر دیوار نصب می‌کنند. در نزد دین باستانی ایزدی در کردستان نیز بر دیوار سمت راست پرستشگاه لالش تصویر ماری سیاه به‌عنوان یک اثر باستانی موجود می‌باشد. در اسطوره شاماران نیم تنه دیگر را انسان نام برده‌اند، یعنی شاماران با سر انسان (یک زن)، سمبول زایایی، برکت ودانایی است و شاماران بر همه موجودات گزنده حکومت دارد و از شاماران حرف‌شنوی دارند.

شرح اسطوره:

نقل‌های بسیاری در رابطه با شاماران وجود دارد، ولی اکثر آنها شبیه هم بوده و تنها، گاهی افراد و مکان‌ها متفاوت است. در اینجا ما به زبان اصلی (کردی) نقلی موثق‌تر از اسطوره شاماران را خواهیم خواند:

شاماران خواوه‌ندیکی مینیهی
دیرینی زانیاری و پاریزهری نهینی
کوردستان؛ گیرانه‌وهیهک:

پوژیک له پوژان کورپیک دهبی
به ناوی تامه‌سپ. ئه‌و کوره
قوز و بالابه‌رزه و له خیزانیکی
هه‌ژاره و کاری داربرینه‌وه دهکات.
پوژیکیان له‌وای کاره‌که‌ی، له‌گه‌ل
دایکی و هاوریکانی ده‌چنه دهره‌وه‌ی
شار و ده‌چیته نیو دارستان.
له‌و گه‌شته‌یان‌دا بیریک ده‌بینن
که می‌شه‌ه‌نگیکی زوری به‌دوره‌وه
دهبی هاوریکانی رازی ده‌که‌ن که
بچیته ناو بیره‌که‌وه بو ئه‌وه‌ی
که هه‌نگوینیان بو بینن. تامه‌سپ
ده‌چیته ناو بیره‌که‌وه و سه‌وه‌ته‌یان
بو پیر ده‌کات له هه‌نگوین و به
په‌ت پرایده‌کیشن و که ده‌بینن
هه‌نگوینه‌که زوره، په‌ته‌که ده‌برن
و تامه‌سپ له ناو بیرکه‌دا
تووپه ده‌بی. کاتیک ده‌زانن که
هاوریکانی هه‌لیانخه‌له‌تاندوو و
ناپاکیان به‌رامبه‌ر کردوو و له
هاتنه دهره‌وه بی هیوا ده‌بی‌ت،
کونیک له دیواری بیره‌که‌دا
ده‌دوژیته‌وه و به چه‌قوکه‌ی کونه‌که
گه‌وره ده‌کات، به‌لام له‌وئ‌دا به
نائومی‌دی ده‌مینیته‌وه هه‌تاوه‌کو
خه‌وئ‌ لی‌ده‌که‌وی‌ت. کاتیک که به
ئاگا دیت، هه‌زاران مار له ده‌وری
ده‌بینن. ماره‌کان چاوی تی‌ده‌برن

خه‌له‌تینراوه، شاماران پیی ده‌لی: "مردنت به دست منه به‌لام ویرای ئه‌وه‌ش ناتکوژم. له کۆشکه‌که‌ی مندا ده‌مینیته‌وه".

هه‌روه‌ها ئافره‌ته‌که به تامه‌سپ ده‌لیت "مه‌ترسه، ئازارت ناده‌م، من شامارانم، شاژنی ماره‌کان؛ ئیستا‌که تو میوانی منیت و کاتی ئه‌وه هاتوو تو بجه‌ویته‌وه؛ سبه‌ی قسه ده‌که‌ین" و به‌و جووره به‌جیی ده‌هیلت. تامه‌سپ وا هه‌ست ده‌کات که خه‌و ده‌بینیت، بویه چاوی داده‌خات و ده‌نویت. به‌یانیه‌که‌ی، کاتی که تامه‌سپ له‌خه‌و هه‌ل‌ده‌ستیت ده‌بینیت که شاماران دانیشتوو و له‌به‌رده‌می‌دا نانی به‌یانی رازینراوه‌ته‌وه. ئه‌مجا شاماران بانگی ده‌کات بو سه‌ر خوانه‌که. تامه‌سپ زور له دیمه‌نی شاماران سه‌ری سوور ده‌مینیت و هه‌زی له‌ده‌کات. به‌دریژایی ماوه‌که تامه‌سپ چاوی له‌سه‌ر شاماران ناجوولینیت. به‌و جووره نانی به‌یانی پیکه‌وه ده‌خون.

شاماران زور زانا و شاره‌زای نه‌ینیه‌کانی دونیا ده‌بیت و به‌سه‌رهاتی جیاوازی لا ده‌بیت، بویه چیرۆکی دروست‌بوونی مرۆف بو تامه‌سپ باس ده‌کات و دوا‌ی ئه‌وه، هه‌ر جاره و به‌سه‌رهاتیکی

و کاتی که ده‌بینن تامه‌سپ ده‌بزویت، هه‌موویان ده‌که‌ونه جووله به‌ره‌وووی.

له شاری شای ماره‌کاندا، کاتی که شاژن ده‌زانی که‌سیکی نامو که‌وتوو ته‌ ناو شاره‌که‌یانه‌وه نارچه‌ت ده‌بی. به‌پاسه‌وانه‌کانی ده‌لیت "ئه‌و که‌سه یه‌کسه‌ر بگرن و بیننه‌ لای". ئه‌ویش کاتی ده‌زانی که ده‌یانه‌وی بیگرن و گومانی له‌و ده‌بی که ئه‌گه‌ری کوشتنی هه‌یه و ناتوانیت لیان درباز ببی، بویه چاوه‌کانی داده‌خات و ده‌ست‌ده‌کات به‌پارانه‌وه له‌خودا و زور هه‌ول ده‌دات خو‌ی نه‌دا به‌ ده‌سته‌وه و داوا‌ی ئه‌وه ده‌کات که لیی ببوورن. له‌و کونه‌وه ده‌یبه‌نه‌ نیو شاریکه‌وه. (هه‌ندی سه‌رچاوه‌ش ده‌لین له‌و کونه‌وه ده‌چیته‌ ناو ئه‌شکه‌وتیکه‌وه و له‌ویوه داده‌به‌زیته‌ ناو شاره‌که‌وه). ماوه‌یه‌که چاوه‌روانی ده‌کات، له‌ کۆتایی‌دا وره‌ ده‌داته‌ خو‌ی و چاوی ده‌کاته‌وه. که چاوی ده‌کاته‌وه، تامه‌سپ ده‌بینیت ئافره‌تیکی زور جوان که نیوه‌ی ماره و نیوه‌ی مرۆقه، به‌رامبه‌ری پاوه‌ستاوه. زور له‌وه سه‌ری ده‌سورمییت و هیچ قسه‌ی بو ناکریت. کاتی که شاماران له‌ده‌گات که نیازی ئه‌و کوره خراب نییه و له‌لایه‌ن هاو‌ریکانیه‌وه

بۇ دەگپریتتەوہ. تامہسپیش ھەمیشە ھەز لە چیرۆکەکانی دەکات و بە تامہزرۆییەوہ گوئیان بۇ رادیپریت. رۆژان دیت و دەروا و رۆژلەدوای رۆژ زۆرتەر ھەز لەیەکتەری دەکەن. کورپەکە چەند سال لەوئی دا دەمینیتتەوہ و دوای ماوہیەکی زۆر، تامہسپ بیری دایکی دەکات و تاقەتی دەچیت بۇ کەسوکاری و دەیەوویت بگەرپیتتەوہ بۇ ناو خەلکەکەھی و داوا دەکات کە بگەرپیتتەوہ مال. شاماران سەرەتا ھەز ناکات و نایەوئی پروانەھی بکات، بەلام لە ھەمان کات دا پیی ناخۆش دەبی کە ئەو بە دل تەنگی ببینی و بریار دەدات کە رینگە بە تامہسپ بدات کە بچیت. شارامان پیی دەلی: "من ریت پی دەدەم کە بچیت، بەلام دەبی نەینی ئەم شوینەھی من بە کەس نەلییت؛ پیاوێک دەیەوئی من بکوژیت و داوای ئاشکراکردنی جینگەکەھی من لە تۆ دەکات، دەبی تۆ جینگەکەھی منی بۆ ئاشکرا نەکەھی." ئەمجا ئامۆژگاری دەکات؛ "ھەرودھا لەبەردەم خەلکی تردا خۆت نەشوئی، بە بەرکەوتنی ئاو پیستەکەت وەک مار کاژ ھەلدەدات و خەلک پیت دەزانن کە لەگەل من بوویت." کورپەکە بەلین دەدات کە وشیار بی و مال ئاواپی دەکات. پاشان سوار پشتی ماریک دەبییت و خۆی لە مالەکەھی خۆیان دا

دەبینیتتەوہ.

کە تامہسپ دەگەرپیتتەوہ بۇ ناو خەلکەکەھی خۆی بۇ چەندین سال ئەو نەینیە لە خەلک دەشارپیتتەوہ. رۆژیک پاشای ولات تووشی نەخۆشییەکی کوشندە دەبی. هیچ پزیشک ناتوانی چارەسەری بۇ بدۆزیتتەوہ. وەزیری پاشا بوو کە کەسیکی پیاوخرایە دەلیت تەنیا چارەسەر، خواردنی گوشتی شامارانە (ھەندی) سەرچاوەش دەلین ئەو گوتەییە ھی سیحربازیکە کە لە جینگەییەکی دوورەوہ ھاتووہ و بەلینی داوہ کە پاشا چاک بکاتەوہ).

وەزیر بەپیی زانایی خۆی دەلیت سەری شاماران دەرمانی نەخۆشییەکەھی پاشایە. بە ھەموو ھیزی پاشاوە دەیەوویت سەری شاماران بگریت و دیارە لەم ھەولەھی مەبەستی لەوہ نیە خزمەتی پاشا بکات، بەلکوو بەھۆی خواردنی شامارانەوہ دەخواریت ھەموو نەینی و زانینی دونیای وەدەست بکەوئی. وەزیر دەزانن ئەو کەسانەھی کە لە مارەوہ نزیکن نیشانەییەک بە جەستەیانەوہ ھەییە. بۇ ئەوہش داوا دەکات پاشا فەرمان بدات کە ھەموو جەماوەر دانەدانە بچینە ناو ھەوزەکەوہ

سه ربازه کان ده چن بو ناو بیره که و شاماران لهووی ده گرن. کاتیک که تامه سپ شاماران ده بینیت، ههست به شه رمه زاریه کی زور ده کات، به لام شاماران پیی ده لیت که لومه ی خو ی نه کات و هه له ی نه و نه بووه. کورپه که نه و پرووداوانه ی هه موو پیی ده لیت و شاماران پیلانیک داده نیت بو نه ووی که نهینی و زاناییه که ی بدات به تامه سپی خو شه ویستی.

شاماران ده لیت: "باشه، به و واتایه دیت که کاتی مردنی من هاتوووه. نه وانه سه ری منیان ده ویت. به تایبه تی ژه هری سه ری منیان ده ویت. بو نه ووی که ژه هری سه ری من نه که ویته دهستی نه و وه زیره، چه ندین ساله له ژیر زه وی دا خو ده شارمه وه. به لام دیاره جیی منیان زانیوه. من تو ده ناسم بو نه ووش نهینی خو م به تو ده لیم. وه زیر جهسته ی من ده کولینی، په رداخیک ئاوی لی ده ردینیت، پاشان جاریکی ده یکولینی په رداخیکی تریش لی ده ردینیت و جاریکی تریش په رداخی سیه می لی ده ردینیت. په رداخی یه که م ده داته تو که ژه هری تیدایه، نه ووی دووه م شفایه و ده داته پاشا. نه ووی سیه م زانسته خو ی ده یخواته وه. تو کاریک بکه که په رداخی سیه م

بو نه ووی که بتوانن نهینی که ی شاماران بدوزنه وه و سهیری جهسته ی هه موو دانیش تووان بکریت. کاتیک سهیری جهسته ی هه موو خه لکی ده کن و سه ر دیته سه ر تامه سپ، سه ره تا نایه ووی که بجیته ناو چه وزه که وه بو نه ووی که بتوانیت نهینی که ی شاماران بپاریزیت. به لام چاره ی نامینیت و سه ربازه کان هه لی ده دهنه ناو ئاوه که و پیستی تامه سپ ده بیت به کاژی مار و ده ستبه جی نهینی که ی ئاشکرا ده بی.

له جهسته یه وه دیاره که له نزیکه وه دانوسانی له گه ل شاماران کردوووه. له بهر نه وویکه خالی رهش له سه ر هه موو جهسته ی هه یه. نه ووش ده بیته نیشانه ی نه ووی که نه ووی جیگه ی شاماران ده زانیت. دوا ی نه وه، سه ربازه کان جورج ده یگرن و ده یخه نه ژیر نه شکه نه وه بو نه ووی که شوینی شاماران یان بو ئاشکرا بکات. ده ست به لی پرسینه ووی ده کریت، کورپه که هه موو شتیک نالیت و دانی به راستی شاماران دا نالیت به لام وه زیر ده ست له یه خه ی ناکاته وه و هه رچه نده تامه سپ ده یه ویت که نهینی که یان پیی نه لیت، به لام له کو تاییدا ناچاره کریت که شوینه که ئاشکرا بکات. نه مجا

تۆ بیخۆیته‌وه و ئەوهی یه‌که‌میش
 بده به‌سیحرباز. به‌و پێیه ده‌بیته
 خاوه‌نی زانست.

بۆیه شاماران له کۆشکی پاشادا
 پرایده‌گه‌یه‌نیت "هه‌رکەس کلکم
 بخوات ئەوا هه‌موو نه‌ینی و
 زانایه‌ک وهرده‌گریت و ئەوهی
 که له‌شم بخوات چاکده‌بیته‌وه و
 ئەوهی سه‌رم بخوات ده‌ستبه‌جی
 ده‌مریت". ئەوجا دواي ئەوهی که
 وه‌زیر ئەوهی گوئی له‌وه ده‌بیته،
 شاماران ده‌کاته سی به‌شه‌وه و
 فه‌رمان ده‌دات که ئەو سی به‌شه
 بکولێنریت. کاتی‌ک که گوشته‌که
 ده‌کولیت، وه‌زیره پیاوخرابه‌که له
 کلکی ده‌خوات، تامه‌سپیش هه‌موو
 قسه‌کانی شاماران پیک‌دینیت
 بۆ ئەوهی‌که خۆی به‌تاوانبار
 بزانیته و ده‌یه‌وی بمریت، له
 سه‌ره‌که‌ی ده‌خوات و پاشاش
 بۆ چاک‌بوونه‌وه له‌له‌شه‌که‌ی
 ده‌خوات. وه‌زیر ئاوه‌که‌ی په‌رداخ
 یه‌که‌م ده‌خواته‌وه و ده‌مری. پاشا
 چاک ده‌بیته‌وه و کوره‌که‌ش هه‌موو
 زانستی جیهان له‌خۆی‌دا کۆ
 ده‌کاته‌وه. (هه‌ندی سه‌هرچاوه‌ش
 ده‌لین؛ ده‌بیته لوقمانی‌حه‌کیم، ئەو
 هه‌کیمه‌ی که گیا و داره‌کان گۆرانی
 بۆ ده‌لین و نه‌ینییه‌ پزیشکیه‌کانی
 خۆیانی بۆ ده‌خه‌نه‌روو). تامه‌سپ
 بۆ ئەوه‌یکه ئەو زانسته‌ش

بگوازیته‌وه بۆ دواي خۆی له
 به‌رده‌م رووباری دیجله‌ داده‌نیشیت
 و ده‌ست به‌نووسین ده‌کات. کاتی‌ک
 نووسینی خۆی ته‌واو ده‌کات
 بایه‌کی زۆر به‌هێز هه‌لی‌کردوه
 و هه‌موو په‌راوه‌کانی بردوه
 و که‌وتۆته ناو ئاوه‌وه. تاکه
 کاغه‌زیکی له‌ده‌ستی‌دا ماوه‌ته‌وه
 ئەو زانسته‌یه‌که بۆ پڕۆژی ئەم‌رۆ
 گوازاوه‌ته‌وه. شاماران به‌ده‌ستی
 پاشایه‌کی زالم ده‌کوژریت و نه‌ینی
 و زانستی شاماران بۆ تامه‌سپ و
 که‌ه‌کانی تامه‌سپ ده‌گوازریته‌وه.

منبع:

برگرفته از همایش اسطوره‌شناسی
 کوردی تحت‌عنوان: "ئاو‌ریک له
 میتۆلۆژیای کوردی"، در فرهنگ
 و ارشاد شهرستان دیواندره، ۳
 خردادماه ۱۳۹۷ که توسط سردبیر
 فصلنامه‌ی چل‌چمه‌ه‌ه‌رگزار
 گردید.

صدیق رستمی

کارشناس ارشد اقلیم شناسی کاربردی

پرسی غار که رفتو در فرهنگ عامیانه ساکنان دشت ههوه تووی دیواندره

چکیده

کرفتو نام یکی از غارهای مهم ایران است که در دشت اوباتوی استان کردستان قرار دارد. این غار در دل صخره‌ای مرتفع در ۶۷ کیلومتری شمال غربی دیواندره واقع شده است. که از دیدگاه‌های مختلف از جمله باستان‌شناسی، ژئوتوریسم و زمین‌شناسی، هنر صخره‌ای و... بسیار مهم، قابل توجه و کم نظیر می باشد. که این غار بسیار زیبا و پر رمز و راز، (به شماره ثبت ۳۳۰) در آثار ملی ثبت گردیده است. بدیهی است چنین اثری در بین عامه مردم جایگاه به خصوصی دارد. در این تحقیق جایگاه کرفتو در فرهنگ عامه مورد بررسی قرار گرفته است. روش پژوهش به صورت کیفی، نظیر مطالعه اسنادی، مشاهده و انواع مصاحبه‌های فردی و گروهی استفاده شده است. نگارنده هر دو روش کمی و کیفی را برای جمع آوری و تحلیل داده‌ها به کار برده است؛ اما تأکید بیشتر بر روش کیفی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که غار کرفتو در میان فرهنگ عامیانه‌ی مردم منطقه جایگاه خاصی دارد و در این زمینه افسانه‌ها و باورهای عامیانه و سروده‌های زیادی

موجود است.

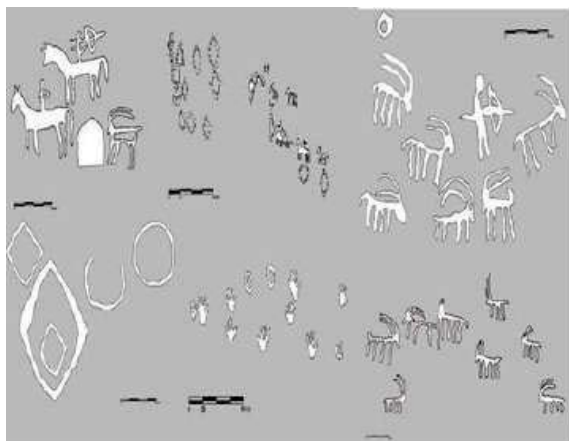
مقدمه

غار کرفتو که از قدیم‌الایام سکونتگاه انسان بوده و در دوره‌های مختلف تاریخی آثار و شواهدی در آن یافت شده است. جهت تکمیل اطلاعات در مورد غار نیاز به مطالعات بیشتری در زمینه‌های باستان‌شناسی، زمین‌شناسی، توریسم و... دارد. یکی از حوزه‌هایی که جهت تکمیل مطالعات ضروری به نظر می‌رسد جمع‌آوری دانش شفاهی مردم درباره‌ی غار کرفتو است. بسیاری از اخبار و اطلاعاتی که در تاریخ گم شده یا مورخان به آن‌ها دسترسی ندارند، در افسانه‌ها و حماسه‌ها قابل کشف و استفاده است افسانه‌ها و حماسه‌ها علاوه بر آن که در بردارنده‌ی اطلاعات تاریخی، ادبی و اجتماعی فراوانی درباره‌ی ملت‌ها هستند؛ طرز فکر، روحیات، آرمان‌ها و به‌طور کلی خصوصیات روحی و معنوی آن‌ها را نشان می‌دهند. به همین جهت یکی از عرصه‌های مهم شناخت هویت ملت‌ها، مطالعه در افسانه‌ها و حماسه‌های آن‌هاست. یکی از دلایل حضور بینش‌های افسانه‌ای و اسطوره‌ای

در تاریخ بشر، حاکمیت فرهنگ شفاهی بوده است. نقطه مقابل فرهنگ شفاهی، فرهنگ مکتوب است. بنابراین دانشمندان معتقدند افسانه‌ها، هسته‌ای از واقعیت دارند که در طول زمان در هاله‌ای از تخیلات و در معرض افزودن‌ها و کاستن‌ها قرار می‌گیرند. ویکو مورخ ایتالیایی در این مورد می‌گوید: افسانه‌ها در اصل راست و جدی بوده‌اند، اما بعدها دستخوش تغییر شده‌اند، فرهنگ عامه یکی از دانش‌های بشری است که قدمتی به‌اندازه‌ی بشریت دارد. یکی از ویژگی‌های فولکلور، تکرارپذیری و قابلیت انتقال آن به نسل‌های آینده است. از این رو می‌توان فولکلور هر منطقه را مجموعه‌ای از رفتارها، گفتارها، پوشش‌ها، آداب‌ورسوم و عاداتی دانست که افراد آن منطقه، آن‌ها را از گذشتگان و نیاکان خود به ارث برده‌اند. هدف از این پژوهش روشن نمودن و بیان گوشه‌ای از دانش عامیانه‌ی مردم منطقه‌ی اوباتو در رابطه با غار کرفتو بوده که می‌تواند برای محققین در این زمینه و هم‌چنین شناساندن بیشتر غار به عموم مفید واقع گردد. پیشینه‌ی پژوهش:

متأسفانه درزمینه‌ی بررسی آثار باستانی در فرهنگ عامه تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته و در این زمینه خلاء پژوهشی کاملاً مشهود است (نگارنده). مستشرقین و محققین بسیاری در زمینه‌ی های باستان‌شناسی، تاریخ، زمین‌شناسی

و توریسم غار تحقیق نموده‌اند، از جمله دمرگان، راولینسون، کرپورتر، خانیکف و فون‌گال از غار کرفتو بازدید و نقشه‌هایی از آن تهیه و ارائه نموده‌اند. کرپورتر نقشه غار را تهیه کرد، استین آن را تکمیل، و فون‌گال آن را تصحیح کرد. در مقالاتی که توسط محققین به چاپ رسیده، به دلیل وجود کتیبه‌ای یونانی (شکل ۱) بر سر در یکی از اتاق‌های طبقه سوم، از این غار به‌عنوان معبد هراکلس (هرکول) نام برده شده است. ترجمه این کتیبه چنین است: در آنجا هراکلس سکونت دارد، باشد که هرکس وارد آن شود در امان خواهد بود. نقشه‌ای ترسیم شده در غار کرفتو (شکل ۲ و ۳) به چهار دسته انسانی، حیوانی، ترکیبی (انسانی حیوانی) و هندسی یا نمادین تقسیم می‌شوند. پنجه‌های دست یکی از کهن‌ترین آثار بشری است که از یک مفهوم و مضمون یکسان برخوردار است (شکل ۲ و ۳) و به معنی نماز و تائید است. پنجه‌های دست برای ما پیام آور این مضمون است که این محل حداقل از هزاره هشتم تا قبل از اسلام عبادتگاه و محلی مقدس بوده است. الهام از این نقوش در صنایع دستی مردم منطقه مشهود است (شکل ۴). در بین ساکنان منطقه اوباتو بیشتر قلعه‌ی کرفتو (قه‌لای که‌ره‌فتو) رایج است تا غار کرفتو، که شاید این کاربرد به خاطر ویژگی‌های دفاعی و استحکامات وسعت بودن نفوذ به داخل و بافت آن در زمان‌های گذشته بوده است. در معماری صخره‌ای این غار

شکل ۲: نقوش روی دیواره‌های غار کرفتو

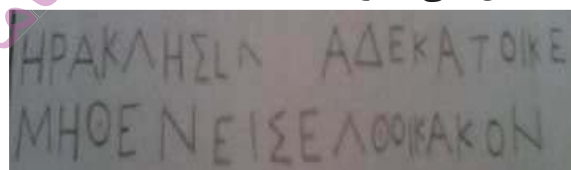

شکل ۳: نقش دست روی دیواره‌های غار

شکل ۴: الهام از نقش دست روی غار در صنایع دستی و زندگی واقعی مردم منطقه

چهار طبقه شناسایی شده است. در این غار آثار دوران پارینه سنگی موسترتین به دست آمده است. کشف تراشه‌های سنگی در طبقه‌ی چهارم و محوطه‌ی بیرون غار می‌تواند نشانگر استفاده‌ی انسان‌های ماقبل تاریخ از آن باشد. همچنین آثاری از دوران سنگ میانه از جمله اجاق و بقایای تیغه و قطعات سفال به دست آمده است. غار کرفتو را می‌توان یکی از نقاط مهم و کلیدی در ارتباط با استقرارهایی در زمان مس و سنگ به شمار آورد. (دوره‌ی دال-مایی، سنگ و مس میانه). سفال و اشیاء به دست آمده ادامه سکونت انسان را در طول دوره‌ی ماناها، اشکانی و ساسانی و دوره‌ی اسلامی (ششم تا هشتم ه-ق) مسجل می‌سازد.

شکل ۱: کتیبه‌ی یونانی غار کرفتو ترسیم شده توسط اشتاین رسم شده

با این توصیف و جایگاهی که کرفتو در مطالعات تاریخی و باستان شناسی دارد، حتماً در دانش و فرهنگ عامه مردم منطقه مطالب و موارد فراوانی از افسانه‌ها و روایت‌ها و باورها وجود دارد که سینه به سینه و از نسل‌های قدیم تا به امروز نقل شده است که در خود راز و رمزهای فراوانی دارند و بر اهمیت و جایگاه غار کرفتو می‌افزایند و این پژوهش در این زمینه صورت گرفته است.

شکل ۵: موقعیت جغرافیایی و راه‌های دسترسی به منطقه مورد مطالعه

وارد نشود در این پژوهش دانش عامیانه‌ی مردم در رابطه با غار کرفتو که سینه به سینه از گذشتگان به آن‌ها رسیده، بررسی شده است. در کل سؤالات مصاحبه‌طوری طراحی شده بودند که در پی یافتن سه مورد زیر باشد:

۱. یافتن اشعار و سروده‌هایی که در آن به قلعه‌ی کرفتو یا پیرامون آن اشاره شده باشد.

۲. یافتن افسانه‌های موجود در رابطه با سنگ خیاط (به‌رده خه‌یات) و سه دختر یا پنجه (۳ که نیشکه)

۳. باورها و افکار مردم در رابطه با سازندگان، ساکنان، ارتباطات ساکنان غار با پیرامون و وسایل و اشیاء موجود در غار،

مشخصات جغرافیایی مکان مورد مطالعه: غار کرفتو ۴۶ درجه و ۵۲ دقیقه و ۲۳ ثانیه‌ی طول شرقی و ۳۶ درجه و ۵۲ دقیقه و ۲۳ ثانیه عرض شمالی و در ۶۷ کیلومتری شمال غربی شهرستان دیواندره در استان کردستان قرار گرفته است (شکل ۵).

یافته‌های پژوهش در این پژوهش نگارنده به میان مردم رفته و هرآنچه را در رابطه با غار کرفتو شنیده ثبت و ضبط و طبقه‌بندی نموده است. به‌صورتی که به اصل مطلب صدمه‌ای

سروده‌هایی زیادی با مضمون گرفتو و افسانه‌های پیرامون آن در بین ساکنان سینه به سینه نقل می‌شود که در ذیل چند مورد از آن‌ها با زبان کوردی آورده شده است:

- الف- کهره‌فتوو بو تو وه باخ به‌رییه‌وه
 وهک مولکه ساحیو ئه‌تنمه سه‌رییه‌وه
 ب- مالم له مه‌پان دل له کهره‌فتوو
 لهو بهر هه‌یوانه کهم که هات‌وچوو
 ج- چاوت ئه‌ستیره‌ی خه‌و لی‌نه‌که‌وتوو
 وه‌یته په‌رییه‌که‌هی قه‌لای کهره‌فتوو
 د- خووم به‌رده خه‌یات وا لهو به‌روه
 سووتیام و برژیام وه‌بهر خو‌روه
 ه- له سی که‌نیشکه هه‌تا بان قه‌لا
 له پی‌شوازی بالات ئه‌یکه‌مه ته‌لا
 و- ئه‌ترسم له ئیش دووری بالای تو
 بوومه به‌ردی له ساییه‌ی قه‌لای تو
- ۲-۲. جلو غار یک قطعه سنگ مرتفع قرار گرفته که به (به رده خه یات) سنگ خیاط (شکل ۶) مشهور است. و در تپه‌ی روبروی این سنگ (سه که نیشکه) سه دختر یا په نجه (شکل ۷)، قرار گرفته است. دلیل اینکه یک بار ۳ و یک‌بار برای تعداد دختران ۵ می‌گویند این است که اگر از روبروی غار به سنگ‌ها نگاه کنید ۳ سنگ اما از نمایی دیگر مثلاً از ناحیه غرب غار (روستای مسعود آباد) به دختران سنگ شده نگاه کنید تعداد سنگ‌ها ۵ تا است. داستان از این قرار است که در روزگاران قدیم در قلعه گرفتو مردمانی زندگی می‌کردند که به عدالت و حسن اخلاق شهرت داشتند. حاکم قلعه سه دختر

همچنین ابعاد و موقعیت غار. مردم منطقه جاهایی از غار را که به مرور زمان مدخل‌های ورودی آن از بین رفته یا پر شده و قابل دست یافتن نبوده و در نتیجه آن، نتوانسته‌اند داخل غار را ببینند و ضمناً به عظمت اثر نیز واقف بوده‌اند، قطعاً در طول زمان برای مردم سؤالات زیادی چه در مورد غار چه پیرامون آن پیش می‌آید برای سؤالات خود جواب‌هایی یافته‌اند. که شاید سؤالات در بر گیرنده موارد زیر بوده باشد:

سازنده یا سازندگان غار چه کسانی بوده‌اند؟ ساکنان غار چه کسانی بوده‌اند؟ وسایل موجود در غار مانند آثار قدیمی و دفینه‌های داخل غار چه چیزی هست و در کجای غار قرار دارند؟ ارتباط ساکنان غار با بیرون از آن چگونه بوده است؟ ترس از نقاط ناشناخته‌ی غار که آیا در نقاط تاریک غار موجودات فرازمینی و خیالی وجود دارند؟ قدمت غار به چه زمانی بر می‌گردد؟ حاکمان و والیان قلعه در دوره‌های مختلف چه کسانی بوده‌اند؟ تأمین مایحتاج زندگی ساکنان از ابتدا و طی دوره‌های مختلف چگونه بوده است؟ تأمین پوشاک و شکل لباس‌های ساکنان این قلعه چگونه بوده است؟ و ...

در دانش عامیانه‌ی مردم در رابطه با غار گرفتو و در پی یافتن جواب سؤالات فوق و سه سوال اصلی پژوهش این‌طور رایج است که:

۱-۱. آوازهای محلی و ترانه‌ها و

شد به همین دلیل عزم کرد که شبانه و پنهانی به دیدار وی برود. اولین شب هنگامی که او را درحالی که مشغول دوختن بود دید و حرف‌های دیگران را در مورد او صادق دید از وی خوشش آمد. خلاصه هر شب پنهانی به تماشای او می‌پرداخت تا اینکه سپیده صبح می‌زد و برای اینکه کسی نفهمد قبل از بیداری ساکنین به اتاق خود باز می‌گشت این روال تا شب سوم ادامه یافت تا اینکه آن شب چراغی که در دست دختر حاکم بود از دستش بر زمین افتاد و صدای آن خیاط را متوجه خود کرد دختر ترسید و فرار کرد و خیاط به دنبال او دوید و او را در بیرون قصر یافت پسر خیاط هم به زیبایی دختر حاکم دل باخت این دو دل‌باخته هر شب همدیگر را ملاقات می‌کردند و تا سپیده دم باهم حرف می‌زدند و قبل از طلوع به جای خود باز می‌گشتند این ملاقات تا شب هفتم ادامه یافت و با اتمام کار خیاط و آماده شدن قبای دختر حاکم پسر خیاط باید کم‌کم بار سفر می‌بست درحالی که آن دو سخت عاشق هم شده بودند به همین دلیل نقشه‌ای کشیدند فردای آن روز دختر نزد پدر رفت و گفت پدر قبا بدون پیراهن (کراس) به چه کار من می‌آید؟ به آن خیاط بگو که لباسی از برگ گل زرد برای من بدوزد پدر این کار را کرد و باز هم خیاط ۷ روز مهلت خواست پس از این هفت روز باز هم دختر درخواست یک شال از گلبرگ گل آبی کرد پدر باز هم دستور داد و پسر خیاط هم ۷ روز دیگر مهلت

داشت یکی از آن‌ها دختری بسیار زیبا و بی‌تکبر و ساده زیست بود و برخلاف خواهرانش درخواست‌های بسیار نداشت با این حال پدر او را از همه بیشتر دوست می‌داشت. روزها یکی پس از دیگری می‌گذشت و جای خود را به دیگری می‌دادند روزی از روزها حاکم دخترش را صدا زد و گفت دخترم تا به حال هیچ درخواست بزرگی از من نداشته‌ای و من نمی‌پسندم که تو دختر ما باشی و از ما درخواستی نکنی هر آنچه را که بگویی اجابت خواهم کرد. دختر نپذیرفت اما پدر دست بردار نبود و بالاخره دختر راضی شد. درخواست او این بود که پدر قبایی (که وا) از برگ گل سرخ برای او تهیه کند حاکم ابتدا از این درخواست متعجب شد اما او قول داده بود، پس فردای آن روز همه جا جار زدند که هر کسی که بتواند برای دختر حاکم قبایی از گل سرخ بدوزد ۷۰ سکه طلا پاداش می‌گیرد. پسری چوپان که خیاطی بلد بود با شنیدن این خبر شال و کلاه کرد که به کرفتو برود. در یکی از روزها به ناگاه خبری در قلعه پیچید با این عنوان که ماهرترین خیاط منطقه برای دیدار حاکم به قصر خواهد آمد. روز موعود فرارسید هنگامی که خیاط به قلعه وارد شد همه از زیبایی و برازندگی وی متحیر شدند بالاخره به حضور حاکم رسید حاکم او را به حضور پذیرفته و از تصمیم خود با وی سخن گفت و خیاط اعلام آمادگی کرد و ۷ روز مهلت خواست. هنگامی که خبر زیبایی خیاط به دختر حاکم رسید کنجکاو

شکل ۶. به‌رده خه‌یات (سنگ خیاط)

شکل ۷. پنجه یا سه که نیشکه (سه دختر)

۳-۳. این غار از طریق دالان‌هایی به زیویه مرتبط است. حتی اگر از کرفتو به زیویه غذا می‌برده‌اند غذاها سرد نمی‌شده‌اند.

۳-۴. در یکی از اتاق‌های غار که گنج و دفینه‌ی اصلی ساکنان قرار دارد، دارای طلسم است و طلسم این گنج دو شمشیر هستند که دسته‌ها روی یک محور و بر همدیگر قرار گرفته‌اند و لبه‌های شمشیر روبه روی هم باز و بسته می‌شوند و مانع ورود هر فردی به داخل می‌شود.

۳-۵. این اثر و کنده کاری کار دیو بوده است. می‌گویند آثار دست دیو روی دیواره‌های غار مانده است. در واقع این غار به حدی مهم بوده چه نما چه داخل، خلق چنین اثری را از انسان معمولی بعید دانسته و آن را به دیو نسبت داده‌اند.

۳-۶. درب اصلی غار در پشت آن در نزدیکی چشمه‌ای به نام قه‌ره زاخ در پشت غار در

خواست. در هفته‌ی آخر بود که مخبران قصر خبری به حاکم رساندند که چه نشسته‌ای که دخترت و پسر خیاط سر و سری باهم دارند و دلیل در خواسته‌ای مکرر دختر این است و جریان را برای او بازگو کردند حاکم هم دو دختر دیگرش را مأمور کرد که از کار دختر و خیاط سر در آورند. دختران هم از ماجرا خبر دار شدند فردا پدر آن‌ها را نزد خود خواند اما آن‌ها انکار کردند. اما حاکم باور نکرد و شب دیگر تصمیم گرفت که خود مطمئن شود و دید که پسر خیاط و دختر تا سپیده دم باهم گفتگو کردند و پس از آن هر کدام به جای خود بازگشتند حاکم از اینکه دخترش را به ازدواج فردی که هم طبقه‌ی خودش نیست، درآورد واهمه داشت پس فردا پسر و دختر را نزد خود خواند و گفت من به خاطر علاقه‌ای که به دخترم دارم و نیز به پاس خدمات خیاطی، شما را مجازات نمی‌کنم اما از شما می‌خواهم که همدیگر را این‌گونه ترک کنید که پسر به سمت دیار خود و دخترم رو به روی قلعه برود و خواهرانش هم با او باشند با این کار شما همدیگر را فراموش خواهید کرد اما شما را بیم می‌دهم از آن که به پشت سر بنگرید که رجوع به گذشته شما را به سنگ تبدیل می‌کند. اما در روز موعود دختر و پسر پس از طی مسافتی دوری هم را تاب نیاورده و به هم و پشت سر نگاه کردند و این نگاه‌ها تا ابد در هم آمیخته شدند و پسر خیاط و دختر و خواهرانش به مجسمه سنگی تبدیل شدند. این افسانه روایت‌های دیگری هم دارد.

جاده‌ی روستای میر سعید قرار دارد. و این ورودی که الان وجود دارد ورودی اصلی غار نیست.

۷-۳. در یکی از اتاق‌های غار اگر کسی داخل آن می‌رفت و چیزی جا نمی‌گذاشت درب اتاق بسته می‌شد مثلاً تکه چوبی عصایی یا شیئی. تا اینکه در سال ۱۳۴۰ دسته‌ای از بازدیدکنندگان غار که ساکن روستای مران علیا (یکی از روستاهای بخش کرفتو) برای تفریح به داخل غار می‌روند و چوب‌های داخل آن اتاق را برای تهیه‌ی چای بیرون می‌آورند و می‌سوزانند و در اتاق هم بسته نمی‌شود و در نتیجه طلسم به نام آنان شکسته می‌شود.

۸-۳. یک نفر به روستای یوزباشکندی می‌آید و بین اهالی می‌گوید من یک نفر با جرأت می‌خواهم که با من به قلعه‌ی کرفتو بیاید. یک نفر آماده می‌شود. و بعداً هر آنچه در داخل غار رخ داده برای اهالی بازگو می‌کند. او گفته با آن مرد غریبه وقتی وارد غار شدیم پارچه را دور چوب دستیش پیچاند و آن را آتش زد خیلی جلو رفتیم تا جایی که آتش خاموش شد در آنجا دعایی خواند بعد از دعا زنبورهای زیادی از یک سوراخ بیرون آمدند من هم از ترس اینکه نیشم نزنند یکی از زنبورها را کشتم و تبدیل به سکه‌ای شد آن مرد غریبه گفت چرا این کار را کردید اگر این را نمی‌کشید همه‌ی زنبورها بیرون می‌آمدند تبدیل به سکه می‌شدند. اینجا یک دفينه‌ی قدیمی پنهان است.

۹-۳. ساکنان غار پریان و شاهان و شاهزادگان بوده‌اند که دیوها را اجیر کرده و به وسیله‌ی

آنان قلعه را ساخته‌اند. نتیجه‌گیری

دانش عامیانه‌ی مردم منطقه این نکته را در بر دارد که کرفتو از دیرباز مورد توجه بوده و جایگاه و پایگاه ویژه‌ای داشته و دارد. و دانش شفاهی مردم منطقه در بردارنده‌ی این است که غار حاکمانی داشته، در ساخت آن اهتمام ویژه‌ای شده، ابزارآلاتی داخل غار وجود دارد، ساکنان غار با نقاط آباد در روزگاران قدیم ارتباطاتی داشته‌اند، ساکنان غار انسان‌های توانای بوده‌اند داخل غار دارای اتاق‌ها و دالان‌هایی تودرتویی است و مسیری طولانی دارد و این غار با توجه به اهمیتی که از نظر باستان شناسی، زمین شناسی، توریسم و تاریخ دارد می‌طلبد که مطالعات علمی پیرامون آن افزایش یابد تا ابهامات آن رفع شود. هم چنین دانش شفاهی مردم منطقه در این باره از غنای ویژه‌ای برخوردار است که نیاز به مطالعات بیشتر دارد. با توجه به اینکه غار کرفتو در منطقه‌ای محروم قرار دارد، توجه بیشتر به آن (از نظر مطالعات باستان شناسی، و بازسازی نقاط تخریب شده، پاک کردن رسوبات و دست نوشته‌های اخیر که باعث پوشاندن آثار و نقوش اصلی روی دیواره‌های غار شده، تأمین امکانات رفاهی برای بازدید کنندگان باعث جذب توریست‌های بیشتری و در نتیجه رونق اقتصادی منطقه می‌گردد. مطالعات همه جانبه و توجه بیشتر به غار کرفتو می‌تواند در ثبت جهانی این اثر نقش به سزایی داشته باشد.

منابع این مقاله در دفتر نشریه موجود است.

شهر دیواندره در گذر زمان

گروه تاریخ و جغرافیای فصلنامه‌ی چل‌چشمه

تصویر اول:
تصویری هوایی از دیواندره،
حدود صد سال قبل
(اوایل سده‌ی ۱۲ شمسی)

تصویر دوم:
تصویر هوایی دیواندره، سال ۱۳۴۳ شمسی

تصویر سوم:
نقشه دیواندره "میران‌شا" در استان پنجم،
اوایل سده ۱۳ شمسی،
برگرفته از کتاب فرهنگ جغرافیایی ایران،
دایره جغرافیایی ستاد ارتش.

قریه ایران در کج مشیر ایران

تصویر چهارم:
تصویری منتصب به دیواندره در اواسط سده‌ی ۱۲ شمسی،
برگرفته از آرشیو موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

تصویر ششم:
میدان اصلی شهر، دهه‌ی ۴۰
شمسی (حدود ۶۰ سال قبل)

تصویر هفتم:
میدان اصلی شهر،
سال ۱۳۷۱ شمسی.

تصویر هشتم:
خیابان اصلی شهر، ۳۰ سال قبل.

گروه پژوهش فصلنامه‌ی چلچشمه

نەخشە‌ی تاشەبەرد لە کوێستانەکانی سارال، ناوچە‌ی میژووێ دیواندەرە

ورچ، بەراز، مار و شیر؛ بەکارهێنانی هیمایی شیوه ئەندازیارییەکان (هیمایی لاکیش، گردی. تەکنیکی دروستکردنی نەخش و نیگارە بە شیوه‌ی کوتانن و جووری ئەو بەردانە کە لەسەری نەخشە هەلکەنراوەکان (Calcareous-sediment). بەلام بەداخەو تویژینەوێ ریکوویک لەئارادا نییە و لیکۆلینەوێ زانستی پێویستی بۆ نەکراو.

زانستی ئیمە لە چاند و کۆمەلانی کۆچەر و دانیشتوو لە سەردەمانی پێشوودا زۆر کەمە و ئاسەوارە بەجیماوەکانیشی دزراو و هەندیکیشی لەناوچوو و نەپاریژراون، بۆیە تاپۆی بەردینە وەک زمانی وینە‌ی ئەو سەردەمە دەتوانیت گێرانەوێ لایەنەکانی نادیری ژیانان بی. هونەری نەخشە‌ی تاشەبەرد لە گەورەترین خزینەکانی مروّقه. ئەم هونەرە وەک ئامرازێک بۆ باسی بیر و باوەڕەکان بەکارهاتوون.

لە میژووێ هەزاران سالێ زاکرۆسدا سەدان ئاسەواری دیرۆکی هی دەورانی سۆمەر و مید (Medes) دۆزراوێتەوێ کە لە هەموو ناوچە‌یەکاندا وەدەرکەوتوو؛ ناوچە‌ی سارال (Sara) لە باشووری پۆژئاوای شاری دیواندەرە‌یە و لە وەرزی بەهاردا کوێستانەکانی سەرسەوز و پرگولە و کانیوای زۆری تێدایە کە دیمەنیکی جوان پیکدینن و هەروەها لەو ناوچە‌دا ئاسەوارە کۆن و میژوووییەکان وەک تەپۆلکە کۆنە و شیوه‌کارییە بەردینەکان و کاسە سوفالییەکان کە وەک جۆرج کنتنۆ (George Contenau) گوتەنی: "یەکەمین کتیی جیهانن؛ دۆزراوێتەوێ. نەخشەکانی سەر بەرد لە ناوچە‌ی دیواندەرە لە دەستە‌ی نیگاری مروّقی، ئاژەلان یان تیکە‌لاو (مروّف لەگە‌ل ئاژە‌ل) پۆلین‌بەندی دەکرین و بەشیکی وەک مروّقی راوەستاو لە کاتی راودا یان سوارە، لە کاتی رۆیشتن یان شەردایە و وینەکانی غەزالی کۆی،

وینه‌ی ژماره ۲، سارال:
په‌یکه‌ری ناژه‌لیکی نهو ناوچه‌یه که له‌وی‌دا ده‌ژیا

وینه‌ی ژماره ۱، سارال:
نه‌خشانندی په‌یکه‌ری ناژه‌لانی ناوچه‌که که لهو سه‌رده‌مه‌دا له‌وی‌دا ده‌ژیان

وینه‌ی ژماره ۴، سارال
په‌یکه‌ریکی بووچکی شاه‌ی، سنی هزار
سالی پیش، (شوینی ئیستای نازانین)

وینه‌ی ژماره ۳، سارال:
نووسراوه‌یه‌کی به‌ردینه‌ی هی چند هزار سالی پیش
له‌ده‌فهری دیوانده‌ره، شوینی ئیستای نازانین.

وینہی ژماره ۵، سارال:
ناخشانندی پەیکەری ئاژەلان، ناوچەیی باینچۆ، (باینچۆ بیشتەر
سەر بە دیواندەرە و وەک بەشیکی ناوچەیی "سارال" بوو)

وینہی ژماره ۶، سارال:
ناخشانندی پەیکەری ئاژەلان، ناوچەیی باینچۆ، (باینچۆ بیشتەر
سەر بە دیواندەرە و وەک بەشیکی ناوچەیی "سارال" بوو)

مختصری در مورد پرندۀ افسانۀای میش مرغ در کردستان

با نام علمی انگلیسی (Great Bustard)، فرانسوی (Grande Outarde) و لاتین (Otis tarda great bustard). زیستگاه آن در مزارع وسیع بی‌درخت، که شامل گندم، نخود، یونجه و جو، زمین‌های استپی و کشتزارهای پهناور حبوبات و علفزارها است.

فرمانروا: جانوران

شاخه: طنابداران

رده: پرندگان

راسته: درناسانان

تیره: هوبره (Otididae)

سرده: میش مرغ ها (Linnaeus, 1758)

گونه: O. tarda

میش مرغ یکی از بزرگ‌ترین پرندگان نادر ایران است که در حال حاضر از نظر حفاظتی در فهرست قرمز اتحادیه جهانی حفاظت از جمعیت و منابع طبیعی (IUCN 3,1) در طبقه آسیب‌پذیر (VU) قرار دارد.

طبیعت به‌عنوان خاستگاه علم و اندیشه‌های بشری، در طول دوران نقش محوری را در زندگی انسان ایفا نموده است به‌طوری که نمی‌توان بدون طبیعت از زندگی سخن راند و مفهومی جدا برای انسان تعریف کرد. تا قرن نوزده میلادی انسان بیشتر در تفکر استخراج و استفاده از طبیعت و منابع آن بود و نگرانی از به هم خوردن تعادل طبیعت کمتر مورد توجه بود، اما با افزایش جمعیت، ابداع فناوری‌های مدرن و استخراج بی‌رویه از طبیعت، نگرانی‌ها در مورد گرمایش زمین، آلودگی منابع آبی، تغییرات اقلیمی و در آخر انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری بیشتر شد و انسان علت اصلی آن بود. مطابق نظر دانشمندان علوم زیستی می‌توان جمعیت امروزی گونه‌های گیاهی و جانوری را تا ۱۲-۱۳ میلیون تخمین زد، اما هر ساله چندین هزار گونه منقرض می‌شوند و تعارضات بشر با طبیعت می‌تواند یکی از دلایل اصلی آن باشد. یکی از جانداران در معرض انقراض قرار گرفته در پیرامون ما، که ناشی از همین دخالت‌های بشر بوده پرندۀ "میش مرغ" است که در زبان محلی به دو نام "چیرگ" و "مئ‌شه سی" معروف است.

طبقه‌بندی علمی

میش مرغ پرندۀای از خانواده هوبره یان است

کمترین
نگارانی
تهدید شده
منقرض شده
EX EW CR EN VU NT LC
زیستگاه، مشخصات ظاهری و نحوه
زندگی

و نزدیک شدن به آن دشوار است، با اینکه پروازش قوی است، اغلب در مقابل خطر می‌دود یا مخفی می‌شود یا به‌طرف نقاط مرتفع پرواز می‌کنند و در آنجا به دیده‌بانی می‌پردازد. نر و ماده این پرنده شبیه به هم هستند ولی نرها جثه بزرگ‌تری دارند. پرنده نر بالغ نوار بلوطی رنگی در ناحیه سینه دارد و پره‌های سبیل مانندی مرکب از موپره‌های سفید در دو طرف صورت آن دیده می‌شود. تغذیه این پرنده بسیار متفاوت و شامل مواد گیاهی و حیوانی مختلف است، از جمله حشرات، قورباغه و سوسمار.

این پرنده به‌وسیله اندازه خیلی بزرگ و نداشتن رنگ سیاه روی گردن، از هوبره‌های دیگر مشخص می‌شود، دارای سر و گردنش به رنگ خاکستری روشن و پاهای کشیده، بال‌ها و منقار پهن و پره‌های رنگارنگ است، در پرواز بال‌هایش به‌طور کلی سفید به نظر می‌رسد، با انتهای گسترده و سیاه، گردن و

اغلب زیستگاه‌های این گونه شامل دشت‌های وسیع بی‌درخت (خلوت و آرام)، زمین‌های استپی و کشتزارهای پهناور حبوبات و علفزارها است و از مکان‌های پرتراکم گریزان است. شیوه زندگی آن کاملاً اجتماعی بوده و معمولاً در دسته‌های چندتایی و یا چند ده‌تایی مشاهده می‌شوند. میش مُرغ، سنگین‌ترین پرنده قادر به پرواز جهان لقب گرفته است و از نظر شکل و جثه شباهت زیادی به بوقلمون دارد. طول بدن آن به یک متر و وزنش به بیش از ۱۵ کیلوگرم می‌رسد. پرنده نر سبیل بلندی مرکب از موپره‌های سفید دارد، پره‌های سطح پشتی نخودی سیر با راه‌راه‌های عرضی سیاه و سطح شکمی آن سفید و سینه‌اش به رنگ بلوطی است، پرنده ماده کوچک‌تر است و نوار سینه‌ای را ندارد. میش مُرغ در حالی که سر خود را بالا می‌گیرد به آرامی راه می‌رود، پاهای قوی و بلندی دارد که به سه انگشت ختم می‌شود. این پاهای قوی، برای میش مُرغ که کمتر پرواز می‌کند، اهمیت زیادی دارد. این پرنده بی‌نهایت محتاط می‌باشد

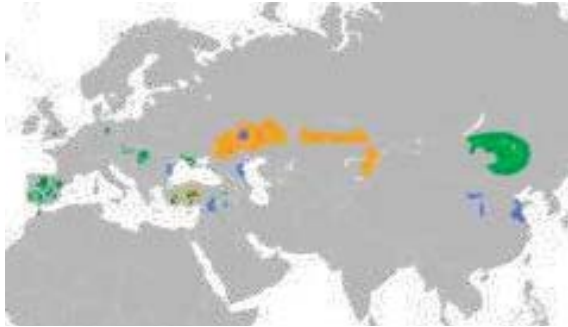
زیست فعلی (حمایت شده) اعلام شد و به‌شدت در معرض خطر انقراض نسل قرار دارد، در حال حاضر، تعداد معدودی از این پرنده زمستان‌ها به ایران می‌آیند. میش مرغ عمل در بیشتر نقاط ایران منقرض شده است و در دهه‌های گذشته بیشتر در قسمت‌های غرب و شمال‌غرب کشور؛ استان‌های آذربایجان غربی و شرقی، دشت‌های سرسبز و سردسیری کردستان، کرمانشاه و همدان زیستگاه این پرنده با ارزش بوده است. در سال ۱۳۷۲ و به گفته کارشناسان سازمان حفاظت محیط زیست استان همدان ۱۶ قطعه میش مرغ در آن استان وجود داشت که طی سال‌های بعدی کاهش چشم‌گیر این پرنده ملموس بود به‌طوری که در سال ۸۱ فقط ۳ پرنده میش مرغ در همدان دیده شده و بعدها طی گزارشی ۲۳ میش مرغ در شهرستان اسدآباد همدان دیده شد. اما امروزه محل تجمع و زادآوری این پرنده نادر به شمال غرب کشور محدود شده است، به‌طوری که تعداد بسیار کمی از آن در شهرستان دیواندره یعنی در دشت‌های شهر زرینه‌هه وه توو است. زرینه در مهرماه ۱۳۷۳، به‌عنوان منطقه شکار ممنوع (Zarrinh Obatoo prohibited region) اعلام شد، این زیستگاه با مساحتی در حدود ۲۴۵۰۰ هکتار زیستگاه دیرینه‌ی پرنده رو به انقراض میش مرغ بود، همچنین در روستای شالی‌شهل و برخی از کوه‌های روستای که سنه زان نیز تعدادی از این گونه‌ها دیده شده‌اند. در این دشت علاوه بر میش مرغ‌ها زیستگاه درنا‌ی معمولی، کوکر شکم سیاه، کبوتر چاهی،

بال‌ها در این حالت کشیده است. بال زدنش آهسته، منظم ولی پرتوان است و روی زمین لانه‌سازی می‌کند و معمولاً به‌صورت گله‌های کوچک دیده می‌شوند که در آن تعداد ماده‌ها بیشتر است، ولی در فصل زاد و ولد، فقط نرها دسته‌دسته دیده می‌شوند. رفتار جفت‌یابی میش مرغ نر که تنها در ۱۵ روز اول فروردین قابل مشاهده است و در نوع خود کم‌نظیر است. میش مرغ در اوایل بهار زمان جوجه‌آوریش است و آشیانه خود را در قسمت‌های انبوه این مزارع می‌سازند. این مراحل همراه با حرکات زیبا و نمایشی شروع می‌شود و جوجه‌ها در اواخر بهار و اوایل تابستان تفریح می‌شوند. در هر دوره تخم‌گذاری نیز دو تا چهار تخم می‌گذارد؛ پس از ۲۵ الی ۲۷ روز جوجه‌ها به دنیا می‌آیند. در پاییز و زمستان نیز می‌توان آن‌ها را در مزارع درو شده مشاهده کرد.

وضعیت پراکندگی در جهان و ایران

پراکندگی جهانی میش مرغ از شبه‌جزیره ایبری در اسپانیا شروع و تا شرق چین در آسیا ادامه می‌یابد. جمعیت میش مرغ در جهان مابین ۳۲۲۰۰ تا ۴۲۶۰۰ قطعه تخمین زده می‌شود که بیشترین این آمار مربوط به کشورهای اسپانیا، روسیه، اکراین، ترکیه و مجارستان است. به‌طوری که بیش از نیمی از جمعیت دنیا در اسپانیا زیست می‌کند. جمعیت میش مرغ ایران در حال حاضر از ۴۵ تا ۵۰ قطعه تجاوز نمی‌کند.

این پرنده زیبا به‌عنوان یکی از گونه‌های کم‌یاب، در سال ۱۳۴۶ از سوی کانون شکار و صید آن زمان و سازمان حفاظت محیط

پراکندگی در جهان
سبز: جمعیت ساکن
زرد: نواحی مهاجرت تابستانی
آبی: نواحی مهاجرت زمستانی

این پرنده طوری است که عروس بوکان نامی است که بر این پرنده افسانه‌ای در دشت زارهای آن گذاشته‌اند و امسال نیز مستندی بنام (عروس بوکان) از تلویزیون پخش شد. آمارهای به دست آمده در سال‌های اخیر وضعیت بحرانی این گونه را نشان می‌دهد، به طوری که حدود ۵۰ عدد از این پرنده‌گان باقی مانده‌اند و این تعداد روند کاهشی دارد و ما نظاره‌گر تراژدی از بین رفتن یکی دیگر از گونه‌های ارزشمند جانوری هستیم. در سال ۹۴، عکاس جوان، آقای لقمان رحیمی از بوکان با ارائه عکسی از یک میش مُرغ به جشنواره جهانی عکس اسلوونی، توانست مدال طلای بخش طبیعت جشنواره بین‌(آسمان و زمین) را به خود اختصاص دهد.

دلیجه و سارگپه پابلند نیز محسوب می‌شود. در آذربایجان غربی مناطق باجوند، آزاد و کانی سیب در شهرستان مهاباد و بخش اصلی و عمده آن در دشت‌های استپی اطراف بوکان (دشت سوتاو حمامیان، دشت اینگیجه و آلبلاغ، دشت قازلیان و دشت سه‌کانیان) اشاره کرد که بیش از ۹۰٪ جمعیت تولیدمثل کننده و زمستان گذران را در خود جای داده است. هم‌اکنون این دشت‌ها به دلیل شرایط مطلوب و منحصر به فرد خود مهم‌ترین و آخرین زیستگاه پرنده میش مُرغ در کشور است. دشت سوتاو، که یک پهنه تپه ماهوری به وسعت ۲۳۵۰ هکتار، سالانه پذیرای ۳۰ تا ۴۵ قطعه از این نوع پرنده است و از سوی اداره کل حفاظت از محیط زیست آذربایجان غربی این منطقه به‌عنوان پناهگاه میش مُرغ در آن منطقه اعلام شده و همچنین نخستین مرکز تحقیقات و مطالعات میش مُرغ کشور در شهرستان بوکان آغاز شده است. اهمیت

پراکندگی میش مُرغ در ایران

منبع:

پژوهش و گردآوری سردبیر فصل‌نامه‌ی چل‌چهمه، این مقاله از ایشان پیشتر در هفته‌نامه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی روزان، سال پنجم، شماره ۱۱۶، آذر ۱۳۹۵ منتشر شده است.

عوامل کاهش تعداد این پرنده:

اختلال در مناطق زیست و تخم گذاری آن و شکار میش‌مُرع‌ها در دهه اول انقلاب و قبل از آن یکی از مهم‌ترین دلایل کاهش جمعیت این گونه بوده بود. شکار بی‌رویه (ناامن شدن زیستگاه)، تخریب اغلب زیستگاه‌های این گونه (مانند گراس لندهای طبیعی) به دلیل چرای بی‌رویه و تخریب پوشش گیاهی، تبدیل زمین‌های دیمی به آبی (رشد مکانیزاسیون کشاورزی)، فرسایش خاک و تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی و تبدیل آن به مرغداری (بخصوص در منطقه زرینه) مسیر انقراض این پرنده را هموار ساخت و این پرنده را ناچار کرده که مزارع گندم، نخود و جو را به‌عنوان زیستگاه خود انتخاب کنند و در معرض تهدید انقراض قرار گرفته است. هم چنین بروز پدیده خشک سالی در سال‌های ۷۴ تا ۸۰ نیز از جمله عوامل طبیعی مهم در کاهش جمعیت میش‌مُرع به شمار می‌آید چراکه ارتفاع رویشی آن‌ها برای انتخاب محل آشیانه سازی و استتار مناسب نیست. به‌طور کلی، وضعیت حیات این پرنده در آخرین زیستگاهش یعنی شمال غربی ایران در معرض نابودی است و ما با بحرانی دلخراش همچون از دست دادن یک گونه با ارزش روبه‌رو هستیم و باید تمهیدات جدی از سوی صاحب نظران، مسئولان و دوستداران حیات وحش کشور اندیشیده شود تا بتوانیم این نسل پرنده‌ی افسانه‌ای را برای آینده نگه داشته و رسالت انسانی خود را در قبال طبیعت به‌جای آوریم.

ضیاءالدین ترابی

مبدأ گاهشماری و اهمیت آن (با تأکید بر زیج کوردی)

چکیده

در این مقاله در نظر دارم با نگاهی گذرا به گاه‌شمار و پیشینه و هدف آن با تعریف مختصری از تقویم، به گونه‌های مشهور گاه‌شمارهای رایج و پیشینه تاریخی آن‌ها اشاره و با توجه به اسناد و مدارک موجود به مبدأ و تاریخچه گاه‌شمار زردشتی-آریایی یزدگردی و چگونگی تطبیق با دیگر تقویم‌ها از جمله تقویم هجری شمسی و هجری قمری و با در نظر گرفتن گاه‌شمار معروف جلالی ملکی، در نهایت به رابطه گاه‌شمار یا زیج کوردی با گاه‌شمار آریایی (که بعد از اسلام با نام یزدگردی تا امروز رواج دارد) و پیشینه و پیدایش آن و چگونگی تطبیق آن با گاه‌شمارهای جاری مثل تقویم هجری شمسی، هجری قمری و گاه‌شمار میلادی؛ پردازم.

مبدأ گاهشماری و اهمیت آن

پیش از پرداختن به مبدأ گاه‌شماری و اهمیت آن به‌ویژه در گاه‌شمار زردشتی-آریایی، لازم است نخست تعریفی داشته باشیم از تقویم یا گاه‌شمار. به‌طور کلی گاه‌شمار عبارت است از یک سیستم سازمان‌دهی روزها، برای هدف‌های اجتماعی، اقتصادی، اداری و مذهبی؛ به‌گونه‌ای که بتوان بر اساس آن تاریخ دقیق حادثه‌های روزانه، ماهانه و سالانه را از دیرباز تا زمان حال به‌راحتی و نیز به‌درستی برآورد کرد و هم‌چنین بتوان به ثبت رویدادهای مهم روزانه و تاریخی اقدام نمود. به عبارت دیگر تاریخ عبارت از

تعیین یک روز ویژه و مشخص در یک سیستم گاه‌شماری است.

گفتنی است که اغلب گاه‌شمارهای عمده جاری هر یک بر اساس یک مبدأ معین و نیز با نام فردی مشخص تهیه و تنظیم شده‌اند، مثل تقویم میلادی که از زمان تولد عیسی مسیح و تقویم هجری قمری که از زمان هجرت حضرت محمد رسول‌الله از مکه به مدینه آغاز می‌گردند. از سوی دیگر هر تاریخی معمولاً دارای سه مشخصه یا عنصر معین زمانی است که عبارت‌اند از: روز، ماه و سالی معلوم و مشخص. بدین گونه که مثلاً گاه‌شمار جلالی ملکی از روز جمعه نخستین روز ماه فرودین، سالی مطابق با نهم ماه رمضان سال ۴۷۱ هجری قمری مطابق با روز نوزدهم ماه فروردین سال ۴۴۸ یزدگردی (زردشتی-آریایی) آغاز می‌شود که در صورت تطبیق این روز مطابق خواهد بود با روز اول فروردین ماه سال ۴۵۸ هجری خورشیدی. دلیل این که می‌گوییم در صورت تطبیق به این جهت است که در زمان تهیه و تنظیم گاه‌شمار جلالی ملکی (خورشیدی اعتدالی) گاه‌شمار رسمی کشور؛ گاه‌شمار هجری قمری بوده است که در کنارش مورخین و منجمین و اهل دانش گاه‌شمار یزدگردی را هم یادآور می‌شدند. گرچه این گاه‌شمار یزدگردی را - که در حقیقت دنباله گاه‌شمار آریایی است - که زردشتیان (زرتشتیان) از همان زمان آغاز سلطنت یزدگرد سوم ساسانی برای انجام مراسم آیینی خود رعایت می‌کردند،

که یک سال خورشیدی ناقص با ۳۶۵ روز تمام است.

از طرف دیگر باید گفت که تقویم یا گاه‌شماره‌های رایج بر دو نوع‌اند: یا نجومی‌اند یا ریاضی. از جمله این گاه‌شماره‌های نجومی می‌توان از گاه‌شمار خورشیدی زردشتی (آریایی) و گاه‌شمار جلالی ملکی نام برد که با رصد خورشید بنیان‌گذاری شده‌اند، و تقویم هجری-قمری که بر اساس هلال ماه استوار است. ولی گاه‌شماره‌هایی مثل تقویم میلادی و تقویم هجری شمسی، گاه‌شماره‌هایی ریاضی هستند که از طریق محاسبه و تطبیق تنظیم شده‌اند. گفتنی است که گاه‌شمار هجری خورشیدی که در سال ۱۳۰۴ توسط گروهی از متخصصان تقویم از طریق محاسبه و تطبیق با تقویم هجری قمری تدوین و به مرحله اجرا درآمده است، در حقیقت دنباله تقویم جلالی ملکی است و مبدأ آن همان هجرت حضرت رسول اکرم از مکه به مدینه است و آن گونه که گفتیم تا این تاریخ (سال ۱۳۰۴) وجود خارجی نداشته است. به همین دلیل هم منجمان گذشته در مورد گفتگو در باره تاریخی خاص به تاریخ آن در تقویم هجری قمری و نیز-در برخی موارد- به تاریخ یزدگردی (زردشتی-آریایی) مطابق آن هم اشاره می‌کردند و نمونه‌هایش را می‌توان در کتاب تاریخ بیهقی و سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی و دیگران دید.

گفتنی است گرچه تقویم جلالی ملکی در سال ۴۴۸ یزدگردی مطابق با ۴۷۱ هجری قمری وضع شد، ولی به طوری که از نوشته‌های تاریخی بر می‌آید هرگز به مرحله اجرا گذاشته نشد و تنها در آثار منجمان و برخی از دانشمندان به گونه‌ای بدان اشاره شده است، و به دنباله همین ایجاد و تطبیق تاریخی است که بعدها در زمان غازان خان مغول (در سال ۷۰۱ هجری قمری) تقویم

غازانی بنیاد گذاشته شد که چیزی نیست جز همان تقویم جلالی که به نام حاکم وقت (غازان خان) نام‌گذاری شده و به تقویم ترکی معروف است و در آن به جای ذکر شماره سال به ذکر یکی از نام‌های دوازده‌گانه حیوانی اشاره می‌شود، مثل سال موش، گاو، اسب یا خرگوش؛ تقویمی که تا پایان دوره قاجار رایج بوده است و با وضع و اجرای تقویم هجری شمسی در سال ۱۳۰۴؛ تقویم غازانی کنار گذاشته شد.

با این حال تا سال ۱۳۰۴ هجری شمسی به جز یک مورد در هیچ جا صحبتی از تاریخ پیش از اسلام ایران در بین نیست و همیشه و در همه موارد در صحبت از تقویم و تاریخ اشاره به تقویم هجری قمری یا تقویم یزدگردی (زردشتی-آریایی) است. حتی در تاریخ وضع تقویم جلالی ملکی نیز تنها به تطبیق روز نوزدهم فروردین ماه سال ۴۴۸ یزدگردی (زردشتی-آریایی) با نهم ماه رمضان سال ۴۷۱ هجری قمری اشاره شده است و هم چنین در صحبت از تقویم غازانی نیز و در گفتگو درباره تطبیق تقویم یزدگردی (زردشتی-آریایی) با تقویم خورشیدی اعتدالی باز بدون ذکر سال مبدأ به بین‌التاریخین تقویم خورشیدی اعتدالی و تقویم یزدگردی (زردشتی-آریایی) اشاره شده است که عبارت از ۳۷۴۲ روز است، یعنی ده سال خورشیدی اعتدالی بعلاوه ۹۰ روز. چرا که تنها مبدأ مورد نظر آنان همان سال اول هجرت رسول اکرم از مکه به مدینه بوده است. و بر اساس همین محاسبات بوده است که آورده‌اند روز اول تقویم یزدگردی یا روز تاج‌گذاری یزدگرد سوم ساسانی مطابق بوده است با نود و یکمین روز سال دهم خورشیدی اعتدالی. به عبارت دیگر در این زمان نوروز یزدگردی (زردشتی-آریایی) مطابق بوده است با اول تابستان (یا روز اول ماه

چهارم خورشیدی) که با توجه به این که ماه‌های سال ماه‌های ۳۰ روزه بوده است؛ نود و یکمین روز سال بوده است؛ یعنی: سه شنبه ۱/۱/۱ یزدگردی (زردشتی-آریایی) = ۱۱/۴/۱ هجری شمسی = ۶۳۲/۶/۱۶ میلادی

و هرگز در هیچ وقت از خود نپرسیده‌اند که چطور می‌شود تقویم خورشیدی اعتدالی ۹۰ روز از تقویم یزدگردی (زردشتی - آریایی) ناقصه جلو بیفتد؛ در صورتی که عکس این اتفاق باید افتاده باشد. یعنی این تقویم یزدگردی (زردشتی-آریایی) است که به دلیل کسری حدود یک چهارم روز باگذشت هر ۴ سال یک روز از تقویم خورشیدی اعتدالی (۲۴۲۲/۳۶۵ روزه) جلو می‌افتد؛ در نتیجه در سال جلوس یزدگرد سوم به سلطنت؛ در یازدهمین سال هجرت، این تقویم یزدگردی است که جلو افتاده نه تقویم خورشیدی اعتدالی یا همان تقویم هجری شمسی. بدین گونه که تقویم یزدگردی (زردشتی-آریایی) به جای ۹۰ روز ۲۷۵ روزه جلو افتاده است و در حقیقت داریم: چهار شنبه ۱۱/۱/۱ هجری شمسی = ۱/۱۰/۱- یزدگردی (زردشتی - آریایی)

چراکه می‌دانیم از آغاز تقویم یزدگردی در سال ۱۱ هجری قمری پنجه مسترقه در پایان ماه هشتم یا آبان ماه بدان اضافه می‌شده است. بنابراین ماه آبان یک ماه ۳۵ روزه بوده است در مقابل بقیه ماه‌های سال که در گذشته همیشه ۳۰ روزه بوده‌اند. پس ۲۷۶ امین روز سال روز اول دی ماه خواهد بود؛ و درست در همین جاست که لزوم یک مبدأ درست و دقیق خودش را به روشنی نشان می‌دهد. چراکه بدون در دست داشتن یک مبدأ درست و دقیق برای گاه‌شماری زرتشتی - آریایی اثبات چنین رویداد و تطابقی عملی نیست، برعکس با در دست داشتن مبدأ

صحیح آریایی یعنی ۱۱۲۸ سال پیش از هجرت و ۵۰۷ سال پیش از میلاد به راحتی می‌توان به این پرسش پاسخ درست داد و چگونگی این اتفاق را توضیح داد.

این گونه که با در دست داشتن رقم ۲۷۶ روز اختلاف و با عنایت به این که تقویم یزدگردی به خاطر کسری حدود یک چهارم روز از سال متوسط خورشیدی (۱۰۰۰۰/۲۴۲۲ روزه) با اجرای یک معادله ساده و تقسیم ۲۷۶ به ۱۰۰۰۰/۲۴۲۲ خواهیم داشت ۱۱۳۹ سال که با کسر ۱۱ سال از آن به مبدأ ۱۱۲۸ پیش از هجرت می‌رسیم.

بدین ترتیب با افزودن ۱۱۲۸ سال به سال ۱۱ هجری شمسی به رقم ۱۱۳۹ می‌رسیم؛ یعنی سال ۱۱۳۹ زردشتی-آریایی یا سال تاج‌گذاری یزدگرد سوم ساسانی (مبدأ تاریخ یزدگردی). حال با در دست داشتن آن می‌توان به محاسبه و تطبیق دو گاه‌شمار یزدگردی با گاه‌شمار هجری شمسی در نوزده سال ۱۱ هجری شمسی (خورشیدی اعتدالی) پرداخت و به ۲۷۶ روز اختلاف این دو تقویم دست یافت. بدین گونه که در صورت محاسبه خواهیم داشت:

$$۴۱۵۶۴۶ = ۱ + (۳۶۵/۲۴۲۲) (۱۱۳۹ - ۱)$$

$$\text{و } ۲۷۶ \text{ روز} + (۱۱۳۸) = ۴۱۵۶۴۶ / ۳۶۵$$

پس خواهیم داشت:

$$۱۱۳۹/۱/۱ \text{ خورشیدی اعتدالی} =$$

$$۱۱۳۹/۱۰/۱ \text{ یزدگردی}$$

حال برای رسیدن به نوزده سالی که یزدگرد سوم ساسانی تاج‌گذاری کرده است باید ۹۰ روز به این ۱۱۳۹/۱۰/۱ افزود تا به ۱۱۴۰/۱/۱ زرتشتی - یزدگردی رسید که به روایت اسناد تاریخی مطابق با روز اول تابستان (تیر ماه) ۱۱ هجری شمسی (خورشیدی اعتدالی) بوده است؛ که در صورت محاسبه خواهیم داشت:

؛ خواهیم داشت
 ۱۱/۱/۲۴۳ ہجری قمری = ۲۳۶/۲/۱۴ ہجری
 شمسی = ۲۲۶/۱/۹ یزدگردی
 ولی به طوری کہ مشاهده می شود در این تطبیق
 تقویم ها خبری از روز ہفدہم ماہ نیست. پس برای
 رسیدن بہ نتیجہ ای مطلوب این بار محاسبہ خود
 را با برگشت بہ عقب از اول سال ۲۳۶ ہجری
 شمسی (مطابق با ۱۳۶۴ خورشیدی اعتدالی)
 آغاز می کنیم ؛ چرا کہ هدف از این بہ اصطلاح
 کبیسہ گیری متوکل رسیدن بہ نوروز اعتدالی
 بودہ است، کہ در این صورت خواهیم داشت:
 ۱۳۶۴/۱/۱ خورشیدی اعتدالی = ۱۳۷۰/۱۱/۱۷
 مہی = ۱۳۶۴/۱۱/۲۵ زردشتی - آریایی

۱۱۴۰/۱/۱ یزدگردی = ۱۱۳۹/۴/۱ خورشیدی
 اعتدالی (ہجری شمسی) کہ مطابق است با
 ۱۱/۱/۱ یزدگردی = ۱۱/۴/۱ ہجری شمسی
 (خورشیدی اعتدالی).

و چنین است کہ بہ راحتی بہ لزوم و اهمیت
 یک مبدأ درست و دقیق تاریخی می رسیم و بہ
 این کہ بدون در دست داشتن یک مبدأ صحیح
 برای گاہ شماری امکان محاسبہ و تطبیق دقیق
 و درست تقویم های گوناگون با ہم عملی نیست،
 افزون بر این بدون در دست داشتن چنین
 مبدایی کبیسہ گیری درست و دقیق نیز مقدور
 نیست.

در ہمین رابطہ می توان بہ کبیسہ گیری زمان
 متوکل عباسی در سال ۲۳۴ ہجری قمری اشارہ
 کرد کہ هدف از آن اصلاح تقویم یزدگردی بودہ
 است، و در گزارش ابوریحان بیرونی در کتاب
 آثارالباقیہ (بہ نقل از حمزہ ابن حسن اصفہانی)
 چنین آمدہ است: "...متوکل خلیفہ عباسی بہ فکر
 اصلاح تقویم افتاد و بہ دستور وی موبد زردشتی
 و منجمی بہ نام ابراہیم بن عباس صولی پس
 از محاسبہ بہ این نتیجہ رسید کہ در محرم
 سال ۲۴۳ ہجری قمری ؛ نوروز را بہ ہفدہم
 بیندازند"

کہ معلوم نیست این ہفدہم اشارہ بہ چہ تاریخ و
 در کدام تقویم است، با این وجود برای حل آن و
 بہ دست آوردن تاریخ دقیق مورد اشارہ از تاریخ
 اول محرم سال ۲۴۳ ہ.ق. شروع بہ محاسبہ
 می کنیم؛ البتہ با افزودن رقم ۱۱۲۸ سال بدان
 بہ رقم ۱۳۷۱ می رسیم و در نتیجہ در صورت
 محاسبہ و تطبیق خواهیم داشت:

۱۳۷۱/۱/۱ مہی = ۱۳۶۴/۲/۱۴ خورشیدی
 اعتدالی = ۱۱/۹ (۱۳۶۵ زردشتی - آریایی)
 یزدگردی کہ بہ ترتیب در صورت تبدیل بہ
 تقویم ہجری قمری، ہجری شمسی و یزدگردی

(یزدگردی)

که باز در صورت تبدیل به تقویم‌های هجری شمسی، هجری قمری و یزدگردی خواهیم داشت:

۲۳۶/۱/۱ هجری شمسی = ۲۴۲/۱۱/۱۷ هجری قمری = ۲۲۶ / ۱۱/۲۵ یزدگردی (زردشتی- آریایی)

= ۱۱۶۸/۶/۱۷ اسکندری

و با چنین محاسبه و مبدایی است که به هفدهم ماه هم در تقویم هجری قمری می‌رسیم هم در تقویم اسکندری و موفق به حل معمای "هفدهم" مبهم در روایت حمزه ابن حسن اصفهانی می‌شویم.

گفتنی است که این بیست و پنجم بهمن ماه (دلومه کردی) چیزی نیست جز همان نوروز کردی که سال‌هاست در کردستان رعایت می‌شود؛ یعنی ثابت نگه داشتن یک روز و یک رویداد تاریخی به‌عنوان یک جشن و مراسم سنتی که همانا جشن نوروز باشد.

ناگفته نماند که موضوع ثابت نگذاشتن یک روز در سال به‌عنوان روز جشن چندان هم بی‌سابقه نیست، به‌طور مثال افزون بر نوروز کردی در بیست و پنجم ماه دلو (بهمن‌ماه)؛ در میان اهالی گیلان به‌ویژه طالش هر ساله روز ۱۷ مرداد ماه خورشیدی اعتدالی (در برخی مناطق ۱۳ مرداد ماه) را به‌عنوان نوروز یا نوروز بل جشن می‌گیرند. هم چنین مردم ارمنستان هر ساله روز یازدهم ماه ژوئیه میلادی را به‌عنوان نوروز یا نوسرد جشن می‌گیرند و نوشته‌اند که این رسم از سال ۵۵۲ میلادی آغاز می‌شود. گرچه خودشان در مورد چگونگی این رویداد و قرار گرفتن نوسرد (نوروز) در وسط تابستان (یازدهم ماه ژوئیه مطابق با بیستم تیر ماه خورشیدی اعتدالی) منبع قانع‌کننده‌ای ارائه نمی‌دهند

ولی ما می‌دانیم که ارمنستان از زمان امپراتوری هخامنشیان تا اواسط امپراتوری ساسانیان جزئی از کشور پهنای ایران باستان بوده و گاه‌شمار جاری در آن جا نیز گاه‌شمار زردشتی-آریایی (یزدگردی) بوده است و درست در سال ۵۵۲ میلادی مطابق با ۱۰۶۰ زردشتی-آریایی است که نوروز یزدگردی (زردشتی-آریایی) ۳۶۵ روزه مطابق با یازدهم ماه ژوئیه میلادی خواهد بود. حال اگر این تاریخ را از طریق گاه‌شمار میلادی ۵۵۲ محاسبه کنیم خواهیم داشت:

۵۵۲/۷/۱۱ میلادی = ۱۰۶۰/۱/۱ (زردشتی- آریایی) یزدگردی

بدیهی است که با توجه به چنین نتایج حاصله از محاسبات در تطبیق تقویم‌هاست که نتیجه می‌توان گرفت که برای رسیدن به یک نتیجه درست ما نیاز به داشتن یک مبدأ دقیق و علمی هستیم که ریشه در تاریخ داشته باشد و نیز با نام شخص معین و تاریخی (از لحظه تاریخی معینی) آغاز گردد و این مبدأ چیزی نیست جز مبدأ زردشتی- آریایی ۵۰۷ سال پیش از میلاد و ۱۱۲۳ سال پیش از هجرت.

لازم به یاد آوری است که تا چند سال پیش از اجرای تقویم هجری شمسی در سال ۱۳۰۴ همه صاحب نظران، منجمان و تقویم‌نگاران در گزارش‌های تاریخی خود همیشه به مبدأ هجری قمری و به سال اول هجرت رسول اکرم (ص) از مکه به مدینه (در تقویم هجری قمری) و مبدأ گاه‌شمار یزدگردی (زردشتی-آریایی) در زمان تاج‌گذاری یزدگرد سوم ساسانی در سال یازدهم هجری قمری را مدنظر داشتند و در تمام کتاب‌ها نوشته‌ها و اسناد تاریخی در صحبت از تاریخ به تقویم هجری قمری و نیز (نه همه وقت و همه جا) به تقویم یزدگردی (زردشتی-آریایی) مطابق آن اشاره می‌شد. حتی در وضع تقویم

تاریخ در گذشت مانی تنها به ذکر نظریه شدر آلمانی بسنده کرده و می‌نویسد: به عقیده او (شدر) وفات مانی در چهارم شهریور دوشنبه بوده که همانا سنه ۲۷۶ مسیحی واقع بوده است؛ که حکم قطعی به تاریخ وفات مانی در ۱۴ فوریه از سال مزبور (۲۷۶) داده است. حال اگر بخواهیم بدانیم که این تاریخ میلادی با چه تاریخ یزدگردی (زردشتی - آریایی) مطابقت دارد؛ با توجه به این که تاریخ درگذشت مانی را در اسناد مانوی به دست آمده از تورفان، روز دوشنبه چهارم شهریور ماه نوشته‌اند ولی بدون ذکر شماره سال؛ با توجه به مبدأ زردشتی - آریایی ۱۱۲۸ سال پیش از هجرت در صورت محاسبه و تطبیق از طریق مبدأ تاریخ میلادی مذکور خواهیم داشت:

دوشنبه ۲۷۶/۲/۱۴ میلادی = ۷۸۳/۶/۴
 زردشتی - آریایی

به خاطر همین عدم آشنایی از پیشینه تاریخی گاه‌شمار زردشتی - آریایی بود که در مورد صحبت و نیاز به گاه‌شماری و ثبت وقایع تاریخی از تقویم یزدگردی استفاده می‌کردند که تقویمی بود که از تاریخ به سلطنت رسیدن یزدگرد سوم ساسانی آغاز می‌گردید، بدون توجه به سابقه تاریخی آن.

با این وجود تنها در بحث درباره انطباق یا عدم انطباق تقویم یزدگردی (زردشتی - آریایی) و روش‌های کبیسه‌گیری آن است - آن هم بدون اشاره به مبدأ و سابقه تاریخی، به هفت ماه عدم کبیسه‌گیری اشاره می‌شود. و نیز در مورد گاه‌شمار کهن در ایران باستان و وضع آن (یا کبیسه‌گیری و اصلاح آن) توسط اشو زردشت بحث می‌شود و حتی در باره زمان و زندگی اشو زردشت سخنی به میان می‌آید. که از همه مهم تر و روشن تر بیانات منجم و ریاضیدان بزرگ

ملکی جلالی نیز به همین ترتیب گفتگو از مطابقت نوروز اعتدالی با نوزدهم فروردین ماه ۴۴۸ یزدگردی (زردشتی - آریایی) و نهم ماه رمضان سال ۴۷۱ هجری قمری است. و هیچ جاصحبتی از مبدأ تقویم کهن آریایی (زردشتی - آریایی) نمایشان نیست.

به همین جهت هم مورخین قدیم در صحبت از رویدادی - هر چند مهم - در گذشته، به منابعی غیر از مبدأ کهن آریایی اشاره می‌کنند. به‌طور مثال ابوالحسن مسعودی مورخ معروف قرن چهارم هجری در صحبت از تاریخ رحلت حضرت رسول اکرم (ص)؛ می‌نویسد که این حادثه در روز دوشنبه هفتم ماه ربیع الاول مطابق با شانزدهم اسفندارمذ ماه (اسفند) فارسی به سال ۱۳۸۰ بخت نصر و روز سوم حزیران سال ۹۴۳ اسکندری و سال صدم پادشاهی کسری انوشیروان ساسانی بوده است.

به‌طوری که می‌بینیم در این جا برای گزارش حادثه‌ای در تاریخ هجری قمری مطابق آن را در گاه‌شمار فارسی (زردشتی - آریایی) و تقویم کهن بخت نصری به دست می‌دهد، آن هم با ذکر روز تاریخ حادثه در گاه‌شمار ایرانی، ولی سال مربوط به آن در تقویم بخت نصری؛ که در صورتی که بخواهیم بدانیم این رویداد در چه تاریخ از تقویم هجری قمری بوده است با استفاده از مبدأ زردشتی - آریایی ۱۱۲۸ سال پیش از هجرت به محاسبه و تطبیق می‌پردازم که خواهیم داشت: دوشنبه ۱۱۳۹/۱۲/۱۶ زردشتی - آریایی = ۱۱۳۹/۳/۷ مهی = ۱۱/۳/۷ هجری قمری و یا دوشنبه ۱/۱۲/۱۶ - یزدگردی = ۱۱/۳/۷ هجری قمری

هم‌چنین وقتی آقای سید حسن تقی زاده محقق معاصر و مولی کتاب مهم گاه‌شماری در ایران، در کتاب مانی شناسی در گفتگو از

ابوریحان بیرونی است که صراحتاً می‌نویسد که زردشت در ۲۵۸ سال پیش از اسکندر (تقویم اسکندری) متولد شده است و نیز از زمان تولد زردشت تا درگذشت یزدگرد سوم ساسانی ۱۱۲۱ سال فاصله است. بویژه آن که این ۲۵۸ سال بر اساس آثار زردشتی مثل بندهش و گزیده های زاداسپرم و حتی دینکرد استوار است؛ که گرچه بعد از اسلام نوشته شده اند ولی دانش و آگاهی های آن ها مربوط به آثار و اقوال زردشتیان پیش از اسلام و دوران حکومت ساسانیان است؛ که همگی پیرو زردشت و مروج آیین بهی بودند و طبیعی است که بهتر از هر کسی از زمان و زندگی پیامبرشان اشو زردشت با خبر بودند و او را هم زمان با شاه گشتاسب (ویشتاسب) می‌دانستند. موضوعی که در نوشته های امیانوس مارسلینوس رومی، مورخ بزرگ قرن پنجم میلادی؛ صراحتاً بدان اشاره شده و دقیقاً نوشته است که گشتاسب (ویشتاسب) شاه (هم زمان اشو زردشت) پدر داریوش هخامنشی می‌باشد و همین طور سعید ابن البطریق، اسقف اعظم اسکندریه (۸۷۷-۹۴۰ میلادی) و پزشک و مورخ معروف مصری در کتاب "تاریخ اتی کوس" زردشت را معاصر کمبوجیه پسر کورش کبیر می‌داند، که این دو روایت نه تنها مغایرتی باهم ندارند بلکه مکمل هم هستند؛ چراکه زردشت در ۵۶۹ پیش از میلاد متولد شده و در دوران حکومت کمبوجیه بزرگ شده است و در نهایت در ۴۲ سالگی دین خود را آشکار نموده که هم زمان با سلطنت داریوش هخامنشی است. لازم به تذکر است که به روایت اسناد تاریخی گشتاسب (ویشتاسب) شاه پدر داریوش در زمان سلطنت پسرش در قید حیات بوده است و حکومت یکی از بخش‌های شمال کشور را بر عهده داشته است. همچنین آقای دکتر ویلیامز جکسون در

تحقیق مفصل و مشروح خود در کتاب "زردشت پیامبر ایرانی" زمان اشو زردشت را ۵۶۹ پیش از میلاد اعلام می‌کند که همان تاریخی است که در کتاب آثارالباقیه ابوریحان بیرونی آمده است؛ به‌ویژه آن جا که اعلام می‌کند از زمان زردشت تا زمان درگذشت یزدگرد سوم ساسانی ۱۲۲۱ سال فاصله است: دقیقاً به زمان تولد وزندگی اشو زردشت اشاره می‌کند. بدین گونه که اگر از این ۱۲۲۱ سال ۲۰ سال سلطنت یزدگرد و ۶۳۲ سال میلادی (سال آغاز سلطنت یزدگرد سوم ساسانی را) کسر کنیم به رقم ۵۶۹ می‌رسیم که همانا ۵۶۹ سال پیش از میلاد است. یعنی:

$$۱۲۲۱ - (۶۳۲ + ۲۰) = ۵۶۹$$

بدین ترتیب اشو زردشت که در سال ۵۶۹ پیش از میلاد به دنیا آمده است در ۴۲ سالگی رسالت خود را آغاز کرده است که عبارت است از سال ۵۲۷ پیش از میلاد، زمانی که به روایت بندهش مبدأ دین یا مبدأ گاه‌شمار کهن اوستایی است و ۲۰ سال بعد از آن با یک کیبسه گیری توسط خود اشو زردشت گاه‌شمار ۳۶۵ روزه زردشتی-آریایی، با گاه‌شمار خورشیدی اعتدالی مطابقت داده می‌شود و این اتفاقی است که در سال ۵۰۷ پیش از میلاد یا ۱۱۲۸ سال پیش از هجرت رخ داده است؛ که در حقیقت مبدأ گاه‌شمار اوستایی نوین (زردشتی-آریایی) است.

افزون به این تحقیقات پژوهشگران و شرق شناسان بزرگی چون دکتر یی دبلیو وست و ویلیامز جکسون نیز در نهایت نظر مورخان بزرگ فارسی چون ابو ریحان بیرونی را تأیید می‌کنند. و در حقیقت این دکتر وست است که با محاسبات و تحقیقات خویش سال آغاز و مبدأ گاه‌شمار اوستایی (زردشتی-آریایی) را ۵۰۲ پیش از میلاد مطابق با ۱۱۲۳ پیش از هجرت

از اسلام پی ریزی می‌کردند. چرا که اصولاً تا حدود ۱۷۰ سال پیش و تا قبل از خوانده شدن کتیبه‌های هخامنشی توسط مستشرقین غربی؛ مردم از گذشته تاریخی و کهن خود اطلاع درستی نداشتند و تنها اطلاعات در همی از دوران امپراتوری ساسانیان در دست داشتند. نه تنها هخامنشیان بلکه اشکانیان را که حدود ۵۰۰ سال بر این سرزمین حکومت کرده بودند به درستی نمی‌شناختند؛ به گونه‌ای که شاعر بزرگ حماسی سرا، حکیم ابوالقاسم فردوسی در صحبت از دوران اشکانیان صراحتاً می‌گوید: "از ایشان به جز نام نشنیده‌ام". به همین جهت هم در کتاب‌های تاریخی در گفتگو از تاریخ ایران باستان به ذکر تاریخ و سرگذشت پادشاهان اسطوره‌ای مانند پیشدادیان و کیانیان می‌پرداختند و حتی تا حدود پنجاه - شصت سال پیش کتاب تاریخی که در مدارس تدریس می‌شد باز چیزی جز همین تاریخ اسطوره‌ای و افسانه‌ای نبود؛ تا چه رسد به گاه‌شماری و سابقه تاریخی آن.

در همین راستا، جا دارد اشاره‌ای بکنم به "زیچ کوردی"، پژوهشگر آقای طاهری که چاپ سوم آن به تازگی منتشر شده است - که زیچ یا گاه‌شماری است که بر پایه یک مبدأ دقیق و درستی استوار است، زیجی که ریشه‌اش در گاه‌شمار کهن زردشتی است. گاه‌شماری که در ۱۱۲۸ سال پیش از هجرت و ۵۰۷ سال پیش از میلاد توسط شخص اشو زردشت وضع و اصلاح شده است. و بر اساس همین مبدأ است که می‌توان به راحتی و به درستی چگونگی پیدایش و پیشینه نوروز کوردی را معین کرد. نوروزی که بر اساس یک سنت کهن از دیرباز تا کنون مردم کوردستان فرا رسیدن آن را جشن می‌گیرند، آن هم بر پایه گاه‌شمار کهن زردشتی،

می‌داند. مبدایی که بعدها آقای سید جلال‌الدین تهرانی احتمالاً بر اساس آن در سال ۱۳۰۷ خورشیدی اعتدالی سال ۱۱۲۱ پیش از هجرت را به عنوان مبدأ هجری پیشنهاد می‌کند، که تنها دو سال با مبدأ پیشنهادی دکتر وست اختلاف دارد. همین طور این مبدأ ۵۰۲ سال پیش از میلاد دکتر وست (مطابق ۱۱۲۳ سال پیش از هجرت) در کتاب تاریخ ادبیات دکتر همایی به عنوان مبدأ مورد توجه قرار گرفته و سال‌ها بعد آقای دکتر احمد بیرشک نیز در کتاب گاه‌شماری تطبیق سه هزار ساله خود آن را مورد توجه قرار داده و می‌نویسد: اعتقاد بر این است که گاه‌شمار اوستایی نو از یکم فروردین ۱۱۲۳ خورشیدی مطابق با ۲۷ مارس ۵۰۲ - (میلادی) آغاز گردیده است. ولی خود آقای دکتر وست چند سال بعد همین مبدأ خود را مجدداً مورد تجدید نظر قرار داده و در تاریخ ۱۹ دسامبر ۱۸۹۵ میلادی در نامه‌ای که برای دکتر ویلیامز جکسون نوشته؛ صراحتاً اعلام می‌کند که پس از تحقیقات لازم به این نتیجه رسیده است که تاریخ دقیق اصلاح گاه‌شمار اوستایی (زردشتی - آریایی) سال ۵۰۵ پیش از میلاد مسیح (مطابق با ۱۱۲۶ سال پیش از هجرت) است. زمانی که با مبدأ محاسباتی ما؛ یعنی ۱۱۲۸ سال پیش از هجرت (۵۰۷ سال پیش از میلاد) تنها دو سال اختلاف دارد. بدین ترتیب حتی در کتاب تاریخ ایران کمبریج با تخمین این مبدأ زردشتی - آریایی را بین ۵۰۲ تا ۵۰۵ پیش از میلاد ذکر کرده‌اند که در حقیقت تکرار همان نظریه دکتر یی دبلیو وست است.

بدین گونه با وجود اسناد و مدارک کافی در باره شناخت پیشینه تاریخ و تقویم نگاری در سرزمین کهن آریایی، منجمان و تقویم نگاران، همیشه گاه‌شماری خود را بر رویدادهای بعد

زردشتیان نیز با تطبیق نوروز گردان یزدگردی با نوروز خورشیدی اعتدالی، به حالت ثابتی در سال در آورده اند. گرچه این تطبیق تاریخی از اصل نادرست بوده و درحقیقت با چنین اقدامی تقویم یزدگردی (آیینی زردشتی) را از بین برده و گاه‌شمار خورشیدی اعتدالی را جایگزین آن کرده اند. درست برعکس زیچ کردی آقای طیب طاهری؛ که دقیقاً براساس یک مبدأ تاریخی معین و مشخصی تهیه و تنظیم شده است؛ به گونه‌ای از هر نظر قابل تطبیق با گاه‌شمارهای رایج از جمله تقویم هجری شمسی، هجری قمری و تقویم میلادی در هر زمان است. گفتنی است که آقای طیب طاهری در تهیه و تنظیم زیچ کردی تنها به تطبیق و تطابق تاریخی و محاسباتی بر اساس گاه‌شمار زردشتی-آریایی، وضع و اصلاح شده توسط شخص اشو زردشت در ۱۱۲۸ سال پیش از هجرت (۵۰۷ سال پیش از میلاد) اکتفا نکرده؛ بلکه با آگاهی و دانشی که درباره متون یارسانی و کلام‌های مشایخ یارسانی دارد درباره نجوم و تطبیق آن با دانش ستاره‌شناسی مدرن - با توجه به کلام‌های یارسانی - به توضیح و تفسیر شعرهای یارسانی مربوط به رویدادهای نجومی پرداخته و در نهایت با استفاده از ایام آیینی مرنو و قولتاس و رابطه آنها با چله‌های بزرگ و کوچک نسبت به تبیین و تدوین زیچ کردی اقدام کرده است؛ که حکایت از دانش گسترده وی درباره نجوم و کلام‌های یارسانی دارد و شایسته است که در باره آن جداگانه بحث و گفتگو شود.

منابع این مقاله در دفتر نشریه موجود است.

که بعد از اسلام بنام تقویم یزدگردی یا تقویم قدیم شهرت دارد و زردشتیان سنتی به‌ویژه در شهرستان یزد در ایران و نیز زردشتیان هندی؛ مراسم آیینی خود را بر اساس آن اجرا می‌کنند و حتی هر ساله نوروز یزدگردی را (که نوروزی است گردان) به‌عنوان نوروز یا آغاز سال نو جشن می‌گیرند. امسال (۱۳۹۷ ه.ش.) زردشتیان هند روز نوروز گردان یزدگردی را بر اساس تقویم یزدگردی (شهنشاهی) در روز ۲۶ مرداد ماه سال، جشن گرفتند، در صورتی که گروهی از زردشتیان بمبئی هندوستان و نیز زردشتیان یزد در ایران که تقویم یزدگردی قدیم را رعایت می‌کنند روز ۲۷ تیرماه ۱۳۹۷ ه.ش. را به‌عنوان نوروز گردان جشن گرفتند. البته همان‌طور که مشاهده می‌کنید بین این دو، یک ماه تمام فاصله است. این فاصله یک ماهه ناشی از یک کبیسه‌گیری اشتباهی توسط زردشتیان هند است که در نتیجه آن همیشه تقویمشان با گاه‌شمار زردشتیان ایرانی (یزدی) و ساکن بمبئی هند یک ماه اختلاف دارد، که بدون در نظر گرفتن این یک ماه اختلاف؛ در حقیقت هردو این گروه همان گاه‌شمار سنتی زردشتی-آریایی کهن را بکار می‌برند که امروزه با اسامی متفاوتی مثل: شهنشاهی، قدیم و یزدگردی، نامیده می‌شود. البته گروه دیگر از زردشتیان ساکن هندوستان، امریکا و کشورهای اروپایی این گاه‌شمار یزدگردی گردانی را که به دلیل ناقص بودن نوروز آن همیشه در حال جابجایی است؛ با گاه‌شمار خورشیدی اعتدالی مطابقت داده اند و در نتیجه روز نوروز را مطابق با روز نوروز (اول فروردین ماه) در گاه‌شمار خورشیدی اعتدالی جشن می‌گیرند. یعنی درست برعکس نوروز کوردی که با ثابت نگهداشتن آن در روزی از ماه دلو (بهمن) مانع گردان بودن نوروز شده‌اند؛ این گروه از

طاق بستان: یادگار تاریخی کرمان

تیسفون پایتخت، محل بیلاقی شاهان ساسانی بوده و اهمیت برجسته سیاسی می یابد. در کتب تاریخی و متون مختلف از طاق بستان به نام های "طاق" و "سطام"، طاق و سلطان، طاق و سان، طاق بستان، بهستون، طاق بهستان، باغستان و طاق بغستان یاد شده است. طاق بستان بازگو کننده چندین رخداد تاریخی از جمله تاج گذاری خسرو پرویز، تاج گذاری اردشیر دوم، تاج گذاری شاهپور دوم، تاج گذاری شاهپور سوم و تعدادی کتیبه سنگی منقوش به خط پهلوی است.

به طور کلی در مجموعه تاریخی طاق بستان، سه اثر حجاری شده مربوط به دوره ساسانیان به چشم می خورد که شامل نقش برجسته تاج گذاری اردشیر دوم (۳۸۳-۳۸۰ میلادی)، طاق کوچک مربوط به نقش برجسته شاپور سوم در کنار پدرش شاپور دوم (۳۸۳-۳۸۸ میلادی) و طاق بزرگ می باشد. طاق بزرگ که در واقع مهم ترین اثر طاق بستان است، مربوط به دوره سلطنت خسرو پرویز (۴۸۳-۴۷۵ میلادی) است. این طاق دارای ایوانی با فضای مستطیل به عرض ۷ متر و ۸۵ سانتیمتر، ارتفاع ۱۱ متر و ۹۰ سانتیمتر و عمق ۷ متر و ۶۵ سانتیمتر است. در آستانه این طاق، تصاویری حجاری شده روی سنگ از فرشتگان بالدار، تصاویری از شکار و فیل و اسب دیده می شود که می توان

ساخت اندیشه ها و باورهای بشر از زمان های کهن در قالب حجاری، کنده کاری، نقاشی، ساخت تندیس ها و سنگ تراشی نمود پیدا کرده است. یکی از ارزش ترین آثار تاریخی ایران که در شهر کرمان واقع شده است، طاق بستان است. این اثر که در قرن سوم میلادی ساخته شده است، یادگاری تاریخی از دوران های پیشین و مخصوصاً دوران ساسانی می باشد. دوره تاریخی صخره نگاری و حجاری طاق بستان مصادف با دوره ساسانی است. این دوره، دوره تمدن برجسته ای از نظر ابداعات هنری، معماری، شهرسازی و فرهنگی بود. از ویژگی های مهم صخره نگاری ها و حجاری های ساسانی طاق بستان، برجسته بودن زمینه طبیعت در خلق اندام ها، تحرک و لطافت حجاری می باشد. هنر دوران ساسانی زمینه ساز خلق و پیدایش هنرهای بعد از اسلام بود. مجموعه طاق بستان در ۳۰ کیلومتری شمال شرقی کرمان واقع شده است. وجود کوه های سر به فلک کشیده و چشمه های پر آب طاق بستان از زمان های گذشته، موقعیتی استراتژیک به این شاهراه بین المللی در دوران باستان بخشیده و آن را در مسیر برخورد کاروان ها و به طبع آن، باورها و عقاید گوناگون اجتماعی و سیاسی قرار داده است. طاق بستان به واسطه نزدیکی اش به

آنها را نشان و نمادی از مراسم بزم و شادی دانست. علاوه بر این، در طاق، سه تندیس موجود است که فروهر در سمت راست، شاه در میان آنها و آناهیتا در سمت چپ قرار گرفته است. فروهر یک تاج کنگره‌دار بر سر دارد و حلقه‌ی فر ایزدی را به شاه می‌دهد و آناهیتا هم فرشته‌ی آب و سمبل سرسبزی است. در زیر نقش تاج گذاری خسرو پرویز، فردی سواره نظام قرار دارد که می‌توان آن را نشانی از فر و قدرت شاه و ایرانیان دانست. طاق کوچک در میان نقش تاج گذاری اردشیر دوم و طاق بزرگ قرار دارد که از یک فضای مستطیل شکل به عرض ۵ متر و ۸۰ سانتیمتر و ارتفاع ۵ متر و ۳۰ سانتیمتر تشکیل شده است و مراسم تاج گذاری شاهپور دوم و سوم را به تصویر می‌کشد، این طاق دارای دو نقش در بالای دیواره طاق و دو کتیبه است. این کتیبه‌ها به خط پهلوی کتیبه‌ای هستند. با مقایسه طاق بزرگ و دو اثر دیگر ساسانی در طاق بستان، می‌توان نتیجه گرفت که اهداف و کاربری طاق بزرگ متعالی تر از دو اثر دیگر است. در طاق دوم و نقش تاج گذاری اردشیر دوم، هدف مورد نظر تنها اثبات و مشروعیت سلطنت دوره ای و این آثار به مثابه ارائه سند معتبر تاریخی بوده است. اما در طاق بزرگ، بیان عظمت و اقتدار یک سلسله شاهی مد نظر بوده و تمام امکانات و توان را در این راه بسیج کرده است. این مجموعه بی نظیر در استان کرمانشان، در تاریخ ۱۵ دی ماه سال ۱۳۱۰ با شماره‌ی ۱۷۲ به ثبت ملی رسیده است. در مجموعه حجاری شده طاق بستان، نمادهایی به چشم می‌خورد که شرح آنها به

صورت مختصر ارائه می‌شود:

- برسم: عصایی که در دست ایزد مهر (فروهر یا اهورا مزدا) قرار دارد و نشانه انجام اعمال مذهبی بوده است.
- گل لوتوس یا نیلوفر: در نقوش طاق بستان، در زیر پای اهورا مزدا قرار دارد و نشان خدای فروغ و روشنایی و همچنین نشان آفرینش و روشنایی است.
- تاج خسرو پرویز: تاجی که روی سر خسرو پرویز و طرح دار است. تاج نشانه سلطنت مطلق، قدرت، پیروزی و کسب افتخار است.
- گوزن: خدای ناظر بر شکار. گوزن نشانه باروری و قدرت بوده است.
- گراز: این جانور دارای نیروهای فوق طبیعی است و در ایران باستان بیشتر برای شکار استفاده شده است. سر این حیوان، تجسمی از خدای جنگ و پیروزی است.
- طاووس: معنای نمادین آن تزئینات، تجمل، تکبر، شکوه، خود بینی، رستاخیز، زندگی درباری است. دلیل استفاده از دم طاووس، یمن خوب آن است.
- انار: نماد باروری و نماد اولاد و اعقاب بسیار است.
- فیل: نماد آرامی، اصالت، وقار، تحمل، زیرکی، صبر و قدرت می‌باشد.
- دو فرشته بالدار: پیام آورانی هستند که میان خدایان و بشر ارتباط برقرار می‌کنند. آنها حکم وزیران خداوند را دارند.
- گیاه کنگر (درخت زندگی): کنگر نماد تفوق بر مشکلات است. کنگر نماد زمین بکر است و نشانه پیروزی می‌باشد. منابع در دفتر نشریه موجود است.

کتاب "عقل سیاسی ایرانی و هویت خواهی کردها" در بوته ی نقد

زوایه ای ایدئالیستی به تاریخ می نگرد نه تنها توان درک نیروهای مادی و مناسبات تولیدی و اقتصادی تاریخ را ندارد بلکه از رمانتیسمی سردر می آورد که به تناقض گویی، خردستیزی، وارونه خواندن تاریخ و در نهایت به فاشیسم می انجامد.

برای ریشه یابی جایگاه فکری مولف کتاب به ناچار باید به تاریخ ایران معاصر بازگشت و برای این امر مشروطه را مبنای این تقسیم بندی قرار می دهیم، مبنایی که ایران را به دو دوران مجزا تقسیم کرد. در واقع در این تاریخ دو گانه ما شاهد دو منطق متفاوت و مجزا هستیم. اول منطق امپراطوری که بنا به ماهیت وجه تولید آسیایی، دولتی است مستبد در مرکز که قدرت خود را بر دیگر قبایل اعمال می نمود. اما این اعمال قدرت بنا به ماهیت دولتهای پیشامدرن خواست و حتی توان تسلط بر دیگر ایالات را نداشت. در واقع تنها اطاعت ظاهری ایالات در فرستادن باج و نیرو در مواقع ضروری بود. البته این امر رابطه ای دو سویه بود و قدرت شاهان مرکزی منوط به همراهی دیگر ایالات بود به عبارتی تأیید آنان به قدرت شاه اعتبار می بخشید. به عنوان مثال یکی از چهار

کتاب عقل سیاسی ایرانی و هویت خواهی کردها نوشته زکریا قادری را می توان بر این سه جریان به هم پیوسته ای دانست که دست در دست هم وضعیت فکری جامعه را به ورطه سقوط کشانده اند؛ خضعبات پست مدرنیسم به عنوان استفراغ فکری نئولیبرالیسم، سیستم کاپیتالیسم که در وجه فرهنگی آن تبدیل به دانشگاه های پولی شده است و با تبدیل اندیشه به کالا از پایان نامه ای از این دست دفاع می کند و ناسیونالیسم که همزاد خود را در این دو عامل یافته است. گره گاه این سه پدیده کتابی است پارانویایی، مشحون از تفاسیر نادرست و پسینی نسبت به تاریخ، دیگری ستیزی و عدم درک درست مقولات جامعه شناسی و فلسفی.

آنچه که این نوشتار به نقد آن خواهد پرداخت مربوط به ۱۰۰ صفحه اول این کتاب است. (چون نقد کل کتاب مثنوی ۷۰ من خواهد شد) پرواضح است دریچه ورود به این نقادی نقد جایگاه سوژه ای است که تاریخ را فرا می خواند. سوژه ای تحقیر شده که تحت تأثیر ناسیونالیسم فارسی که یادگار شوونیسم پهلوی است مجبور به کنش ورزی گردیده اما چون از

وزن مشترک سپس رواج پول واحد و در نهایت حذف والیان در دستور کار قرار رفت؛ چنان که غلام شاه خان آخرین والی اردلان در زمان ناصرالدین شاه خلع و فرهاد میرزا عموی شاه جانشین وی شد. در عثمانی نیز همزمان با اصلاحات، خاندان بابان حذف گردیدند که با حذف امارات خلاء قدرتی به وجود آمد که شیوخ بنا به ماهیت فراقبیلہ ایشان به سردمداران قدرت در کردستان تبدیل شدند.

در منطق امپراطوری عثمانی اگر خاندان شیخ عبیدالله و بدرخانها (امیربدرخان حاکم بوتان) قیام می کردند نه تنها توسط ترکها سلاخی نمیشدند بلکه پس از قبول شکست مورد بخشش قرار می گرفتند. چنانکه خلیفه بردست اولی که نمادی از تصوف بود بوسه زد و وی را به مکه فرستاد و دومی را سرلشکر ارتش قبرس نمود.

اما در منطق دولت ملت که در ایران با حکومت رضاشاه و در ترکیه با حکومت کمال آتاتورک پایه ریزی گردید دیگری ترکها کردهای بودند که هویتشان انکار گردید و تمامی قیامهای آنان با عنوان ترکهای کوهی به صورت وحشیانه ای سلاخی گردید. زبان و ادبیات کردی ممنوع و مسئله ای به نام کرد در پندار حاکمان جدید حذف گردید پدیده ای که تاکنون منجر به کشته شدن هزاران نفر از طرفین گردیده است. در ایران نیز سمکو و کردها در زمان رضاشاه سرکوب

والی اصلی دربار صفوی والی اردلان بود که در مراسم تاج گذاری عصای شاه را به عنوان نمادی از اعطای قدرت به وی می داد. این نوع شبه فدرالیسم، ایالات را در رتق و فتق امورات خود مختار نموده بود. در این ساختار خواست ملت به عنوان پدیده ای مدرن مطرح نیست و هیچ قومی حتی قوم مرکزی و حاکم قصد حذف دیگری را نداشت. دیگری در این منطق براساس فاکت های دنیای پیشا مدرن تعریف می گردد که مذهب شاخصه ی بارز آن بود.

با ورود ایران به دنیای مدرن و رشد نیروهای وابسته به سرمایه داری (البته از نوع کمپرادور آن) نیاز به تمرکز و حذف مرزهای داخلی به خواست و مطالبه حکومت مرکزی ایران تبدیل شد. در ابتدا

فحاشی به اعراب، آنان را سوسمار خور و عامل عقب ماندگی ایران می دانست و این گره گاه این بخش با نقادی کتاب زکریا قادری است.

کتاب زکریا قادری نیز کاریکاتوری است که دیر پایه صحنه گذاشته است. کتابی ناسیونالیستی که شناسنامه سازی را در سر می پروراند، علت عقب ماندگی کردها را نه در مناسبات اقتصادی، روابط تولیدی، نیروهای مولد و مسائل عینی بلکه در واژه ای کلی به نام ایران جستجو می کند و این امر را به تاریخی باز می گرداند که به قول خود در صفحه ۸۹ کتاب هیچ نوع تاریخ نگاری از آن بازمانده است.

زکریا قادری با الهام از خیالبافی های سید جواد طباطبایی در باب ایرانشهری نسخه آن را در مورد کردهای ایران اجرا نموده است با این تفاوت که وی بدون روش است و به شدت قصد دارد مخاطب را با انواع تئوریهای فیلسوفان و متفکران تعمداً گیج نماید. قادری برای آنکه به مولف بفهماند برای درک کتاب، باید تمامی خضعبات پست مدرنیسم از جمله فوکو که هم اکنون مد روز است را فهمید از چهارده مولف و روشهای آنان تنها در یک پاراگراف (ص ۲۷۱) یاد می کند!!!

این کتاب پراز تناقض گوی های است که سعی دارد خود را به صورت فلسفه نشان دهند چنانکه در ص ۷۸ می نویسد کردها هیچ گاه به خود آگاهی نرسیدند....

گردیدند. زبان کردی ممنوع و هیچ کس حق پوشیدن لباس های اجدادی خود را نداشت.

بنابراین در این فضا هرکدام از این ملت‌های حاکم سعی در جعل شناسنامه ای دروغین به نام تاریخ کردند. چنانکه در ایران قبرهای حافظ و سعدی و فردوسی به عنوان شعرای ملی بازسازی شدند. قبر مادر سلیمان به نام قبر کورش نام گذاری شد. تخت جمشید احیا گردید. رشته تاریخ به عنوان آلت‌رناتیو و ایدئولوژی حکومت جدید (و البته در تضاد با ایدئولوژی دوگانه شاه [روحانی] سربراورد. کلیتی موهوم به نام ایران بر تمامی تاریخ سایه افکند که اعراب آن را تسخیر و فرهنگ باستانش را نابود کرده بودند و هم اینک حکومت پهلوی قصد داشت در این فضای بیمارگونه تاریخ را دوباره بسازد. بنابراین از تاریخی که حتی یک کتاب از آن باقی نمانده بود تاریخی پر از دروغ و البته با قصد سرکوب دین و اقلیتهای قومی ایران همانند غولی قد علم نمود.

سوژه های جدید حاکم که خود را در دنیای جدیدی می دیدند شناسنامه سازی متناسب با وضعیت کنونی را در سرمیپروراندند آنان وضعیت عقب مانده خود را از اعرابی می دانستند که تمدن خیالی باستان را از بین برده بود و این فکر بیمارگون در نهایت به دو قرن سکوت عبدالحسین زرین کوب رسید که با

هیچگاه توان دیالوگ و گفتگو را نداشتند [بنابراین] صاحب فلسفه و تاریخ نشدند چند خط پاینتر می نویسد این به این معنی نیست که کردها ملتی بی تاریخ هستند و باز چند خط پاینتر می نویسد کردها ذهنیتی تاریخی نداشته بنابراین صاحب مفاهیم دینی و اسطوره ای نیستند پس فاقد تاریخ هستند این در حالی است که کل کتاب راجع به اسطوره های کردی است!!! یکی دیگر از اظهار نظرهای فاضلانه کتاب در ص ۸۸ نشان از هدف نویسنده از نوشتن این کتاب بوده است. وی می نویسد: تاریخ کردها ایده ای نانوشته است که هنوز در قالب هیچ لفظ نانوشته ای در نیامده است باید ایده های نانوشته را در قالب الفاظ ریخت و باید احساس و اعتقاد کرد بودن را به معرفت و علم تبدیل کرد. تبدیل احساس به علم تنها در قاموس این کتاب قابل فهم است که متنی چنین آشفته و کودکانه را پرورانده است و متاسفانه داغ عدم رشد آگاهی نسل جدید دانشگاهی ما را بر پیشانی دارد.

مؤلف کتاب نه تنها با فلسفه تاریخ و متدهای تاریخ نگاری آشنایی ندارد بلکه به صورت بسیار غیر حرفه ای مفهوم های را از قبیل کرد، فارس، ایران، آزادی، خرد و... یک کاسه کرده و با کلی گویی، آن را به تمام دوره های تاریخی قالب می کند. گویی کردها یا فارسها همواره در طول تاریخ به صورت امروزی وجود داشته اند بی خبر از اینکه مفهوم ملیت و درک از

خود به صورت مدرن متعلق به قرن اخیر بوده و درک ازلی گرا از ملت درکی پسینی نسبت به این مقوله است.

یکی از این فرافکنی های کودکانه را می توان در ص ۳۱ کتاب دید وی می نویسد: قوم پارسی در طول تاریخ همیشه به نام اهورامزدا، فره ایزدی، ظل السلطان بر قومیتها حاکم کرده است مؤلف تاریخ نخوانده ما نمی داند پارسها بعد از سقوط ساسانیان تا زمان رضاشاه بر ایران حکومت نکردند!!!! ایران یا در ید قدرت اعراب بود یا در زیر سم اسب ترکان سلجوقی و غزنوی و یا حمله مغول و بعدها نیز حکمروایی سلسله های ترک زبان. مؤلف کتاب این ادعای کودکانه را در صفحه ۴۷ کتاب به گونه ای دیگر بیان می کند درک ما از خرد سیاسی ایران چه در اساطیر و چه در دین توجیه گر منافع و سلطه قوم پارس است و یا در صفحه ۶۴ عنوان می کند که هدف دانش ایرانی حفظ سلطه قومی بر سایر اقوام است اولاً دانش ایرانی خود تعریفی می خواهد که احتمالاً تنها مؤلف بتواند به آن پاسخ گوید و دوم آنکه به هیچ عنوان مشخص نمی شود چگونه و از طریق چه سازوکاری علم و دانش ابن سینا، رازی، جابر ابن حیان، فارابی و... (که زبان علمی آنان عربی بود) - و شعرشعرا ی حافظ، سعدی، مولانا و... در پی سلطه ی قومی بوده یا هستند؟

قضاوتهای مؤلف کتاب دربابا وقایع تاریخی

ماد تاگئومات و مزدک و خرم‌دینان همیشه قیام‌های برابری خواهانه و ضد طبقاتی و در دفاع از آزادی زیست‌گریزی فردی بود تمامی این واژه‌ها کلماتی مدرن هستند که از بطن روشنگری فرانسه متولد شده‌اند و فرافکنی آن به تاریخ ماد تنها معوج نمودن تاریخ را به دنبال دارد.

در واقع از اندیشه ورزی ناسیونالیستی در تاریخ‌نگاری چیزی بهتر از این تراوش نخواهد شد اندیشه‌ای که مدتهاست در آزمایشگاه فکربشر مردود شده است. چنانکه اگر در حوزه کلان سیاست به قدرت برسد نتیجه آن نازیسم و اگر در حوزه خرد به قدرت برسد نتیجه آن حکومت اقلیم کردستان خواهد بود که حتی رحم به ایدئولوگ‌های خود از جمله نویسنده این کتاب نمی‌کند و طنز قضیه اینجاست زکریا قادری به خاطر انتقاد از آنچه فساد در کردستان عراق خوانده بود توسط آسایش روانه حبس گردید. حال سوالی که به ذهن متبادرمیشود این است که آیا قادری در تنهایی زندان به این امر پی برده است که آرمانشهری که در سردارد و هم اکنون هرچند به صورت خرد نمود آن عینیت یافته است راه به حبسی بزرگتر خواهد برد یانه؟

منابع این مقاله در دفتر نشریه موجود است.

نیز قابل توجه است چنانکه در ص ۶۴ کتاب در یک اظهار نظر بسیار عجیب می‌نویسد در زمان دین (غیر) عقل سیاسی ایرانی که در اتحاد عباسیان و دین عربی بود خرم‌دینان بودند که کردند جالب آنکه در کرد بودن یا نبودن بابک خرم‌دین جای بحث است چنانکه ترک‌های آذربایجان وی را ترک می‌دانند اما عجیب آنکه بابک خرم‌دین نه تنها در اتحاد عباسیان نبود بلکه توسط معتصم عباسی کشته شد!!! وی در اظهار نظری عجیبتر در ص ۷۱ می‌نویسد کردها در دنیای اسطوره‌ای به ضحاک مغزخوور و در ایدئولوژی مدرن به کردهای معروف گشته‌اند اول آنکه در هیچ اسطوره‌ای به غیر از ذهن روانپزش نویسنده کتاب کردها، به ضحاک تشبیه نشده‌اند بلکه کاوه آهنگر طبق اسطوره‌های ساخت شده خود کرد بود علیه ضحاک جنگید و وی را در بند نمود. در هیچ ایدئولوژی مدرن و سنتی نیز کردها به آن سبک نویسنده تعریف نشده‌اند مگر آنکه وی با تمام تفاسیری که از انواع فلسفه‌ها می‌نماید معنای لغوی ایدئولوژی را بهتر درک کرده باشد!!!

قادری به گونه‌ای از تاریخ ماد سخن می‌گوید که گویی فرانسه در اوان انقلاب کبیر ۱۷۸۹ است چنانکه در ص ۸۴ می‌نویسد دولت ماد با قرارداد اجتماعی و توافق عمومی میان مردم شکل گرفت و باز در همان صفحه جنبش‌های کردی از

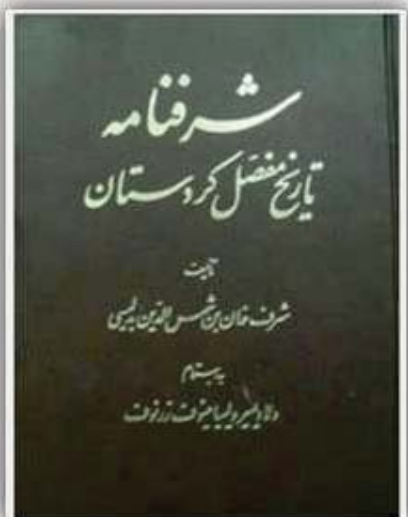

زندگی سیاسی و نظامی امیر شرفخان بدلیسی و شرحی بر کتاب شرف نامه (مادر تاریخ ملت کرد)

به‌اضافه تعدادی کتب که به خط خود نوشته است. (مردوخ روحانی، ۲۰۱: ۱۳۹۰) هر چند بیشتر آثار آن دوره در زمان ملک احمد پاشا والی وان غارت شده و از بین رفته است (پیربال، ۲۰۱۱: ۶۹) پدر بزرگ شرفالدین، شرف بیگ روژکی، که گزارشهایی به قلم او و خطاب به بیقلی محمد پاشا (از حکام عثمانی) در باب اوضاع قلمرو صفویان در دست است (بکه - گرامون و عدل، ص ۹۲) از امیران موروثی بدلیس و از خانواده‌های معروف بودند، که در سال ۹۳۹ ه.ق، در جنگی که بر ضد الامه سلطان تَکَلو روی داد، کشته شد. (روملو، ج ۱۲، ص ۳۲۲-۳۲۳) الامه سلطان فرمانروای آذربایجان بود، با کشته شدن شرفبیگ، طایفه روژکی که در آن منطقه ساکن بود، فرزندش ایشان؛

بخش اول، زندگی سیاسی و نظامی امیر شرفخان بدلیسی:

شرفخان ابن شمسالدین ابن شرف بیگ بدلیسی، تاریخ نگار و دولت‌مرد برجسته کرد سده ده و آغاز سده یازده هجری بود، ایشان متولد ۲۰ ذی‌قعدة ۹۴۹ ه.ق (۱۵۴۳م) و درگذشته ۱۰۱۲ ه.ق (۱۵۹۹م) می‌باشند. شرفالدین از عشیره روژکی (روژه‌کی- پوچه‌کی) بود و اسلافش در سال ۱۵۴۳ میلادی، حکومت شهر گردنشین بدلیس (واقع در استان بدلیس ترکیه کنونی) را برعهده داشتن. ابا و اجداد وی افزون بر ششصد سال فرمانروایی داشته‌اند و نسبت آنان به ساسانیان منتهی می‌شود. وی و خاندانش از اعضای حکومت و دیوان‌سالاری دو دولت ایران و عثمانی بوده‌اند. امیرنشین بدلیس از مهم‌ترین و معتبرترین ایالات کردستان بوده و همچون همه مراکز حکومتی سلطنتی و یا محلی، مرکز هنرمندان و اهل ادب بوده است. از این زمره نام و آثار کسانی چون مولانا ادریس بدلیسی مورخ، شاعر و خوشنویس بنام و همچنین امیر ابدالخان نوه شرفخان در تواریخ آمده است. (مردوخ روحانی، ۱۳۹۰: ۱۴۳) کتابخانه او تعداد بی‌شماری کتب فارسی و عربی و ترکی موجود بود. خود نیز چندین تألیف داشته،

و شرف (شرف‌خان بدلیسی) در ۲۰ ذیقعه ۹۴۹ ه.ق، هفت سال پس از مهاجرت پدرش به ایران، در قصبه کَرهرود (از توابع قم) که مردمانی با سواد و شایسته بودند و در منزل قاضیان آن سامان زاده شد. (۲)

نخستین سال‌های کودکی را در سایه تربیت قاضیان کرهرود، که نسب خود را به شَریح قاضی (قاضی معروف کوفه) می‌رساندند، گذراند. آنان توانستند عشق به علم و احترام و سواد را به او القا کنند و بعدها از نفوذ معنوی آنان نسبت به خود یاد کرده است. شاه طهماسب عادت داشت که فرزندان حکام و امرای بزرگ را از کودکی به دربار بیاورد و آنان را در کنار فرزندان خود پروراند. شرف که امیرزاده بود توجه شاه طهماسب را به خود جلب کرد. در سال ۹۵۸ ه.ق در حالی که نه سال داشت، (بنا به رسم معمول در تربیت کودکان بزرگ‌زاده) به جمع کودکانی راه یافت که در دربار تربیت می‌شدند. این نوجوانان زیر نظر استادان آزموده، در میان شاهزادگان و امیرزادگان، پرورش یافته و همان‌جا تحصیلات خود را شروع می‌کردند و در ادبیات فارسی و عربی و فقه بهره کافی می‌گرفتند و سه سال به فراگیری قرآن و احکام شرعی پرداخت. پس از آن که به حد کمال رسید شاه وی را از ملازمان و ندیمکان خود قرار داد و به دفعات عمارت نخجوان و یکی دو جای دیگر را بدان واگذار کرد. شرف‌خان خود در پایان کتاب شرف‌نامه، به شرح زندگانی‌اش پرداخته و آموزش کودکی خود را بازگو می‌کند و از پرورده شدن در دربار و همراه فرزندان درباریان: «چون عادت

شمس‌الدین را به ریاست گماشتند و در ۹۴۱ ه.ق، سلطان سلیمان پس از گرفتن امارت بدلیس از شمس‌الدین، پدر شرف‌الدین، حکومت مَلطیه و مَرعش را به او سپرد، اما شمس‌الدین به سبب ناآرامی آن ناحیه و به توصیه سلیمان بیک عَززانی، حاکم صاصون، از رفتن به آن منطقه سرباز زد. او در ابتدای کار توانست توجه و محبت ابراهیم پاشای وزیر را به خود جلب کند و به کمک او در مقام حکومت بدلیس تأیید و تثبیت شود. با دیدن دسیسه‌چینی‌های الامه سلطان بر ضد خود، شمس‌الدین یعنی پدر شرف‌خان (مؤلف شرف‌نامه)، بهتر دانست که از خاک عثمانی بگریزد و به ایران (به گفته شرف‌نامه «بدیار اعجام») رفت و از حضور شاه طهماسب (۹۳۰-۹۸۴) و قزلباش در ارجیش (در شمال دریایچه وان) استفاده کرد و به وی پناه برد. (حک: ۹۳۰-۹۸۴)

شرف‌الدین در دوره صفویه

شاه صفوی شمس‌الدین را گرامی داشت، وی را ندیم خود کرد و به او لقب خان داد و ناحیه‌ی سراب به حکومت وی درآمد، دارالمرز (رشت)، مراغه، دماوند، کَرهرود و فراهان را نیز به وی سپرد، گرچه شمس‌الدین اغلب در التزام رکاب شاه بود، دختر امیرخان موصلو، حاکم آرزنگان را به همسری گرفت. در سال ۹۶۱ ه.ق، سرانجام چون پدرش بر اثر پیری و ضعف و ناتوانی از امارت و حکومت موروثی خسته شد و انزوا را اختیار کرد و از صحنه سیاسی کناره گرفت. از شمس‌الدین دو پسر به نام‌های خلف و شرف باقی ماند

پادشاه مغفور شاه طهماسب چنان بود که اولاد امرا و اعیان خود را در صغر سن بحرم خاص خود برده در سلک شاهزادگان اختصاص داده به مخادیم ذوی الاحترام انتظام می‌داد، قاعده انسانیت و آدمگری می‌آموخت و می‌گفت گاهی به صنعت نقاشی نیز مقید باشید که سلیقه را سر راست میکند» (بدلیسی، ۱۳۷۷: ۴۵۰).

به حکومت رسیدن شرف‌الدین

شرف‌الدین تا سال ۹۶۱ ه. ق یعنی مدت سه سال در دربار ماند. در آن هنگام چون شمس‌الدین خدمات درباری و حکومتی را کنار گذاشته بود قبیله‌اش بی سردار مانده بود، عشیره روژکی از شاه طهماسب درخواست کردند تا ایشان، که در آن زمان دوازده ساله بود، رئیس قبیله شود. شرف‌خان به فرمان شاه طهماسب به حکومت موروثی خود رسید، شاه امارت سالیان و محمودآباد، از شهرهای ایالت شیروان را به او واگذار کرد. وی سه سال در آن ناحیه حکومت کرد تا شیخ امیر بلباسی درگذشت. شرف‌الدین در حرقان به خدمت شاه رسید و شاه او را به محمدی بیگ، حاکم همدان، سپرد. حاکم دختر خود را به عقد وی درآورد. شرف‌الدین سه سال در همدان اقامت داشت. پس از چندی، مقارن پناه جستن شاهزاده بایزید عثمانی به دربار شاه طهماسب (محرّم ۹۶۷ ه. ق)، پدرش بار دیگر به فرمان شاه به امارت عشیره روژکی منصوب شد، اما در پی کنارگیری مجدد وی، شاه شرف‌الدین را به امارت این عشیره گمارد و مدتی بعد نیز

فرمانروای تنکابن شد. او چندی در قزوین، در ملازمت شاه طهماسب بود تا آنکه به فرمان شاه، برای شکست خان احمدگیلانی (۹۴۳-۱۰۲۰)، والی بیه پیش) قسمت شرقی سفیدرود در گیلان، به آن سامان رفت و آنجا را تسخیر کرد و گویا در دوره حکومتش در گیلان، شورش سلطان هاشم نامی از گیلان را سرکوب کرد و خود ضمن اشاره به کثرت سپاه هاشم و حمایت گیلانیان از وی، از برپایی سه مناره از سرگیلانیان سخن گفته است. شرف‌الدین پس از هفت سال اقامت در گیلان، به سبب ناسازگاری آب و هوای آن سرزمین با طبیعت گردان روژکی، به درخواست خود به قزوین بازگشت اما، با بالا گرفتن اختلافات امیران قزلباش و ضعف و پیری شاه، ماندن در دربار قزوین را مصلحت ندید و تقاضای رفتن به اطراف «ممالک محروسه» را کرد. شاه حکومت کل محال شیروان را به او سپرد، اما پس از هشت ماه، خبر درگذشت شاه، قتل سلطان حیدر میرزا، جلوس شاه اسماعیل دوم، و دستور آمدن او از شیروان به وی رسید. شاه اسماعیل، شمس‌الدین پدر شرف‌الدین را که در آن زمان ۶۷ ساله بود، به قزوین فراخواند، اما امیر پیر که بسیار ناتوان شده بود، حاضر به پذیرش مسئولیت نشد و در همان روزها در قزوین درگذشت. پس از درگذشت شاه طهماسب، از آنجا که لیاقت و دولتمردی ایشان بر همگان آشکار می‌گردد، شاه جدید، اسماعیل دوم، فرمانی برای شرف صادر کرد و او را امیرالامرای همه کردها و تمام مناطق کردستان کرد، به طوری که رابطه بین شاه و اکراد شد تا که حل و فصل

شرکت جست تا آنجا که به سبب خدماتش سلطان عثمانی، او را (محب صادق شرفخان) خطاب می‌کرد. در ۹۹۱ ه.ق، با فتح ایروان، شرفالدین همراه حسن پاشا، میرمیران شام، مأمور رساندن تدارکات به تفلیس و گرجستان شد و به سبب خدماتش دویست هزار آقچه (مسکوک نقره) دریافت کرد و ناحیه موش به قلمرو حکومت وی افزوده شد. او در زمان حکومتش در شهر گردنشین بدلیس، مدرسهای بنا نهاد که ساختمان آن در ۹۹۷ ه.ق، پایان یافت. در ذیقعه ۱۰۰۱ ه.ق، به سبب برخی انتصابات و مداخله در حوزه قدرت امیر وان، مورد مؤاخذه باب عالی قرار گرفت. وی از قدرت و حکومت خسته شده بود و در ذیحجه ۱۰۰۵ ه.ق، حکومت بدلیس را، که در خاندان وی موروثی شده بود، به فرزند ارشدش ابوالمعالی شمسالدین بیک سپرد تا خود فراغت بیشتری برای مطالعه و تألیف و عبادت داشته باشد و در ۱۰۱۲ ه.ق درگذشت. (بدلیسی، ۱۳۴۳: ۵۶۲-۵۸۶)

شهرت و ماندگاری نام بدلیسی، نه به سبب رخدادهای سیاسی و نظامی زندگی او، که بیشتر به دلیل تألیف کتاب شرف نامه است که آن را به نام سلطان عثمانی محمد سوم (حک: ۱۰۰۳: ۱۰۱۳)، نوشته است. وی شرف نامه را در سال ۱۰۰۵ ه.ق (۱۵۹۷م) به پایان رساند.

امکانات استثنایی تحصیل و تربیت در دربار شاه طهماسب و استعداد شخصی از شرفالدین نویسنده، شاعر و نقاش موفق ساخته بود. شرف نامه به فارسی و با نثری

مشکلات آنان را برعهده گیرد. این منصب او را ناگزیر می‌کرد که همواره در حضور شاه باشد و درباره‌ی امور مربوط به امرای گوردستان داوری کند اما بعد از مدتی سعایت سخن چینان و بدخواهان او را به جانب داری از سلطان حسین میرزا، برادرزاده شاه و کوشش برای به سلطنت رساندن او متهم کردند، نظر شاه اسماعیل دوم را عوض کردند و به اتهام طرح براندازی او را با چند تن از قزلباشان، شاه نیز وی را از سمتش عزل و با سپردن اداره ناحیه کوچک نخجوان، وی را از پایتخت دور کرد.

ورود بدلیسی به دربار عثمانی

بدلیسی پس از شانزده ماه حکومت در نخجوان، ظاهراً از مجاورت با مرز عثمانی استفاده کرد و چون دربار صفوی را نسبت به خود بدگمان می‌دید، راه خود را برای بازگشت به عثمانی هموار ساخت. سلطان مراد سوم عثمانی نیز از این قضیه مطلع شد و امیر اشرف خان را به دربار خود فرا خواند و توسط خسروپاشا، میرمیران وان، منشور ولایت بدلیس را به وی سپرد و او در ۳ شوال ۹۸۶ ه.ق، همراه با چهارصد تن، که نیمی از ایشان افراد طایفه روژکی بودند، نخجوان را رها کرد و راه شهر وان را پیش گرفت و سه روز بعد در آن شهر از خسروپاشا منشور ایالت را همراه با خلعت و شمشیر طلا دریافت کرد و حکومت خانوادگی بدلیس به وی بازگشت. از آن پس، بدلیسی در خدمت سلاطین عثمانی بود و ده سال همراه سپاه عثمانی در فتح شیروان، گرجستان و آذربایجان

شرف)، و در تاریخ مفصلی که درباره‌ی ایران نوشته است، چندین بار به شرف نامه اشاره می‌کند و پاراگراف‌های بلندی را از آن در کتابش می‌آورد. جیمز ریچ (Claudius James Rich, ۱۸۲۱) نماینده‌ی کمپانی هند شرقی در بغداد طی سفر سال ۱۸۲۰ میلادی خویش به کردستان ایران و عثمانی به هنگام دیدار با امان الله خان اردلان در شهر بانه از وی نسخه‌های از شرف نامه را طلب کرد. نسخه‌ای ممتاز توسط عباس میرزا ولیعهد فتحعلی‌شان قاجار به کتابخانه امان‌الله خان بزرگ والی اردلان هدیه داده شده بود. ریچ این نسخه را با خود برده و اکنون در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود. با کار دانشمندان روس چون ولکوف (Valdimir Volkoff) و ولادیمیر ولیامینوف زرنوف (V. Veliamin of-Zernof) شناخت شرف نامه و ارزش

ساده و روان نوشته شده و در آن فراوان به اشعار فارسی استناد شده است. گرچه کتاب تاریخ خود را در سال ۱۰۰۵ ه.ق به پایان رسانده اما تعیین تاریخ دقیق زمانی که نگارش کتاب را آغاز کرده دشوار است. شرف نامه (یا به قول مولف کتاب شرف نامه؛ تاریخ کردستان) ارزشمندترین، دیرپاترین و تفصیلترین کتابی است که پیرامون کردها و تاریخ کردستان نگاشته شده است، که به زبان ادبی - تاریخی فارسی آن روزگاران، به نگارش درآمده است و از منابع اصلی تاریخی مربوط به ملت کرد به شمار می‌آید که شامل آگاهی‌هایی فراوان درباره طوایف، قبایل و عشایر ساکن کردستان، شیوه حکومتی، دستگاه مالیاتی و دیوانی و اطلاعات جغرافیایی، به‌ویژه درباره بدلیس، است. محتوای شرف نامه از اطلاعات مندرج در کتاب‌های گوناگون تاریخ مشرق زمین و نیز از اطلاعات پیران موثق و قابل اعتماد و خاطرات خود مؤلف برگرفته شده است. در مشرق زمین نسخه‌های شرف نامه معمولاً بسیار کم انتشار یافته‌اند. در سال ۱۷۷۶ میلادی با چاپ و انتشار کتاب کتابخانه شرقی اثر دربلو (d'Herbelot) در اروپا به این مسئله پی برده شد که تاریخی درباره‌ی کردها با زبان فارسی و بانام شرف نامه وجود دارد که نویسنده آن کرد است. ظاهراً جان ملکم (Sir John Malcolm, ۱۷۶۹-۱۸۳۳) اولین کسی است که نسخه‌های از کتاب شرف نامه را به اروپا برده است. او آن را از یکی از سران قبیله‌ی مُحیزی گرفته (تحت نام تاریخ‌الاکرادیا وقایع‌نامه کرد اثر

آکسفورد، و نسخه‌های دیگر آن در انجمن سلطنتی آسیایی لندن (در ۱۲۲۵ ه. ق. ۱۸۱۰م) و دانشگاه وین، دانشگاه مولانا آزاد در هندوستان، تفلیس (گرجستان)، ایروان (ارمنستان)، قاهره، حلب، کتابخانه دانشگاه کمبریج در شهر تورینو ایتالیا، نگهداری می‌شود. از همه این نسخه‌ها کامل‌تر، دقیق‌تر و با اهمیت‌تر نسخه تألیفی توسط یا تحت نظارت خود شرف‌خان است که با عنوان شرفنامه تاریخ کردستان و تنها نسخه مصور آن کتاب در کتابخانه بودلیان دانشگاه آکسفورد (به شماره ۳۳۲ MS.) ELLIOT, نگهداری می‌شود. که نگارگر آن خود شرفخان است و یا از اشخاصی است که در کتابخانه او مشغول به کار بوده‌اند. همچنین ویژگی‌های سبکی نسخه مذکور گویای تاثیر پذیری آن از اصول نگارگری کردی است. بازتاب تمامی امور تاریخی و نظامی و اطلاعات آن دوره را به گونه‌های در نگاره‌های نسخه مورد نظر می‌بینیم همچنین این نسخه شرف نامه نوعی نگاه جدید به انسان و زندگی را کامل بروز داده است. این نسخه مصور احتمالاً توسط خود مؤلف کتاب یا تحت نظارت دقیق او مصور شده و در پایان ماه ذی‌الحجه سال ۱۰۰۵ ه. ق. به کتابت شده است. نسخه دارای ۲۴۶ صفحه و ۲۰ نگاره است. شرح خصوصیات این نسخه و اطلاعاتی درباره زندگی مؤلف در کاتالوگ نسخ خطی فارسی و ترکی کتابخانه بودلیان موجود است. قابل توجه است که این نسخه ارزشمند شرف نامه در قرن نوزدهم به دست شرق‌شناس سرگور اوزلی

علمی آن در مطالعات شرق‌شناسی حایز اهمیت شد. نسخ‌های از شرف نامه جزو غنیمت‌های روسیه در جنگ‌های سال ۱۸۲۶-۲۸ میلادی منجر به قرارداد گلستان شد، از کتابخانه شیخ صفی در اردبیل به روسیه منتقل شده که اینک در کتابخانه شهر پترزبورگ (St. Petersburg) نگهداری می‌شود (نسخه ولادیمیر در سال ۱۸۶۲م، در پترزبورگ توسط دارالطباع اکادمیه ای‌مپراطوریه، به چاپ رسیده است). در سال ۱۳۴۳ ه. ش (۱۹۶۵م)، چاپ سوم شرف نامه در تهران چاپ گردید، که علاوه بر متن اصلی، مقدمه‌ای طولانی و پیشینه‌های تاریخی و فهرست اعلام را نیز داراست. این ملحقات توسط محمدعلی عباسی به متن اصلی اضافه گردیده است. در مجموع باید گفت که تعداد نسخه‌های مشهور که تاکنون از شرف نامه به دست آمده اند و در کاتالوگ گنجینه نسخ خطی جهان ثبت شده‌اند، ۲۲ نسخه است. اینک ۹ نسخه خطی شرف نامه (۶ نسخه فارسی و ۳ نسخه ترجمه ترکی) در کتابخانه بریتانیا، حداقل ۳ نسخه آن در روسیه (نسخه کتابخانه سلطنتی سنت پترزبورگ که در سال ۱۰۰۷ ه. ق. نسخه خانیکوف بر اساس نسخه خود مؤلف در سال ۱۰۰۷ ه. ق. نسخه موزه آسیایی فرهنگستان سلطنتی علوم سنت پترزبورگ به شماره ۵۷۶)، ۳ نسخه (فارسی و ترکی) در کتابخانه ملی فرانسه (سال ۱۰۸۳ ه. ق. ۱۶۷۲م)، ۳ نسخه آن در تهران (کتابخانه کاخ گلستان، مجلس شورا و ملک)، ۳ نسخه (شامل نسخه دست‌نویس خود نویسنده) در کتابخانه بودلیان دانشگاه

(Sir Gore Ouseley, ۱۷۷۰-۱۸۸۴) افتاده و بعد به کتابخانه بودلیان رسیده است. به گفته پژوهشگران، شرف نامه مهم ترین و قابل ملاحظهترین بخش تاریخ کرد است، چون که این کتاب حاوی جزئیاتی است که در هیچ جای دیگر ذکر نشدهاند مثل سنت‌ها، آداب و رسوم، روایات تاریخی یا وصف وقایعی که خود مؤلف شاهد آن‌ها بوده است.

بخش دوم، شرحی بر کتاب ارزشمند شرف نامه افتتاح سخن حمد و ثنای پادشاهی باید که ثنای ستایش از ضمیر منیر چون خورشید جهان گیر تامدارج سپهر برین برآید، و اختتام کلام شکر و سپاس مالک الملکی را شاید که انتمای اعتلایش از سکنه سینه تا معارج سعود صعود نماید-الحمد الله فی الاخره والاولی (مقدمه کتاب شرف نامه)

شرف نامه (Sharafnama) ارزشمندترین، دیرپاترین و تفصیلترین کتابی است که پیرامون کردها و تاریخ سرزمین کردستان نگاشته شده است، که به زبان ادبی-تاریخی فارسی آن روزگاران، به نگارش در آمده و یکی از منابع اصلی تاریخی مربوط به ملت کرد به شمار می‌آید.

نویسنده این کتاب دیرپا و ارزنده، یک دولت‌مرد و از تاریخ‌نگاران برجسته کرد ایرانی سده ده و آغاز سده یازده، شرفخان ابن شمس‌الدین بتلیسی است. که شرف نامه را در سال ۱۰۰۵ هجری قمری (۱۵۹۷م)

به پایان رساند. کتاب شرف نامه که به (مادر تاریخ کرد) لقب دارد. شرف نامه حاوی تاریخ گروه‌ها و سلسله‌های مختلف مردمان کرد از ابتدا تا سال ۱۰۰۵ ه.ق/۱۵۹۶م است.

شرف‌خان، فرزند امیر شمس‌الدین خان بتلیسی ((Bitlis منطقه شمالی کردستان ترکیه، در جانب غربی دریاچه وان)، از مشاهیر و امرای کرد است. ابا و اجداد وی سالیان بسیار زیادی فرمانروایی داشته‌اند. امیرشرف‌خان در ۲۰ ذی‌قعدة ۹۴۹ ه.ق/۱۵۴۳م (در دوران حکومت شاه طهماسب در ایران) متولد شد و در ۱۰۱۱ ه.ق/۱۶۰۳م درگذشت. شهرت و ماندگاری نام بتلیسی، نه به سبب رخدادهای سیاسی و نظامی زندگی او، که بیشتر به دلیل تألیف کتاب شرف نامه است که آن را به نام سلطان عثمانی محمد سوم نوشته است. این کتاب تاریخ مفصل امیران و حاکمان کرد و مناطق تاریخی مختصر صفویان و عثمانیان است.

تاریخ اقوام ملت کرد در دوره پس از اسلام در پرتو تألیفات مورخان، تا حدودی روشن است. در دوره صفوی نخستین کتاب مهم درباره کردها تدوین شده که همان شرف نامه بدلیسی است که با ارزش‌ترین مأخذ در بررسی تاریخ ایران و عثمانی، به‌ویژه در قرن دهم است که مؤلف آن خود شاهد بسیاری از رخدادهای این دوره بوده است. این اثر، علاوه بر نقل وقایع، شامل آگاهی‌هایی فراوان درباره شیوه حکومتی، دستگاه مالیاتی و دیوانی و اطلاعات جغرافیایی، به‌ویژه درباره بدلیس است. بدلیسی، که از اعضای حکومت دیوان‌سالاری دو دولت ایران و عثمانی بوده و

سال ۱۸۵۸. ترجمه روسی ولادیمیر زرنوف، در سن پترزبورگ، ۱۸۶۰-۱۸۶۲. ترجمه روسی واسیلیوا. ترجمه فرانسوی فرانسوا برنان شارمو (F. B. Charmoy) در دو جلد (۱۸۶۸-۱۸۷۵) که در سن پترزبورگ (در مجموعه مورخان ارمنی). ترجمه عربی توسط تاریخدان کرد، مَلاجمیل روزببانی در بغداد، در سال ۱۹۵۳. ترجمه‌ای دیگر به عربی توسط محقق و ادیب کرد، محمدعلی عونی با مقدمه یحیی الخشاب درباره کردن، در قاهره، در سال ۱۹۵۸. ترجمه‌ای دیگر به ترکی نوین (لاتین)، توسط بوز ارسلان، بر اساس ترجمه عربی علی عونی، در سال ۱۹۷۱. ترجمه کردی (گویش سورانی)، توسط عبدالرحمان شرفکندی در دو جلد (۱۹۷۲-۱۹۸۰) به ترتیب در نجف و تهران. ترجمه‌ای دیگر به کردی (گویش گرمانجی) توسط زیبا اوسی، در سوئد، در سال ۱۹۹۸. از آنجا که شرف نامه یکی از منابع سرجان ملکم (۱۷۶۹-۱۸۳۳) (در نگارش تاریخ ایران به شمار می‌رود، بخش‌های بسیاری از آن نیز به انگلیسی برگردانده شده.

تاریخ آغاز و پایان شرف نامه

تعیین تاریخ دقیق آغاز و پایان نگارش اثر به طور قاطع دشوار است، گرچه ۱۰۰۵ آخرین تاریخ مذکور در کتاب است، به نسخه‌ای از شرف نامه که کتابت آن در اواخر محرم ۱۰۰۷ پایان یافته و به نظر مؤلف رسیده اشاره شده است، که معلوم نیست نسخه اصلی و نخستین اثر است یا کتابت دیگری از آن، اما همین امر به اعتبار متن موجود

به گفته برخی با اندک جانبداری از عثمانیان نیز، به روایت رویدادها پرداخته است. شرف نامه بتلیسی به صورت خطی در بسیاری از کتابخانه‌های معتبر ایران و هند و عثمانی بوده و به دلیل نیاز پیرامون آگاهی از تاریخ کردن، در سال‌های میانی سده نوزدهم میلادی مورد توجه مورخان و خاورشناسان برجسته اروپایی قرار گرفت و سرانجام برای نخستین بار به کوشش ولادیمیر ولیامینوف زرنوف (V. Veliamin of-Zernof)، عضو آکادمی فرهنگستان علوم روسیه-سن پترزبورگ (St. Petersburg)، چاپ انتقادی و علمی آن در نسخه‌های کم‌شمار، در دو جلد در سال‌های ۱۸۶۰-۱۸۶۲ به زبان روسی صورت گرفت. ولادیمیر زرنوف در مقدمه‌ای که برای این کتاب نگاشته چنین می‌گوید: (این کتاب معتبرترین، مهمترین و قابل ملاحظه‌ترین بخش تاریخ مردمان کرد است و از این بابت منبعی است که ارزش و اهمیت آن در وصف نمی‌گنجد).

بررسی ترجمه‌ها

اولین ترجمه آن به ترکی توسط محمد بن احمد بیک میرزای در بتلیس، در سال ۱۶۶۹. دومین ترجمه ترکی توسط شمعی در دیاربکر (آمد)، همراه با توضیح مصطفی بیک در سال ۱۶۸۴. سومین ترجمه به آلمانی توسط دکتر ا. بارب (Dr. H. A. Barb) از بخش‌هایی از شرف نامه که به صورت مقالاتی درباره تاریخ کرد و کردستان در کتاب تاریخ جامعه‌شناسی، سال ۱۸۵۳. اولین ترجمه کردی (به گویش گرمانجی)، توسط محمد بایزیدی در وان، در

می‌افزاید.

بررسی محتوای

این اثر تاریخی به مقدمه، چهار صحیفه و یک خاتمه تقسیم می‌شود؛ مقدمه، در باب نسب طوایف گرد. صحیفه اول، در پنج فصل درباره تاریخ فرمانروایان دیاربکر (آمد) و جزیره، والیان دینور و شهر زور (حسنویه)، امیران لر بزرگ یا فضلویه، لر کوچک و سلاطین مصر و شام مشهور به آل ایوب. صحیفه دوم، در پنج فصل درباره تاریخ حاکمان اردلان، حکاری (شنبو)، عمادیه (به‌دینان)، جزیره) بختی (حصن کیفا) ملکان. صحیفه سوم، درباره تاریخ سایر حاکمان و امیران کردستان در سه فرقه. صحیفه چهارم، درباره تاریخ امیران و حاکمان بدلیس، و ذیلی در باب سرگذشت مؤلف کتاب. خاتمه، مشتمل بر تاریخ سلاطین عثمانی، صفوی و توران. شرف‌خان اولین کسی بود که به گویش‌های زبان کردی اشاره کرد و آن‌ها را به صورت علمی دسته‌بندی کرد. وی با وجود گرد زبان بودن و تسلط به زبان‌های فارسی، ترکی و عربی، صرفاً به لحاظ علاقه‌ای که به زبان فارسی داشته، کتاب را به فارسی و با نثری ساده و روان نوشته شده و در آن فراوان به اشعار فارسی و به‌ویژه شاهنامه فردوسی استشهد شده است. محتوای شرف‌نامه از اطلاعات مندرج در کتاب‌های گوناگون تاریخ مشرق زمین و نیز از اطلاعات پیران موثق و قابل اعتماد و خاطرات خود مؤلف برگرفته شده است و حاوی تاریخ قبایل و سلسله‌های مختلف کرد در آن دوره است. به گفته برخی

شرف‌نامه مهم‌ترین و قابل‌ملاحظه‌ترین بخش تاریخ کرد است، چون که این کتاب حاوی جزئیاتی است که در هیچ جای دیگر ذکر نشده‌اند مثل سنت‌ها، آداب و رسوم، روایات تاریخی یا وصف وقایعی که خود مؤلف شاهد آن‌ها بوده است و از این بابت منبعی است با اهمیت چرا که حدود سیصد سال است که این کتاب وجود دارد و تاکنون هیچ کتاب دیگری که در خور مقایسه با آن باشد تألیف نشده و این بر ارزش علمی آن افزوده است.

در حال حاضر تعداد هفت نسخه خطی مهم که از کتاب شرف‌نامه موجود است بشرح زیر است: نسخه کتابخانه انجمن همایونی آسیایی لندن که در ۱۲۲۵ هـ/۱۸۱۰ م. نسخه کتابخانه ملی پاریس که به سال ۱۰۸۳ هـ/۱۶۷۲ م. نسخه کتابخانه سلطنتی سنت پترزبورگ که در سال ۱۰۰۷ ه.ق. نسخه خانیکوف که بر اساس نسخه خود مؤلف در سال ۱۰۰۷ ه.ق. نسخه موزه آسیایی فرهنگستان سلطنتی علوم سنت پترزبورگ به شماره ۵۷۶. نسخه موزه آسیایی به شماره ۵۷۶/الف. نسخه حاضر از روی نسخه‌ای که توسط ولادیمیر ولیامینوف زرنوف با مراجعه به چهار نسخه اخیر تهیه شده، افسست شده است، نسخه ولادیمیر در سال ۱۸۶۲ م، در پترزبورگ توسط «دار الطباع اکادمیه ایمپراطوریه» به چاپ رسیده است. در ایران نیز نسخه فارسی در قطع وزیری و در دو جلد (در یک مجلد) با جلد گالینگور مجموعاً در ۸۸۴ صفحه، برای بار نخست در سال ۱۳۷۷ ه.ش توسط «انتشارات اساطیر» چاپ و

سلحشوری و آزادگی ملت گرد این گونه تاکید می‌ورزد؛ در صفحه ۱۵ بتلیسی پیرامون گردان این گونه مینگارد: لفظ گرد تعبیر از شجاعت است، چرا که اکثر شجاعان روزگار و پهلوانان نامدار از این طایفه بر خاسته‌اند و لذا پهلوان پیلتن و دلاور تهمتن رستم زال که در ایام حکومت پادشاه کیقباد بوده از طایفه اکراد است و چون تولد او در سیستان بوده به رسم زابلی اشتهار یافته است و صاحب شاهنامه فردوسی طوسی رحمت‌الله علیه صفت او را رستم گرد کرده و در زمان ملوک عجم هرمز بن انوشیروان سپه سالار نامدار و پهلوان روزگار بهرام چوبین، او نیز از طبقه اکراد است. و اعنی پهلوان فرهاد که در زمان خسرو پرویز ظهور کرده از طایفه کلهر است.

گردستان در برخی کتب تاریخی بعد از پیروزی سپاهیان عرب در جنگ‌های مختلف با امپراطوریه‌های ساسانی و رومی و پادشاهان سایر بلاد و گسترش اسلام در گستره ممالک مفتوحه، تعدادی از مورخین برجسته و نامدار از ملت‌های ایرانی گرد، عرب و ترک و ارمنی و غیره به تألیف و تدوین آثار گران‌بهای پرداختند که محققین و تاریخ‌نویسان بعدی از آن منابع در تحقیقات معضل خود استفاده‌های شایانی بردند. در اینجا اسامی و تألیفات بعضی از این مشاهیر را ذکر می‌کنیم. الاصابه فی تمیز الصحابه نوشته حافظ ابن‌الحجر. کتاب البلدان مکتوب در اواخر قرن سوم هجری اثر ابوبکر احمد‌الهمدانی. مروج الذهب ابولحسین علی مشهور به مسعودی قرن چهارم هجری.

منتشر شده است. کتاب شرف نامه اگر چه از نظرگاه بررسی آداب و رسوم، فولکلور و زبان نوشتاری و گویشی کردها واجد ارزش‌های بسیار درخوری است، اما اکثر اساتید تاریخ بر این باورند که از بهترین ویژگی‌های شرف نامه دو چیز است؛ نخست آشنایی با نام‌های اصیل و جغرافیایی ایران و ترکیه کنونی و دو دیگر شناخت دقیق از آداب و رسوم ایرانی ملت گرد. اگرچه در این کتاب میتوان شرح نسبتاً دقیق و روایت‌های بی‌طرفانه‌های را پیرامون تاریخ روابط ایران و عثمانی شاهد بود. قلم بدلیسی با وجود اهدای کتاب به سلطان عثمانی نسبت (با مقدمه فارسی در مدح و ثنای سلطان محمد خان ثالث) به پادشاهان ایرانی همواره با ادبانه و منصفانه است. و به گفته برخی دیگر اگر چه کفه داوریه‌ایش به دلیل تعلق به اهل سنت چربش کوتاهی به عثمانیان دارد. اما رنگ روایات و تمثیلها همه ایرانی است و هیچ گرایشی به ترکان عثمانی به‌جز حوزه تعلقات مذهبی (به‌صورت کوتاه) در آن دیده نمی‌شود. از نظر گاه جغرافیای تاریخی کتاب بتلیسی همچون دایره‌المعارفی پرده از نام‌های واقعی شهرها، آبادی‌ها، رودها و کوهها بر میدارد. نام‌هایی چون اران و شیروان و ارمنی و آذربایجان و خوزستان صدها بار در کتاب مورد استفاده قرار گرفته است. کتاب روایت‌های درخوری پیرامون فولکلور اقوامی چون لرها و عربها و ترکها دارد. کتاب شرف نامه سندی مهم در فرهنگ مداری کردهای تمامی گیتی است و چه زیبا و ارجمندانه و فاخر بدلیسی زاگرسی بودن دیرپای کردها را اثبات میکند و بر

التنبیه و الاشراف از همین دانشمند. المسالک و الممالک اواسط قرن چهارم از ابن حوقل. تاریخ طبری تألیف محمد ابن جریر طبری مربوط به اواخر قرن سوم هجری. الکامل التواریخ ابن اثیر قرن ششم هجری. معجم البلدان شهبالدین یاقوت حموی قرن ششم هجری. تاریخ گزیده قرن هشتم هجری حمدلله مستوفی. ظفرنامه قرن هشتم هجری حمدلله مستوفی. نزهه القلوب قرن هشتم هجری حمدلله مستوفی. ابن خلدون مورخ مشهور عرب قرن هشتم هجری. دکتر شمس محمد اسکندر کتاب بسیار باارزشی تحت عنوان تاریخ کرد در قرن شانزدهم میلادی نگاشته که محسن جلدیانی آن را به فارسی ترجمه کرده است، این کتاب در مطالعه گردشناسی اثر مهمی به شمار می‌رود. در این اثر باارزش به تعدادی منابع و مأخذ تاریخی اشاره شده است که میرشرفخان بتلیسی در تنظیم و نگارش از آن‌ها سود جسته است و ما به تعدادی از این منابع نیز به جهت اطلاع محققین و مورخین که در زمینه تاریخ کردستان به تحقیق می‌پردازند اشاره می‌کنیم:

روضه الصفاى خواندمیر. تاریخ التواریخ اثر مولانا تاجالدین گردی. حوادث و رویدادهای آل عثمان نوشته مولانا سعدالدین. زبده التواریخ اثر حافظ ابرو. سطح السعیدن و مجمع البحرین اثر مولانا عبدالرزاق سمرقندی. ظفرنامه در مورد فتوحات تیمورلنگ تألیف نظامالدین شامی. کتاب دیاربکر (آمد) به تألیف ابوبکر تهرانی. حبیب السیر نگارش غیاثالدین ابن خواجه هماد الدین (خواندمیر). تاریخ عباسی،

اسکندر بیگ منشی، مورخ دربار شاه عباس صفوی. تاریخ عباسی ملا جلال منجم باشی در زمان شاه عباس صفوی. تاریخ جهان آرا تألیف قاضی احمد جهان آرا قزوینی. کتاب تواریخ آل عثمان تألیف لطفی پاشا نویسنده ترک. (تحفه سامی) تألیف سام میرزا فرزند شاه اسماعیل صفوی. احسن التواریخ تألیف حسن بیگ روملو. تاریخ سولاقزاده تألیف محمد مهدی سولاق زاده. سفرنامه تألیف ژان باتیست تاوریننه جهان گرد فرانسوی که در قرن ۱۷ چندین بار به کردستان سفر کرده است. استفاده از منابع فوق و دهها منبع و مأخذ دیگر از طرف شرفخان بتلیسی موجب شده است که بسیاری از محققین و مورخین عالم که در مورد کردها به تحقیق پرداخته‌اند، شرف نامه را به‌عنوان جامعترین و دقیقترین تاریخ کردستان به شمار آورند. دکتر شمسی محمد اسکندر در این باره چنین می‌گوید:

برای رسیدن به یک واقعیت درست و علمی از تاریخ کرد و کردستان و بازکردن گره کوری که مولود اختلاف دولتهای بزرگی هم چون ایران و عثمانی بود نمیتوان به منبعی دقیقتر از شرف نامه دست یافت. بدیهی است تحقیق در چنین مسئله مهمی) تاریخ کردستان (تنها با استفاده از شرف نامه به سر منزل مقصود نمیرسد و استفاده از سایر منابع مدرن در زمینه تاریخ کرد را نیز میطلبد. اما نباید فراموش کرد در میان تمام کتب که درباره سده شانزدهم و تاریخ حیات اجتماعی و تمدن ملت کرد به رشته تحریر در آمده‌اند، تنها شرف نامه توانسته

عصیانگر معرفی کرده و با الفاظ رکیک و بی احترامی از آن‌ها یاد کرده است. وی نه تنها کردها را ملتی بی‌هویت میدانند بلکه باعث بدنامی آن‌ها نیز شده است. او مانند یک شیپورچی ماهر و مداح حکومت و مورخ تملق گوی دربار تا آن جا که توانسته است از ملت گُرد که در برابر سلطه جویان خون آشام از خود از جان گذشتگی نشان داده است به زشتی یاد کرده غیر از رشیدالدین، مورخان درباری دیگری نیز در ادوار مختلف تاریخی، از میان ایرانیها، اعراب و ترکان، (مانند اسکندر منشی در زمان شاه عباس صفوی) به زشتی از کردها یاد می‌کنند و قتل عام و نابودی آن‌ها را مشروع و جایز جلوه می‌دهند. امیر شرف‌خان در تألیف تاریخ مفصل گُردستان از روشی درست و علمی پیروی کرده و در بیان مطالب دچار تعصب ملی یا مذهبی نشده و هرگاه در مورد حوادث و رویدادها یا دودمانها و حکام و رؤسای گُرد به اطلاعات کافی دست پیدا نمیکند آن را به‌صراحت اعلام میدارد و از خود چیزی بیان نمیکنند و تنها رویدادها معمولاً با ذکر منابع قید کرده است.

منبع:

پژوهش و گردآوری: سردبیر فصل‌نامه‌ی چل چه‌مه، این مقاله از ایشان پیشتر در دو شماره ۲۷۶۲ و ۲۸۶۲ روزنامه شرق (ویژه گُردستان)، سال چهاردهم، به چاپ رسیده است.

چنین خلاء مهمی را پر کند و تا امروز هم به کتابی با ویژگیهای شرف‌نامه دست نیافته‌ایم. لذا به ناچار از منابع آذربایجانی، ایرانی و ترکی استفاده کردیم که از زوایای تاریخی تا حدودی به مسایل سیاسی و اقتصادی و تمدن کردها پرداخته‌اند. در مطالعه کتب تاریخی و مآخذ دیگری که به تفصیل یا جسته‌گریخته در مورد رویدادهای گُردستان در ادوار مختلف صحبت کرده‌اند باید به این نکته توجه داشت که بسیاری از این منابع به علت غرضورزی نسبت به ملت گُرد حقایق را تحریف کرده و با زبانی ملوث و ناپاک درباره آن‌ها بیان مطلب کرده‌اند. دلیل این مسئله بسیار روشن است. این قبیل نویسندگها یا به‌اصطلاح تاریخ‌نویسان در رکاب سلاطین ایرانی یا عثمانی بوده‌اند که کاری جز سرکوب و تجاوز به حقوق و نوامیس این ملل نداشته‌اند. آنان (مورخان) در لشکرکشیهای ویرانگر به گُردستان، در رکاب سلطان به هر جا که میرفتند و حوادث را آن گونه که به مذاق سلطان خوشایند بود به رشته تحریر میکشیدند. قتل عام مردم بی‌گناه گُرد در قلم آن‌ها جهاد اکبر محسوب میشد و سوزاندن مزارع و باغات و آبادیهای گُردان را امری مشروع و غارت اموال و تجاوز به نوامیس مردم را مباح به شمار می‌آوردند. برای نمونه میتوان به آثار کسانی مانند رشیدالدین فضلله وزیر دربار غازان خان از سلسله ایلخانان مغول اشاره کرد. رشیدالدین در نظام حکومتی ایلخانان دارای نفوذ و قدرت بود. در کتاب تاریخ خود به نام (جامع التواریخ) ملت گُرد را یاغی و سرکش و

طیب طاهری

پژوهشگر تاریخ و ادبیات یارسان

زَن در فرهنگ کرده، با تأکید بر یارسان

چکیده

جایگاه زن در پهنه‌ی فرهنگ و تمدن غرب ایران در ادوار و اعصار مختلف متفاوت و گاه به شکل یکسان در برخی از مناطق تعریف پیدا می‌کند. در بین النهرین زن جایگاه متفاوتی با جغرافیای منطقه‌ی کردستان داشته است. همچنین تعریف جایگاه زن در بابل، آشور و در قانون حمورابی و دستورات اعتقادی اسلام متفاوت از جایگاه زن در نزد مهرپویایی و زردشتی‌گری بوده است. در کردستان مادر سالاری شکل اولیه‌ی جایگاه زن بوده، که وجود الهه زن و یا ایزد بانوان اهمیت این جایگاه را تثبیت می‌کرده، تا پایگاه اجتماعی زن رنگ و بوی اعتقادی به خود بگیرد. این نگرش سبب آزادگی و عدم تحقیر در مناسبات اجتماعی برای زنان کرد است. زن کرد در قالب جنس دومی ظاهر نمی‌گردد، و به‌عنوان یک اصلاح‌گر خانوادگی - اجتماعی تأثیرگذار و کارگردان زندگی‌های اشتراکی بوده، که در این بین زن یارسان با داشتن آموزه‌هایی اعتقادی اندکی متفاوت تر ظاهر شده است.

زن در متون کهن و فرهنگ موجود یارسان دارای شخصیتی مستقل، و بدون وابستگی به مرد، با حقوقی یکسان تعریف پیدا کرده است. حق ارث مساوی، داشتن حق طلاق، انتخاب آزاد در اختیار کردن همسر... از جمله حقوقی است که دارا می‌باشد. تربیت جنس مؤنث بر اساس فرهنگ غالب منطقه‌ای (کردستان) مبتنی بر آموزه‌های اعتقادی است، که در وهله‌ی نخست

صیانت وجودی را نهادینه می‌کند، تا بر اساس این صیانت، هیبت شخصیتی و مصونیت را در تعاملات اجتماعی و ظاهر نمود دهد. این مهم سبب می‌گردد تا تصاویر ذهنی ناسالم در سقیم به وجود نیاید؛ و آن تعریف حجاب است که ناشی از اقتدار ذاتی در قدرت باطنی، بر اساس روح پخته شده در کوره‌ی انسان‌مداری می‌باشد. در زندگی اشتراکی فقط در سه صورت قادر به ازدواج مجدد خواهد شد: یکی خیانت و دزدی از عهد و میثاقی که زوجین با هم بسته‌اند، دیگری فوت شدن همسر و ناتوانی از داشتن فرزند. زن رمزی است در مادگی هستی که شالوده‌ی بودن را بر عهده دارد. موجودی که با رمز نهفته در وجود، علت بر کنکاش می‌شود، و به همین دلیل است که در فرهنگ یارسانی با نام رمزبار خطاب می‌گردد.

باور مبدل می‌گردد، و این در حالی است که در همان ظرف زمانی در تمدن همسایه یعنی در کردستان و نجد ایران زن علاوه بر داشتن پایگاه و شأن اجتماعی، دارای حق و حقوقی یکسان با مرد بوده که از حق خواندن و نوشتن و حق رأی هم برخوردار بوده است. حق و حقوقی که تازه در سال ۱۷۹۲ میلادی به واسطه‌ی موج اول فمینیستی با روشنگری‌های (مری) و (لستون) برای حق رأی و حق طلاق حاصل می‌گردد. البته این جایگاه و رفعتی که زنان قبل از حمله‌ی اعراب به منطقه (کردستان - نجد ایران) داشته‌اند رو به افول می‌گراید و نگرش بر گرفته از قوانین حمورابی در خصوص چگونگی برخورد با زن نیز تحمیل می‌گردد، تا جایی که تازه در ۱۲ مرداد ۱۲۹۰ حاج محمد تقی وکیل‌الرعا یا نماینده‌ی مجلس، نخستین بار در ایران برابری زن و مرد را در مجلس مطرح می‌کند و خواستار حق رأی برای زنان می‌شود که با مخالفت روحانیان مجلس مواجه می‌گردد که این حق در سال ۱۳۴۱ خورشیدی در انقلاب سفید به زنان اعطا می‌شود. فراز و فرود داده‌های اجتماعی و شیوه‌ی نگرش در تعاملات اجتماعی در تاریخ بسیار بوده است. این فراز و فرودها برای مناطقی که دارای بافت فکری و روحی خاص بوده‌اند کمتر تأثیری بر جای گذاشته است؛ همانند منطقه‌ی کردستان که دارای بافت فکری خاص و کمتر متأثر شده از افکار وارداتی و تحمیل شده بوده است. رویه‌ی رفتاری زنان و مردان نسبت به هم مبتنی بر آزاداندیشی و آزادمنشی بوده است. این آزادگی سبب شده تا زنان دوشادوش مردان در عرصه‌های مختلف همگام و همراه باشند. یوتاب خواهر آریوبرزن که در نبرد با اسکندر فرماندهی بخشی از سپاه ایران را بر عهده داشته، آرتیمیز دریاسالار

چون فرهنگ یاری تک همسری را قانون کرده است، در نتیجه مادر در این فرهنگ صاحب اختیار و مالک زندگی اشتراکی می‌باشد. به‌عنوان کالا تعریف پیدا نمی‌کند، و شرایطی هم ردیف‌کنیز ندارد. زن در این باور چون منبع گناه نیست پس در پستوی خانه هم مختلی نمی‌گردد. زن در این باور نماد تجلی و سبب ظهور است. در میتولوژی موجود در سرانجام نماد تحرک و پویایی می‌باشد که عامل و بن مایه‌ی هستی معرفی شده است.

مقدمه

پرداختن به جایگاه و موقعیت اجتماعی زن در فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف از دیرباز تا کنون، و تطبیق و تحلیل این تعاریف با مؤلفه‌های انسان‌مدار، و تبیین رفتار صحیح و به‌کار بردن این رفتار در تعاملات و مناسبات اجتماعی سبب بازنگری در چگونگی نگرش و تصحیح بازخوردهایی که ریشه در سنت‌ها و اعتقادات دارد می‌گردد. آنچه که بدیلی برای آن نیست و در تمام فرهنگ‌ها و باورها به شکلی همسان تعریف می‌شود شاخصه‌های انسان‌مدار است که باید در اولویت رفتاری قرار بگیرد. این شاخصه‌ها می‌بایست در ظرف زمان گنجانیده شود و جزو شخصیت رفتاری به شمار آیند. به‌عنوان مثال در جغرافیای انسانی مربوط به اعمال قوانین حمورابی که بعدها بر برخی از قوانین هم تأثیرگذار بوده جایگاه زن نه تنها به‌عنوان جنس دومی بلکه به شکل یک کالا و دستگاه مولد تعریف پیدا کرده است. در همان جغرافیا زنده به گور کردن دختران، خشونت علیه زنان، نادیده گرفتن حق و حقوق آن‌ها، نصف مرد بودن و نداشتن حق رأی، پائین بودن سن ازدواج و وسیله‌ای برای کام‌جویی ... به یک

ارتش خشایار شاه، اتوسا، ماندانا، آرتادخت، آرمیدخت، آذرناهدید، پرین، زربانو، فرح رو، گردآفرید، ماما جلاله، خاتون دایراک، نرگس جاف، بی بی مریم بختیاری، بی بی قدمخیر، پری خان خاتون، کارا فاطمه خانم، دختران کوبانی... نمونه‌ی بارز از زنانی است که بر اساس همان اصالت منطقه‌ای موجودیت پیدا کرده‌اند.

زن در باستان

جایگاه اجتماعی زن در تمدن‌های بین‌النهرین، سومر، بابل، آشور، ایلام و همچنین نجد ایران متفاوت از هم گزارش شده است. زن در بین‌النهرین دارای حق و حقوقی مختصر بوده، و باینکه زن طبقات بالای اجتماعی از آموزش خواندن و نوشتن بهره‌مند بوده و حق مالکیت داشته اما باز همسان مرد معرفی نمی‌شده و به‌عنوان جنس دومی از وی یاد شده است. زن در تمدن سومر، آشور و بابل فقط دستگاه مولد بوده و از آزادی هم بهره‌ای نداشته و همانند برده خرید و فروش می‌شده است. در قانون حمورابی آمده که اگر زن حتی کدبانوی خوبی برای خانواده نباشد مرد آن خانه می‌تواند او را در آب خفه کند. طلاق دادن زن در این قانون به این شکل بوده که اگر مرد فقط بگوید تو دیگر همسر من نیستی کافی خواهد بود که او را طلاق داده باشد. حق طلاق ندارد و تحت شرایطی خاص می‌توانسته مالک گردد؛ جزو اموال مرد به حساب می‌آمده و مردان می‌توانسته‌اند در این قانون ازدواج‌های متعدد داشته باشند. این پستی جایگاه در تمدن آشور بیشتر بوده؛ به‌گونه‌ای که اگر زن، فرزند مرده و یا سقط جنین می‌داشته مستحق مرگ بوده... موقعیت زن در نزد رومیان و یونانیان هم دست کمی از شرایط سخت‌گیرانه‌ی بابل

و آشور نداشته؛ نظرات افلاطون مؤید جایگاه و موقعیت اجتماعی زنان آن زمان می‌باشد. البته در شهر اسپارت شاهد حق و حقوقی انسانی برای زن هستیم. به موازات این جایگاه پست در تمدن‌های مذکور، در کردستان و نجد ایران و در ادبیات رفتاری توصیه شده توسط زرتشت و مهریویایی و به تبع آن در دربار هخامنشیان جایگاه زن دارای رفعت و احترام بوده است.

نگاره‌ی کشف شده از ایزد بانوی مربوط به شش هزار سال پ.م در تپه سراب کرمانشاه که نمایانگر پرستش الهه مادر باروری و کشاورزی در آن دوره است. شواهد و مدارک به دست آمده نشان می‌دهد که نقوش مشابه آن‌ها در هزاره چهارم پ.م رو به افزونی نهاده است. همچنین در هزاره‌ی پنجم پ.م در نگاره‌های به دست آمده از عیلام و دیگر مناطق نجد ایران به ویژه در نقوش روی مهرها می‌توان نقش زنان را در کار کوزه‌گری و سفال‌سازی مشاهده کرد. علاوه بر این در کشت نباتات در شناسایی گیاهان و ریشه‌های گیاهی در پیشبرد کشاورزی و در امر پزشکی، نخ‌ریسی و بافندگی نیز مشغول بوده است. در هزاره‌ی سوم پ.م در معبد خدایان یا زیگورات چغازنبیل در نزدیک شوش رب‌النوع مادر پرستیده می‌شد. در اواخر همین هزاره نیز در معبد (اینشوشنیک) مجسمه الهه‌ی بزرگ به نام (نینورساگ) یا بانوی کوهستان قرار داشت. در قرن بیست و سوم پ.م در رأس جهان خدایان الهه (پینیکر) قرار داشت. او خدای آسمان‌ها و بانوی بانوان خوانده می‌شد و همتای ایشتر- ایزد بانوی بابلی- بود. البته ایزد بانوان ایلامی را "پی نی کیر"، "ایشنی کرب"، "شیانوم"، "نین خورساگ" را گزارش کرده‌اند. در اواخر هزاره‌ی دوم قبل از میلاد میوه‌چینی، شیردوشی، و دامپروری در زمره‌ی

مظهر جاودانگی و رویش هستند جلوه‌ای ویژه و انسانی به زن داده است. جشن اسپندگان در روز اسپند و ماه اسپند یکی از جشن‌های باستانی ایران می‌باشد که برابر با پنجمین روز از تقویم زردشتی (جلالی) ماه آخر سال است. این جشن به زنان نسبت داده شده که در آن بانوان ایرانی به شادی و پایکوبی می‌پردازند و از مردان خود و دوستانشان هدیه می‌گیرند. ابوریحان بیرونی در آثارالباقیه آورده: اسفندارمذ ماه روز پنجم آن روز اسفندارمذ است و برای اتفاق دو نام آن را چنین نامیده اند و معنای آن عقل و حلم است و اسفندارمذ فرشته موکل به زمین است و نیز بر زن‌های درستکار و عفیف و شوهردوست و خیرخواه موکل است و در زمان گذشته این ماه به ویژه این روز عید زنان بوده و در این عید مردان به زنان بخشش می‌نمودند و هنوز این رسم در اصفهان و ری و دیگر بلدان پهلله باقی مانده و به فارسی‌مردگیران می‌گویند. شاید این رسم همانند زایش خورشید (مهر) که به کریسمس تغییر ماهیت داده به شکل ولنتاین که جشن عشاق نامگذاری شده باشد. قوت این نظریه با بودن این دو جشن در یک محدوده‌ی زمانی بیشتر می‌شود، چراکه ولنتاین در چهاردهم فوریه یعنی ۲۹ بهمن است.

زن در ادبیات

شوربختانه برخی از ادیان جایگاه چندان خوبی را برای زنان تعریف نکرده و زن را به‌عنوان یک کالا با تعریف جنس دومی که برای رفع نیاز و آسایش مرد خلق شده معرفی کرده است. کالایی که اگر از آن استفاده شد فقط بهای آن قابل پرداخت خواهد شد، و یا در صورت نیاز می‌توان با خشونت و تنبیه فیزیکی با وی برخورد کرد. البته در تمام ادیان اینگونه نیست، بلکه در

کار زنان محسوب می‌شد. در این دوران مادر سالاری پایه‌ی سازمان اجتماعی بود. در دوران مادر سالاری، شوهران به خانواده‌ی زنان ملحق می‌شدند، و این زنان بودند و به فعالیت‌های تولیدی سامان می‌دادند. ایولین رید آورده: در جامعه‌ی نخستین، مادری کارکرد اجتماعی زن بود و لذا همه‌ی زنان به‌راستی یا نهفته مادران گروه بودند. بعدها جایگاه زن در این منطقه از الهه باوری و مادر سالاری صرف به مرد محوری کشیده می‌شود و در زمان اشو زردشت علاوه بر اینکه حق و حقوقی یکسان برای زن در نظر گرفته می‌شود، همان باورهای دیرین که برخی از ایزدان را از جنس مؤنث معرفی کرده بودند را در اوستا توشیح می‌کند. گریشمن آورده: بر خلاف برخی از مصریان باستان که می‌پنداشتند منشأ حیات مذکر است بومیان فلات ایران منبع زندگانی را مؤنث می‌دانستند. نام برخی از این ایزد بانوان این چنین آمده است: ۱- آناهیتا ایزد بانوی آب و چشمه سارها. (یشتها، آبان یشت) ناهید از احترامی عمیق برخوردار بوده، سرچشمه‌ی زندگی به شمار آمده و سپاسگزار عمیق و صمیمانه‌ای را به خود اختصاص داده و هنوز نیز چنین است. ۲- اشی/ ارت ایزد بانوی ثروت. (یشت هفدهم) ۳- دئنا ایزد بانوی وجدان (دین یشت. یشت ۱۶) دئنا یا دین شریف‌ترین قوای باطنی انسان یعنی وجدان و تشخیص روحی و معنوی است تا همواره او را از نیک و بد اعمالش آگاه سازد. ۴- چیسستا ایزد بانوی علم و دانش (یشت ۱۶) ۵- پارندی ایزد بانوی فراوانی نعمت. (ویسپرد کرده هفتم بند ۱) ۶- ارشات ایزد بانوی راستی و درستی. (یشتها) همچنین اوستا با وجود سه امشاسپند زن دیگر به نام‌های سپننه آرمئیتی، هئورتات و امرتات که به ترتیب مظهر مهرورزی، بالندگی و خروش آب و

برخی دیگر از ادیان وضع به مراتب بهتر است، و در برخی جایگاه زن و مرد را به شکل مساوی و برابر مطرح کرده‌اند. وجود این ذهنیت که زن عامل گناه و سبب خطا معرفی شده تأثیر نه چندان شایسته‌ای در بعضی جای‌ها- بر ادبیات هم گذاشته است. این شاخصه در ادبیات عرفانی و سمبلیک هم تأثیرگذار بوده و به شکل‌های مختلفی جلوه کرده است؛ همچون عقل که با جنسیت مذکر آمده و نفس که با جنسیت مؤنث می‌باشد. این نفس به نفس اماره، نفس لوامه، نفس مطمئنه تقسیم می‌شود که همان سه گروه مربوط به تقسیم بندی زنان است. همچنین معرفی دیگری که آسمان مذکر است و زمین مؤنث.

حکمت حق در قضا و در قدر
کرد ما را عاشقان همدگر
جمله اجزای جهان زان کم و بیش
جفت جفت و عاشقان جفت خویش
هست هر جزوی ز عالم جفت خواه
راست همچون کهربا و برگ کاه
آسمان مرد و زن در خرد
هر چه آن انداخت این می‌پرورد

یا در جایی دیگر آورده:
ماجرای مرد و زن افتاد نقل
آن مثال نفس خود می‌دان و عقل
این زن و مردی که نفس است و خرد
نیک بایسته ست بهر نیک و بد
وین دو بایسته درین خاکی سرا
روز و شب در جنگ و اندر ماجرا

مولانا در موضعی که زن را به دید سلبی توصیف کرده نگاه شخصی خود او نیست، چراکه او این قبیل مطالب را به‌عنوان تمثیل آورده، و بی‌گمان استفاده از مشهودات و مقبولات مخاطب برای بیان مقاصد گوینده از شروط بلاغت و سخنوری و سخنرانی است. به علاوه مولانا در دسته‌ای دیگر از ابیات به زن چنان قدسی می‌نگرد که شاید در انسان گراترین مکاتب عصر حاضر این گونه به زن نگریسته نشده است. (زمانی ۱۳۸۹):

(۸۷۶) در دفتر اول بیت ۲۴۳۷ آورده:
پرتو حق است آن، معشوق نیست
خالق است آن، گوییا مخلوق نیست.
فردوسی هم آورده: زنان را همین بس بود یک

کدام به شکلی این رازورانگی را تبیین می کنند. حکایت هایی دیگر در ادبیات کردی همچون مه م و زین، خورشید و خرامان، شیرین و فرهاد... هستند که هر کدام در بر گیرنده ی مفاهیمی در عشق و دلدادگی، فریب و فریفتن، درماندگی در مقابل معمای هستی است. این حکایات از جمله شاهکارهایی ادبی هستند که حول محور موجودیت زن عنوان شده اند.

زن گرد

جایگاه زن در پهنه ی غرب ایران و در سرزمین کردستان در مناسبات اجتماعی با سایر اقوام و تمدن ها متفاوت است. هدایت الله علوی آورده: زن در نزد پارتیان پست تر از مقام زن در نزد پارس ها و مادها می باشد. والتر هینس می آورد: شاه (اشنونا) که در آن زمان یک متحد قدیم ایلام بود به ملکه (ناورا) در کوه های گوتیوم کردستان ایران پیوست و این ملکه ده هزار مرد در اختیار متحدانش قرار داد. در غرب ایران و در سرزمین کردستان واژه ای مرسوم است تحت عنوان کلانترژن که گوش شنونده را به هیبت و ارزندگی جایگاه زن در ایلات و عشایر و تأثیر و تسلط زن بر اوضاع و امورات رتق و فتق مربوط به چگونگی تعاملات اجتماعی معطوف می دارد. زن در اجتماع کردستان تقریباً رئیس و فرمانده است، کما اینکه در جامعه ی مادر سالار ماقبل تاریخ نجد ایران طایفه تا آنجا گسترش پیدا می کند که به دودمان مادر وابسته باشد. نسبت به مرد خانواده مطیع و نسبت به حل و فصل مسائل خانواده مطاع است. برخی از ناسیونالیست های کرد ادعا کرده اند که زنان اساساً از حقوق مساوی و برابر در جامعه ی قبیله ای کرد برخوردار بودند، که این حقوق را تنها به دلیل استیلا و چیرگی اسلام یا به واسطه ی

زن در ادبیات عرفانی نماد حضرت حق و تجلی بخش انوار الهی است. عشوه گری هایی که مصائب راه سالک و در نهایت تداعی کننده ی وصال می باشد تحت عنوان عافیت کُش آمده است. سالک و یا عاشق به واسطه ی او آرام و قرار می گیرد و غیر او را نمی پذیرد. مأمنگاه آرامش است و این الگویی می باشد از چرایی و چگونگی خلقت انسان و عاشق شدن حضرت حق بر آدم. با آنکه ملائک به حضرت حق می گویند که این مخلوق تازه، زمین را به فساد می کشاند، اما باز حضرت حق می فرماید که من عاشق این مخلوقم. پس امر می کند تا آدم محل سجده ی ملائک گردد و خود وی هم این مخلوق را محل ظهور خود قرار می دهد؛ به همین خاطر به پیر تخت (آدم) معرفی می گردد. این الگو برداری به آدم و خلف وی انتقال داده می شود تا جنس زن را عاشق گردد، با آنکه می داند فتنه ها و مصائب بی شمار در پی این عشق است.

رموز مربوط به رازورانگی زن از همان ابتدای خلقت نمود پیدا می کند، به این شکل که حضرت حق به واسطه ی وجود زن حيله گری می کند، و زن را علت آغاز بازار وجود در دنیا قرار می دهد، تا به واسطه ی این بازار ظهور را که از قبل تحت عنوان آدمیت شکل داده بود را تجدید کند. هبوط آدم، محل اغوا، ترتیب دلفریبی، وسیله ی امتحان، سد راه افرادی که لاف عشق می زنند... از جمله موارد رمزی است که در وجود زن قرار داده می شود تا در ادبیات سمبلیکی و عرفانی از آن حکایت ها و مطالب بسیار ساخته شود. شیخ صنعان، برصیصای عابد، لیلی و مجنون، یوسف و زلیخا، رمثو ژولیت... هر

(اقدامات) دولت های شاهنشاهی مرکزی ایران یا امپراطوری عثمانی از دست می دادند. خانم فریا استارک در سفرنامه‌ی خود آورده است: در بین راه ایوان غرب و مرز عراق از لک‌ها یعنی ساکنان آن طرف سیمره حکایت کرده و از چهار زن جنگجو و نترس آنان به نام قدم‌خیر قلاوند زنی جسور و زیبا، نازی خانم بیرانوند و غزی الشتری خواهر مهر علی خان حسنونند نام برده و گفته است این آخری بعد از آنکه شوهرش او را طلاق داد دست به خودکشی زده و چهارمی را نیز کاکلی اهل کلیایی ذکر کرده که چون مردی را هم‌اورد خود ندیده ازدواج نکرده و دختر از دنیا رفته است. در میان کردان زنان از مردان ناراضی نیستند، زن و دختر در چهارچوب انسانیت آزادند، کسی خود را پنهان نمی‌کند. مانند زنان ملت فرانسه از آزادی برخوردارند، مضاف بر آن که زنان کرد از این آزادی سوءاستفاده نمی‌کنند. آنچه نباید در آن شک کرد این است که زن در میان کردها دارای شخصیت است و به همین دلیل هیچ تعجبی ندارد اگر نام زن‌ها بر فرزندان اطلاق می‌شود. وجود اینچنین حس و رفتاری در میان زنان کرد سبب شده تا همیشه در ادوار و اعصار مختلف شیر زنانی قد علم کنند که نه تنها شرافت خود بلکه شرافت قوم شان را هم به سیانت پژواک کنند. نمونه‌ی این زنان: عادلہ خانم همسر عثمان پاشا حاکم حلبچه در اوایل قرن بیستم است. خانزاده سلطان در قرن هفدهم میلادی حاکم مناطق حریر و سوران که ارتشی دوازده هزار نفری را فرماندهی می‌کرده است. کارا فاطمه خانم که رئیس قبیله‌ی ای در منطقه‌ی ماراش در جنوب شرقی ترکیه به سال ۱۸۵۰ میلادی بوده است. پری خان خاتون رئیس قبیله‌ی رامان در منطقه‌ی ماردین ترکیه. شمسی خاتون از قبیله‌ی عمریان. فاصله خاتون رئیس

قبیله‌ی تمیکا. مایان خاتون ایزدی در اواسط قرن بیستم که رهبری ایزدیان را بر عهده داشته. قدمخیر لرستانی که بر علیه رضا خان دست به اسلحه می‌شود و قیام می‌کند. فاطمه خانم گه‌لواخی ملقب به فاته ره‌ش فرمانده جنگ با روس‌ها در زمان سنجرخان بوده. حمایل خاتون زن ملامصطفی بارزانی که دختر رئیس قبیله زریباری بوده...

علاوه بر زنان مبارز فوق، می‌توان به زنان کرد دیگری که در عرصه‌ی عرفان سرمشق بوده‌اند و منشأ خیر و برکت به شمار آمده‌اند نیز اشاره کرد؛ همچون: کردیه حفصه (قرن دوم)، جویریہ هکاری (۷۰۴ هجری)، شهده دینوری (۴۸۴-۵۷۴ هجری)، حفصه خانم نقیب (۱۳۱۱-۱۳۷۳ هجری). و زنان خیری همچون: فاطمه خاتون کردی (۳۰۸ هجری)، خاتون عصمت ایوبی (۶۱۲-۶۷۸ هجری)، فاطمه خاتون ایوبی (۵۹۷-۶۶۱ هجری)، مونسه خاتون (۶۳۳-۷۰۳ هجری)، فاطمه خاتون هکاری (۶۸۳-۷۵۸ هجری)، ملکه خاتون (۶۱۶ هجری)، صفیه خاتون (۵۸۱ هجری)؛ و شاعره‌ها و نویسندگانی همچون: مستوره خانم کردستانی، خاتون زینب حزینہ، خورشید خاتون، حیران خانم نخجوانی.

زن در یارسان

در این سرزمین (کردستان)، فرهنگ یارسان با همان بن‌مایه و تعریف از زن، نکات ریزبینانه‌ای ارائه می‌دهد که اندکی متفاوت‌تر می‌باشد. در متون کلامی اینچنین آمده است که ذات بَہت در سیران و گذار بوده، که با علت خاتون رمزبار یا همان حورالعین ظهور پیدا می‌کند. با این سمبل که حورالعین گیسوان خود را کمند می‌کند و آن کمند را به پای حضرت حق حلقه می‌سازد

و او را به ظهور می‌کشاند. (دوره کلامی برزنجه، نسخه خطی) در این تمثیل علت ظهور خاتون رمزبار است که شرایط آن را فراهم می‌سازد، و در ادوار و اعصار مختلف بعدی نیز هرگاه ظهوری شکل گرفته باز به واسطه‌ی این ذات بوده است. در واقع فاعلیت تفکر یاری که مبتنی بر ظهور و تجلی است بر مبنای موجودیت خاتون رمزبار تبیین می‌گردد؛ یعنی این فاعلیت مبتنی بر موجودیت و هست خاتون رمزبار است. این اساس در نمادهای دیگری که همسان و هم معنی است جلوه‌ای هرمنوتیک دارد، همچون سنگ که نمادی از این ذات است و اساس تمام جواهرات می‌گردد. زمین یا سپندارمذ که مادر رویش و باروری برای تمام جانداران، جمادات و نباتات است و جلوه از خاتون رمزبار دارد. بولند نیز آورده: مدرکی درباره اینکه زمین حالتی نرینه دارد نزد هیچ مردمی یافت نشده است. سنت نزد اقوام ابتدایی تا کنون بر این پایه بوده که زمین مادینه است. وطن که جلوه از خاتون رمزبار دارد مادر دوم هر فرد معرفی می‌شود. در زمان خلقت با نام مشیانه، حوا... معرفی می‌گردد، که به علت حامل بودن انرژی‌های حیات بخش و پدید آورنده‌ی احساساتی که حرکت و زندگی را قوت می‌بخشد اندکی متفاوت نسبت به جنس مخالف خود آفریده می‌گردد. احساسات پرورش دهندگی، بالندگی، رستن و تکوین دادن در وجودش نهادینه می‌شود و به شکل غریزی ناگزیر به عشق ورزیدن و فداکاری خواهد بود. یعنی از خالقش الگو برداری می‌کند و خلقت را به همان شکل تبلور می‌بخشد. در ادبیات کلامی یارسان ایزدان به شکل اعم با جنسیت معرفی نشده‌اند. شیخ عیسی، خاتون دایراک را مورد خطاب قرار می‌دهد و می‌فرماید:

کی تاواش وه تو بکه رو خه تا

ته جروبه ت که رو تو نیری یا ما
(دوره برزنجه، نسخه خطی)

ترجمه: (چه کسی قدرت این را دارد که در مقابل تو دچار خطا گردد/ و یا اینکه تفحصی در این خصوص شکل بدهد که بداند جنسیت تو چیست، مذکری یا مؤنث)

منتهی رسالتی که به هر کدام از ایزدان و یا ملائک داده شده بر اساس آن رسالت و وظیفه که مأموریت آن‌ها را در دنیای خاکی تبیین می‌کند می‌توان جنسیت را هم تعریف کرد. موسته فامی فرماید:

(هه ر که س خه لاتی به خشان وه پیشان
وه جا باوه ران وه زیفه‌ی ویشان)
(هرکسی از ایشان را خلعتی بخشید/ تا به جا بیاورند وظیفه‌ای که به آن‌ها محول شده است)

یارسان معتقد است که قلب و مغز انسان جنسیت ندارد، و چون قلب و مغز جنسیت ندارد در نتیجه روح هم فاقد جنسیت می‌باشد، منتهی جایگاه و پله‌ی روحی فرد و اینکه دارای چه رسالت و شرایط زندگی گردد آن روح را در قالب جنسی مشخص قرار می‌دهند.

زن در بینش یاری بر اساس همان الگوی اولیّه-آزادگی-تعریف پیدا می‌کند، و چون به دونادون و گردش روح به جهت پختگی و تکامل باور دارد، در نتیجه معتقد است روحی که در جسم زن به جهت مادر شدن قرار می‌گیرد به مرتبه و مقام پالفتگی می‌رسد و این پالفتگی روح به واسطه‌ی مادر شدن حرمت را صد چندان می‌کند. در مراودات و تعاملات اجتماعی صیانت وجودی و هیبت شخصیتی در رفتارشان به گونه‌ای جلوه می‌کند که اطرافیان به خود اجازه نخواهند داد تا به چشم یک وسیله و یا با دیدی ابزارای او را بنگرند. در واقع زن در بینش

یاری به حجاب درون، حجاب نگاه، حجاب زبان و حجاب گوش باور دارد، و معتقد است حجاب درون که از پاکی و ایمان وجودی نشأت می‌گیرد عفت را در چهره و چشمان نمود می‌دهد، پس در آن صورت اگر پوششی هم نداشته باشد باز آن حجاب بر اطرافیان آنقدر سنگینی خواهد کرد که تصویر نامتعارف از او در ذهن طرف نقش نخواهد بست. در واقع اینچنین هیبت و انسانیتی حکایت مربوط به (لیدی گودیوا) را در خاطر مجسم می‌سازد.

توحید در یارسان اشراقی است، و فقه و احکام آن نیز عقل و دل است، پس برای حجاب نیز اگرچه دستور به پوشش داده اما در کل معتقد به بزرگی وجود است تا ضعف وجودی مستور. در دعای عقد یاری آمده است:

ئه و لوی حه یا و شه رم ویشان بییچا
وه هه رزه کاری مه که ردی نگا
بییچا نه وهر په رده ی سیانه ت
ئه و یه کتر نه وان هه رگز خیانه ت
(طاهری)

ترجمه: (خودتان را با پرده ای از حیا و شرم بپوشانید/هیچگاه نگاهی هرز که ایجاد احساس کند نداشته باشید بر تن خود پرده ای نگهدارنده بپوشانید/هیچگاه به همدیگر خیانت نکنید.)

در تذکره اعلی در خصوص عظمت وجودی و قرار گرفتن در مراتب بالای انسانیت این چنین حکایتی را مسطور کرده: ...آن در حضور شاه عالم مردان جمع شده و در جم نشستند بودند و شیخ صفی را نیز طلب فرمودند آمد در آن جم نشست. اما از طایفه ی اناث نیز در آن جم بسیار بودند و از لهو و لعب و خیر و شرّ دنیائی دست شسته بودند و در آن جم نشسته بودند و شیخ صفی را به خیال رسید که جم حق است

و دم حق است اما زن و مرد در یکجا نشستن بی صورتی است. و این حرف به شاه عالم ظاهر گردید و فرمود شیشه آوردند، سر او مهر بود، به شیخ صفی داد و کمرش را هم نبست و مرخص فرمود، و او ندانست که در آن شیشه چه می‌باشد. و فرمود که این تحفه ی ما را به شیخ زاهد برسان و مرخص شد. آمد به خدمت شیخ زاهد گیلانی سر اطاعت بجای آورد. شیخ زاهد گفت زیارت قبول باشد، و گفت ماهی را که بردی چه کرد. جواب داد تانه طلائی در بینی ماهی انداخت و در میان حوض افکند و زنده شد. و فرمود اگر ماهی را بینی می شناسی گفت بلی می شناسم. ماهی را به شیخ صفی نشان داد، گفت بلی این آن ماهی است، و گفت شیشه را بیاور که بینم که به ما چه تحفه فرستاده است. شیشه را آورد و مهرش را بر داشت دید که در میان شیشه آب است و بر سر آب آتش گذاشته می سوزد و بر سر آتش قدری پنبه گذاشته، دید نه آب آتش را ساکن نموده و نه آتش پنبه را سوزانیده. شیخ زاهد تعجب نمود، رو به شیخ صفی کرد گفت: مگر به خاطر تو در آنجا چه رسیده بود. جواب داد، گفت: من در آنجا هر چه دیدم نیک دیدم، جم حق و دم حق بود، هیچ به خاطر من نرسیده، لاکن یک روز در جم جماعت اناث آمدند نشستند بر من خوش نیامد و از دلم گذشت که اگر چنین نبودی بهتر بود. شیخ زاهد جواب داد، هی نامرد نباش، تو به ما خدمت نموده و ما ترا فرستادیم که بروی به مطلب برسی، مگر در آن جم تخلف دارد که چنین خیال نموده، آن جم دم راستگان است و جم حق است و دم حق است و مردم ذکور و اناث در آن جم یکیست و تفاوت ندارد، و آن منزل چنین منزلی است نه آب آتش ساکن نموده و نه آتش پنبه را سوزانیده و اینها ضد یکدیگرند.

کوتاه کردن مو و رنگ کردن آن برای زنان نفی شده، چراکه موی بلند که رنگ نشده باشد ایجاد حجاب خواهد کرد. (دوره برزنجه نسخه خطی) این مهم در کتاب عهد جدید رساله ی پولس نیز آمده است: و اگر زن موی دراز دارد او را فخر است، زیرا که موی به سبب پرده بدو داده شده (آیه ۱۵).

زین العابدین شیروانی در بستان السیاحه آورده: اگر چه حجاب در روی گرفتن در میان‌شان نیست اما فساد در آن‌ها به غایت نادر است همچنین در ریاض السیاحه گفته: با وجودی که در میان ایشان حجاب نیست عصمت و عفت به کمال دارند و نداشتن حجاب در گفته ی شیروانی به منزله ی عربانی نبوده و نیست، بلکه روی برتافتن و در پستو پنهان شدن و برقه و روبند انداختن در فرهنگ زن کرد یارسان نبوده بلکه همان لباس فاخر کردی را به‌عنوان پوشش استفاده می کرده است.

زن در بینش یاری منبع گناه معرفی نمی گردد، به همین خاطر وی را در پستوی خانه پنهان نمی کنند. فرهنگ (الرجال قوامون علی النساء) در بینش یاری موجود نیست، و مرد حق فخر فروشی و سایه انداختن بر سر زن را ندارد. مصداق رفتاری زن در بینش یاری را می توان شاهد مثال از خواهر منصور حلاج آورد که نقل می کنند: حسین بن منصور رحمه الله را خواهری بود که در این راه دعوی رجولیت می کرد و جمالی داشت، در شهر بغداد می آمدی و یک نیمه روی به چادر گرفته و یک نیمه گشاده. بزرگی بدو رسید، گفت: چرا که روی تمام نپوشی؟ گفت: تو مردی بنمای تا من روی بپوشم. در همه‌ی بغداد یک نیمه مرد است و آن حسین (حلاج) است و اگر از بهر او نبودی این

پس بدانکه در راه حق خیال غلط نمودن عین خطاست (نسخه خطی).

در عهد عتیق (تورات) رعایت حجاب سخت و حق و حقوق ابتدایی زن... او را به‌عنوان شهروندی معمولی تعریف می کند. این سختگیری در تلمود و میدارش بیشتر به چشم می خورد، تا جایی که زن از یادگیری مفاهیم دینی برحذر داشته می شود. پوشاندن سر و مو برای زنان به گونه ای ناشی از شرم و احساس گناه نسبت به جرم حوا تعبیر می شود. حتی اگر کسانی گواهی می دادند که زنی سر برهنه خارج از خانه دیده شده است شوهرش می توانست بدون آنکه مهری بر عهده ی او باشد وی را طلاق دهد. اما زن یارسانی بر خلاف این نگرش خود را مجرم نمی داند، و معتقد هم نیست که حوا جرمی مرتکب شده، تا شرم و گناهی اولیه داشته باشد و متعاقب آن رعایت حجاب ناشی از همان شرم اولیه باشد، بلکه رعایت پوشش را به جهت حفظ حریم و مصون نگه داشتن هاله ی وجودی به جهت دریافت بهتر انرژی های موجود می داند. در واقع پوشش زن یارسانی چه در هنگام عبادت (طبخ قربانی و حضور در جم...) و چه غیر آن و در مراسمات دیگر فرقی با هم نداشته و ندارد، چراکه معتقد است عالم محضر خداست و باید دایماً در حال ذکر و نیایش بود، وانگهی تمام اقلام لباس های ایشان مشخص است و فرقی مابین لباس عبادت و لباس مراسمات وی نیست. پس زن یارسان به جای ازار، درع، خمار، جلیباب، برقع، چادر اقلامی دیگر به‌عنوان پوشش دارد همچون: کراس، سه لته، جلیقه، سوخمه، که وا، زبون، سه روین، له چک (گولوه- نی)... که هم فاخر است و هم پوشیده و هم زیبا و هنری... و البته مرتبط به فرهنگ سرزمین خود نیز هست. حتی در ادبیات کلامی یارسان

نیمه روی هم نپوشیدمی.

هویت زن یارسانی مبارزه برای خلق کردن، تکوین دادن و مدیریت به جهت ارتقاء و تعالی است. یعنی در تمام عرصه های زندگی حرف اول را خواهد زد و سنگ زیربنایی مسائل است. و چون در کلام های یاری آمده که غیر وابسته خلق شده است و موجودیتش بسته به جنس مخالف نیست در نتیجه دارای شخصیتی مستقل است، و این استقلال سبب شده تا در تعاملات و برخوردهای اجتماعی همچون کالا و یا شیء که بتوان وی را خرید و فروش کرد نباشد، در نتیجه در امر ازدواج هم دارای مهریه و شیربها نمی-باشد. زن و یا دختر در جامعه ی یاری آزاد است که همسر آینده اش را خود انتخاب کند. ازدواج ها اغلب ایندوگامی توصیه شده است، و این ازدواج برای دختران و پسران سادات مشخص و معلوم شده می باشد. دختران و پسران سادات می بایست از سادات همسر اختیار کنند. این مهم برای حفظ ژن و اصالت خون ضروری می باشد و جزو دستورات اعتقادی است که تخطی از آن به منزله ی خروج از جرگه ی یاری می-باشد. سادات حق ازدواج با دختر خاندانی که می بایست به آن سرسپرده گردند را ندارند، چراکه در این صورت ازدواج با پیر یا پیرزاده شکل داده اند، و این یعنی ازدواج با محارم، و همچنین برعکس، چراکه رابطه ی پیر و مریدی از رابطه ی خواهر برادری و یا دختر فرزندی بسیار محکم تر و عمیق تر است. اما سایر دختر و پسرها آزاد هستند که همسر آینده ی خود را حتی از ادیان دیگر انتخاب کنند، هر چند ظرف وجودی افراد پذیرش و یا ردّ این موضوع را رقم می زند، اما واقعیت امر این است که خروج از جرگه ی یاری با ازدواج غیر ایندوگامی صورت نمی پذیرد، مگر آنکه طرف رسماً دعوت همسر

خود برای پذیرفتن دین دیگری را قبول کند، که در آن صورت نداشتن لیاقت برای ثبات و ماندن در دین یاری علت خروج وی خواهد بود، و البته هیچ عقوبتی هم برای آن در نظر گرفته نشده و حتی اطرافیان حق پرخشگری به وی را نداشته و ندارند، چراکه در بینش یاری هیچ اجباری برای پذیرفتن یا نپذیرفتن دین نیست و ظلم و جور را در هیچ موردی توصیه نکرده است. از این رو دختر یارسانی مختار است که شخص مورد علاقه ی خود را با هر بینشی اختیار کند، و یا همچنین پسر یارسانی می تواند هر دختری را با هر بینشی به عنوان همسر بپذیرد، چراکه معتقد است دین یک امر فردی و بسته به درون و روح شخص می باشد که تفتیش در آن توهین به طرف مقابل است. البته همانطور که عنوان شد برای فرد یارسانی ازدواج درون قومی توصیه شده است که می بایست شکل بگیرد، اما در نهایت به وصل کردن معتقد است تا فصل کردن. مراسم عقد و ازدواج پس از مراسم معمول خواستگاری به این شکل است که ابتدا نذر و نیازی فراهم می گردد، سپس جم پشت پرده تشکیل داده می شود، آنگاه زوج و زوجه در پشت پرده ای حائل جمنشین و ایشان قرار می گیرند و سید سرجم دعای پشت پرده را قرائت می کند. این دعا حاوی پندها و نصایح مربوط به چگونگی برخورد با هم، اطرافیان و اجتماع است که در بر گیرنده ی نکات ظریف اخلاقی با تمام مولفه های انسان مدارانه ای می باشد که در نهایت لطافت و زیبایی بیان شده است. در بینش یاری به زن حق طلاق داده شده است، که در صورت جدایی، اموال منقول و غیر منقول آن زندگی به شکل مساوی مابین طرفین تقسیم می گردد. ازدواج مجدد منوط به سه دلیل می باشد: یکی خیانت و دزدی از عهد و میثاقی

این تفکر خود را جدا و منفک از این دستور فرض نکرده، و نه تنها در این خصوص بلکه در سایر موارد هم همانند مردمانش یک حق و یک رأی به حساب آمده است. یک همسر داشته و تا در قید حیات بودن همسر اول از اختیار کردن زنی دیگر خودداری نموده است. در تفکر یاری واژه‌ای به اسم صیغه وجود ندارد و دست درازی به کسی دیگر (من غیر ازدواج دائم) با هر دلیل و هر شرایط و هر عنوان و توجیهی جایز شمرده نشده است، و شخص خاطی را خائن به چهارچوب تعهدات انسانی معرفی می‌کند، که در صورت بروز چنین رفتاری همسر وی می‌تواند او را طلاق دهد. فراتر از این موضوع نکته‌ای دیگر نیز هست که می‌توان به آن اشاره کرد، و آن پاکی اندیشه می‌باشد. مبنای تفکر یاری چون مبتنی بر فکر پاک و اندیشه‌ی انسانی است، در نتیجه اخلاق و انسانیت را از ذهن و پاکی آن می‌آغازد، پس اگر چنانچه فردی در ذهن خود تصویری سکسی از غیر همسر خود ایجاد کند و در آن نقاشی ذهنی غرق گردد همانند آن خواهد بود که در واقع مرتکب چنین خطایی شده است. یعنی آن نقاشی ذهنی همان اندازه گناه و خطا محاسبه می‌گردد که آن را به فعل در آورده باشد. بر این اساس یارسانی حتی از فکر کردن به گناه و خیانت به همسر خود منع شده است.

تمام مؤلفه‌های انسانمداری که برای مردان توصیه می‌شود و شده است برای زن یاری هم در نظر گرفته می‌شود؛ یعنی زنانگی و جنسیت در بینش یاری فصل تفاوت و یا تعدیل برخی از مؤلفه‌های اخلاقی نیست. در واقع زن در بینش یاری مسئولیت پذیرتر از مرد می‌باشد، چراکه تربیت کودکان را هم بر عهده دارد. نرگس جاف به‌عنوان معشوقه‌ی عابدین جاف در این

که زوجین با هم بسته‌اند، دیگری فوت نمودن همسر و سومی ناتوانی در باروری است. همچنین با ظرافت اخلاقی کم نظیری مسأله‌ی غرور و خود برتری را در یک زندگی سالم و عاشقانه در حدی بد و منفور معرفی کرده است که اگر چنانچه یکی از زوجین بر دیگری فخرفروشی کند آن زندگی اشتراکی دیگر درخور تحمل و برای هم بودن و شدن نخواهد بود، و بهتر آنکه آن زندگی ادامه پیدا نکند تا اینکه زیر سایه‌ی فخرفروشی و غرور تداومی کاذب داشته باشد. این شروط برای زوج و زوجه متفاوت نیست و به غیر از آن علتی دیگر برای طلاق دادن و یا طلاق گرفتن ارائه نگردیده، حتی اگر شرایط زندگی از لحاظ مادی برای ایشان سخت و دشوار باشد. این دستورالعمل اعتقادی سبب ساز وفاداری و گاه تا حد ایثار زندگی کردن می‌گردد، که آن بخش هویتی این میراث در شناسه‌ی این مردم به حساب می‌آید. در انجیل نیز آمده: لیکن من به شما می‌گویم هر کس که منکوحه‌ی خود را به غیر علت زنا جدا گرداند او را به زنا کردن برانگیزد و هر کس که آن مطلقه را در نکاح خود آورد مرتکب زنا می‌شود. (انجیل متی، باب پنجم آیه ۳۲) و این مسأله باعث گردیده تا تعدد زوجات در آئین یاری تحت هیچ شرایطی قابل قبول نگردد، چرا که آن پایمال کردن حق و حقوق طرف مقابل می‌باشد، و این موضوع (تعدد زوج) را متناسب با مؤلفه‌های انسان مدار تعریف نکرده است.

در بینش یاری تک همسری یک اصل بدیهی به شمار می‌آید که جزو لاینفک اعتقادات توصیه شده می‌باشد، و تخطی از آن مصداق عملی دون خواهد بود. هیچ کسی در این بینش حق نادیده گرفتن این اصل را ندارد. حتی بنیانگذار

خصوص می فرماید:

راسته زه عیغه م دامه ن کوتام نییه ریشم
 بو به سته ی شه رت سه د میرد نییه هاملو
 ئە من ئیستا سه ری خوم ناوه ته مه یدانی به لا
 سه ر به خشانن لازمه بو شه رت له شنو
 [درست است که مرا ضعیفه می دانید، دامنم
 کوتاه است و ریش ندارم / اما برای به جا آوردن
 آداب و ترتیب شرط صد مرد را همتای خود
 قبول نمی کنم. آری من اکنون سر خود را در
 میدان بلا گذاشته ام / و برای یک انقلابی به
 راستی سر بخشیدن لازم است تا برای شرط و
 اقراری که شده اجبار برای شنیدن شکل داده
 شود. (مبارزه برای قانع کردن توتالیتیر)]

چگونگی به جا آوردن آداب و ارکان اعتقادی
 یارسان برای زنان همان خواهد بود که برای
 مردان توصیه شده است. با این تفاوت که چون
 زنان از بار فیزیولوژی و ماهیت جنسی دارای
 شرایط خاص می باشند، در نتیجه به هنگام
 داشتن ایام حیض از پرداختن به این ارکان معاف
 می گردند، و در این ایام تکلیفی بر آنها نخواهد
 بود. به عبارت دیگر در این ایام نمی بایست که
 به امورات مربوط به طبخ و قربانی کردن و روزه
 و نیاز بپردازند. هر چند این مهم در ادبیات
 اعتقادی زردشت نیز به آن پرداخته شده و
 اینچنین آمده: زنان در ایام حیض حق خوردن
 نذری ایزدان را نداشتند. به اعتقاد زرتشتیان
 عادت ماهانه ی زن اثر اهریمنی بود که در زن
 پدیدار می شد یا در ارداویراف نامه آمده که زنان
 حیض نباید به آسمان و خورشید بنگرند. که
 در یارسان این سختگیری ها توصیه نشده و این
 مسئله را اینچنین استدلال نموده: عادت ماهانه
 فرایند ناشی از خلقت بنیادین زن می باشد که
 به شکل طبیعی رخ می دهد و زن هیچ نقشی

در ایجاد آن نداشته و ندارد، پس هیچ عقوبتی
 هم بابت این موضوع شامل آن نمی گردد. فلذا
 معقول نیست تا در این ایام زن را از تناول نذری
 ایزدان که دارای سهم (بش) خود است بر حذر
 داشت، بلکه تنها توصیه شده تا در پخت و پز این
 نذری اقدام نکنند.

تساوی حقوق مابین زن و مرد خارج از شعار
 عملاً در این بینش خط سیر فکری و حرکتی
 زن را عنوان می دارد، به نحوی که در انتخاب
 همسر این مسأله را حاکم می کند تا زن نه تنها
 به عنوان شریک زندگی بلکه به عنوان یک یار با
 رابطه ای کاملاً عاشقانه موقعیت روحی مرد را
 مکمل گردد. پس در آن صورت مرد تحت هیچ
 شرایطی قادر به طرد و یا خیانت به زن خود
 نمی باشد، چراکه وقتی یک رابطه ی عاشقانه با
 رعایت تمام اصول یاری مابین زوجین حکمفرما
 باشد و طرفین با تمام وجود همدیگر را در خود
 حل کنند دیگر انحراف فکری به وجود نخواهد
 آمد. در بینش یاری فارغ از خلقت و ظرفیت
 جسمی و مسائل مربوط به آن هیچ تفاوتی مابین
 زن و مرد قائل ندانسته و این دو را همانند هم
 معرفی کرده است، و بر این اساس تمام حق
 و حقوقی که موقعیت طرفین را در جامعه رقم
 می زند برابر می داند، همچون حق ارث برابر،
 حق طلاق... سلطان اسحاق در خصوص یکسانی
 حقوق زن و مرد می فرماید:

کناچه و کوری...
 ته وفیرشان نییه ن کناچه و کوری
 به ش سولتانه ن ئە زه ل هه وه ری
 خاتونه دایراک ئی به شش خری
 پوشاک یاری ئە و بالاش بری
 بیا وه دایان پوران حوری
 هه ر که سی باچو کناچه و کوری
 مه وه زیش وه ده م مه ودای که بیبری

می‌باشد. مادر سلطان اسحاق و یا مادر تمام شاه میهمانان است. اولین کسی است که فرزند خودش را مورد آزمایش و امتحان قرار می‌دهد. اولین کسی است که منتقد پادشاه حقیقت می‌گردد. اولین کسی است که از فرزند خود نشانه‌های بودن و شدن می‌خواهد. اولین کسی است که ایمان می‌آورد و در راه فرزندش مشقت‌ها را تحمل می‌کند. همانند ماما جلاله مادر شاه خوشین لرستانی، دایه ته‌وریز اورامی مادر باباسرهنگ دودانی، دادا خزان مادر بابانوس سرگتی، خاتون دایراک مادر سلطان اسحاق برزنجه‌ای... البته زنان دیگری هم هستند که به خاطر داشتن وجودی متعالی و بزرگ حامل ذات خاتون رمزباری می‌گردند که بایسته است از ایشان هم نامی برده شود، همچون: ریحانه، نساخانم جاف، فاطمه لوره، میزرد از یاران شاه خوشین. سمن ساره از یاران باباجلیل. خاتون گلی از یاران باباناووس. خاتون بشیره، داداساری، دادا زینب، دادا خورشید، شمینه، نرگس خاتون جاف از یاران سلطان اسحاق. خاتون زربانو از یاران شاه ویسقلی، خاتون زری دختر قلندربیگ، خاتون زلال مادر محمدبیگ، سونه خاتون مادر خان آتش، پری خاتون خواهر خان آتش، شهواره مادر شاه هیاس، خاتون زربینه برادرزاده سید فرضی، اسمره خاتون مادر ذوالنور قلندر، شاه بانو مادر سید برآکه...

نتیجه

در بیان دیدگاه اولیّه‌ی زروان... آمده که جنس نرّ از بار ماهیتی زیباتر خلق شده است. و فاکتورهای این زیبایی قدرت بدنی، اندام کشیده و ماهیچه‌ای، هیكلی بزرگتر نسبت به جنس ماده، هوشیارتر و زیرک‌تر می‌باشد که جملگی آن در وجود جنس نرّ از هر نوع آن چه نبات، چه

(دختر و پسر / تفاوتی با هم ندارند دختر و پسر / قسمت سلطان حقیقت است که خبر آن از ازل داده شده است / خاتون دایراک این سهم و قسمت را ترتیب داده است / و برای این قسمت لباسی از جنس یاری فراهم کرد / و خود ایشان هم به‌عنوان مادر مادران فرزندان آزاده را صیانت کرد / اگر هر کسی دختر و پسر را متفاوت بداند و آن را به زبان بیاورد / او را به عقوبت سختی دچار خواهیم کرد)

زن و مرد در تمام موارد دارای حقوقی برابر می‌باشند. دختر همانند پسر سهم الارث دارد و تنها تفاوت مابین دختر و پسر فقط از بار ماهیتی است که وظایف و مسئولیت‌ها و تقسیم کارها نیز متناسب با جسم و روحیه‌ی جنس زن خواهد بود. در ادبیات کلامی با نام (خاتون رمزبار) معرفی می‌شود، که آن هم به معنای کسی است که حامل رمز می‌باشد. این رمز همانگونه که پیشتر هم گفته شد همان علتی است که فاعلیت ظهور را تبیین می‌کند، و البته دلایل دیگری همچون مادر بودن، خلق کردن، سواد مربوط به ایجاد جاذبه کردن، فراهم آوردن آرامش و آسایش... مزید بر علت رمز زن است. زن از دیدگاه سطحی نگرهای یارسان که متأثر از فرهنگ غالب هستند بر گرفته از همان دیدگاه در زروان است. این مهم در بینش یارسان کلی نیست و زن رمزی است در مادگی هستی که شالوده‌ی بودن را بر عهده دارد. موجودی که با رمز نهفته در وجود، علت بر کنکاش می‌شود و به همین دلیل است که با نام (رمزبار) خطاب می‌گردد.

در چارت مدیریتی (سلطان اسحاق) در طبقه‌ی هفتن و از مقربین درگاه و دارای حق رأی

حیوان و چه انسان اکمل-تر است. به‌عنوان مثال اگر شیر، طاووس... را در نظر بگیرید خواهید دید که جنس نر آن‌ها زیباتر است. البته در انسان جنس زن به چشم مرد زیبا جلوه می‌کند، که آن هم به خاطر بقای نسل و تمایل به نزدیکی و ارتباط می‌باشد. این دیدگاه از منظر ماهیتی در تمام ادیان و نحله‌ها مطرح شده است که متفاوت از حق و حقوق اجتماعی می‌باشد. برخی از این نحله‌ها و ادیان متناسب با خلقت و ماهیت، حق و حقوق اجتماعی زن را تعریف می‌کنند، اما در برخی دیگر حق و حقوق ماهیتی و طبیعی زن را جدا از حق و حقوق اجتماعی و انسانی وی تعریف می‌کنند. اما آنچه که بدیهی است و نمی‌توان آن را در قالب مغالطه‌های خودخواهانه نادیده گرفت مؤلفه‌های انسان‌مدار است که زمان کوچکترین تأثیری در کم رنگی، تغییر و تبدیل آن ندارد. این مؤلفه‌ها عنوان می‌دارند که خشونت بر علیه جنس ظریف و حساس آدمیت یعنی زن، قبیح است. حال این خشونت چه از بار روحی روانی باشد چه خشونت لفظی و چه خشونت جنسی و جسمی تماماً مذموم است و با هیچ توجیهی پذیرفتنی نخواهد بود. انسانیت تجاوز با هر دلیل و هر توجیه و سببی را محکوم می‌کند، و تجاوز یعنی لحاظ نکردن خواست طرف مقابل، و شنیع‌ترین نوع تجاوز تجاوزی است که به نام دین شکل بگیرد. انسانیت حکم می‌کند که احدی هیچگاه خود را مالک انسان (زن) دیگری نداند. زن اموال منقول نیست تا به هر شکلی آن را معامله کرد، حتی اگر طرف معامله خواست خودخواهانه‌ی شخص باشد. انسانیت حکم می‌کند که زن را منبع گناه فرض نکرد، زیرا این نگاه حقارت و پستی را بر زن تحمیل می‌کند.

سخن آخر آن که تمام مفاهیم و مطالبی که توسط راسلین و پیامبران، فلاسفه و مفسرین... در قالب‌های گوناگون و مکاتب مختلف ارائه شده است به یک خاطر می‌باشد، و آن رستگاری و تعالی و تکامل انسانیت است. و از آن جایی که این تکامل و تعالی نسبی است و درک حقیقت هم به تبع آن نسبی، و خود حقیقت هم دست نیافتنی، پس هیچ مکتب و دینی نیست و نیامده که دارای این نسبت نباشد؛ بنابراین به خاطر آن که دچار قشریگری نشویم و محدود نگردیم، تا بتوانیم مدارج کمال را طی کنیم، میبایست این نکته را مد نظر داشته باشیم که: (اصلاح اخلاقمداری و حقیقت‌پذیری با توجه به رشد فزاینده‌ی شعور و نحوه‌ی زندگی جوامع بشری و دسترسی نوع انسان به چگونگی بهتر زندگی کردن و تشریح و تفسیر اخلاقمداری با ارائه‌ی انواع مکاتب فلسفی و اخلاقمدار، لزومی بر پا فشاری و اصرار روی تفکر و دینی که متناسب با ظرف زمان و پله و پایه‌ی روحی فرد نیست نخواهد بود).

منابع این مقاله در دفتر نشریه موجود است.

استرداد هزینه های پس از ازدواج

حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد. حال به این مبحث مهم که آیا هدایای دوران نامزدی قابل استرداد هستند یا خیر می‌پردازیم:

برای هدایای دوران نامزدی سه فرض وجود دارد:
فرض اول

در صورت به هم خوردن نامزدی، تکلیف هدایایی که قبل از این دوره در رفت و آمد ها و ملاقات ها بین نامزدها مبادله شده یا به مناسبت هایی مانند اعیاد یا تولد هر یک از آن ها ردوبدل شده است، چه خواهد بود؟

قانون مدنی صرفاً وضعیت حقوقی هدایای قبل از نکاح را روشن کرده و اشاره ای به هدایای پس از ازدواج نکرده است. وضعیت پس گرفتن هدایای دوران نامزدی روشن است آنچه بین نامزدها رد و بدل می‌شود، مشروط به ازدواج آن‌ها بوده و وقتی چنین قراردادی وجود نداشته باشد، دلیلی برای تعلق هدایا نیز وجود نخواهد داشت. به همین دلیل است که در قانون مدنی مجوز استرداد هدایا به طرفین داده شده است.

قانون‌گذار در موارد ۱۰۳۷ و ۱۰۳۸ قانون مدنی به ترتیب چنین بیان کرده است که: "هر یک از

نامزدی اصولاً مرحله‌ای از ازدواج است که در فرهنگ ایرانی و بسیاری از فرهنگ‌ها وجود دارد و هدف و فلسفه‌ی آن آشنایی و شناخت دختر و پسر از ویژگی‌های همدیگر است. در تعریف قانون مدنی از نامزدی در واقع وعده نکاح است در این تعریف عقد نکاح واقع نشده بلکه فقط قول ازدواج داده شده و در اصطلاح عرف همان نشان کردن دختر برای پسر است (ماده‌ی ۱۰۳۵ قانون مدنی مقرر می‌دارد: وعده ازدواج ایجاد علقه زوجیت نمی‌کند).

قول ازدواج الزام‌آور نیست و ایجاد تعهد نمی‌کند به این معنی که اگر دختر یا پسر از ازدواج منصرف شوند نمی‌توان آن‌ها را وادار به انعقاد عقد نمود بلکه این دوران صرفاً به منظور آشنایی بیشتر دختر و پسر و خانواده‌ها سپری می‌شود و ممکن است تصمیم افراد برای ازدواج تغییر کند هرچند در جامعه گاهاً می‌بینیم که بدون شناخت عقد نکاح صورت می‌پذیرد و اکثراً منجر به ناسازگاری و عدم تفاهم و درک طرفین و شاید منجر به طلاق شود. اگر یکی از نامزدها در به هم خوردن رابطه مرتکب تقصیری شود نامزد دیگر اعم از زن یا مرد می‌تواند در حدود مقررات قانونی که به آن خواهیم پرداخت مطالبه خسارت کند و بنا بر ماده یک مسئولیت مدنی "هر کس بدون مجوز قانون عمداً یا در نتیجه‌ی بی‌احتیاطی به جان یا سلامت یا مال یا آزادی یا

که هر یک از طرفین به طرف دیگر یا ابوین او داده است قابل مطالبه و استرداد خواهد بود. این هدایا به منظور و در راستای وصلت طرفین و نه به انگیزه دیگری تقدیم شده باشد. چنانچه عین هدایا موجود است، عین قابل مطالبه و استرداد است اما چنانچه عین موجود نیست، صرفاً قیمت هدایایی قابل مطالبه است که عادتاً نگاه داشته می‌شود. به عنوان مثال، هدایای مصرف شدنی که با مصرف عین آن از بین می‌رود، مانند لباس و عطر از شمول این بند خارج است. قیمت هدایای نگاه داشتنی که تلف شده اند، در صورتی قابل مطالبه است که با تقصیر هدیه گیرنده تلف شده باشد به هم خوردن وصلت به دلیل فوت یکی از طرفین نباشد. در صورتی که انحلال نامزدی ناشی از فوت یکی از نامزدها باشد، اگر هدایا موجود باشد، حکم آن تفاوتی نداشته و باز هم میتوان هدایا را مسترد کرد. این در حالی است که چنانچه مال موجود نباشد (چه به صورت عمدی یا غیر عمد) درخواست استرداد قیمت هدایا توجیه قانونی نداشته و

نامزدها می‌تواند در صورت به هم خوردن وصلت منظور، هدایایی را که به طرف دیگر یا ابوین (پدر و مادر) او برای وصلت منظور داده است، مطالبه کند. اگر عین هدایا موجود نباشد، مستحق قیمت هدایایی خواهد بود که عادتاً نگاه داشته می‌شود؛ مگر اینکه آن هدایا بدون تقصیر طرف دیگر تلف شده باشد.

"مفاد ماده قبل، از حیث رجوع به قیمت در موردی که وصلت منظور در اثر فوت یکی از نامزدها به هم بخورد محسوس نخواهد بود" بنابراین با توجه به مواد فوق می‌توان دریافت که چنانچه قبل از عقد نکاح از طرفین نامزدها یا ابوین آن‌ها هدایایی به طرف دیگر داده شده است، این هدایا در تمام موارد، قابل مطالبه نیست. بلکه تنها تحت شرایطی، طرف اهدا کننده حق مطالبه آن هدایا را خواهد داشت.

در چه شرایطی حق مطالبه هدایا را خواهیم داشت این شرایط به شرح ذیل عبارت‌اند از: وصلت منظور به هم خورده و بنا نباشد که ازدواج صورت گیرد. در این صورت هدایایی

عمل نخواهد شد.

فرض دوم

وضعیت استرداد هدایای پس از ازدواج

در خصوص هدایای پس از عقد نکاح، مقرراتی تحت عنوان هدایای پس از عقد نکاح در قانون مدنی و سایر قوانین به چشم نمی خورد. اما به نظر می رسد که تقدیم هدایا از مصادیق هبه باشد و تابع قواعد عمومی هبه می باشد که اصولاً قابل رجوع می باشد مگر در موارد احصا شده در ماده ۸۰۳ و ۸۰۵ قانون مدنی.

فرض سوم

در مواردی که در دوران نامزدی هدایایی از ناحیه زن و شوهر آینده به یکدیگر داده می شود، چنانچه نامزدی منجر به وقوع عقد و ازدواج شود درباره رجوع و استرداد دو نظریه موجود می باشد؟

نظریه اول:

احکام هبه (بخشش) نسبت به هدایای مزبور قابل اجرا است. بر این اساس، هر یک از همسران با وجود شرایط اشاره شده می توانند در صورت موجود بودن مال هبه شده در مالکیت طرف و عدم تغییر در آن، از بخشش خود رجوع کرده و آن را پس بگیرد.

نظریه دوم:

بیان می کند که با هدایای دوران نامزدی زمانی که رابطه طرفین منجر به نکاح شود در واقع به گونه ای در مقابل این رضایت بوده و به همین دلیل معوض بوده و زوج به عوض هم رسیده و دیگر قابلیت رجوع نیست یا این گونه استدلال می شود که هدایای دوران نامزدی یا منجر به نکاح نمی شود که قابلیت استرداد دارد یا اینکه منجر به نکاح می شود که قابلیت استرداد ندارد.

وضعیت استرداد هزینه های دیگر

نامزدها پس از مشخص شدن قرار ازدواج در تدارک زندگی آینده خود، هزینه ها و مخارجی را متحمل می شوند؛ از قبیل هزینه تالار، لباس و جشن ازدواج که اصولاً لازمه برگزاری مراسم جشن آغاز زندگی مشترک است. حال پرسشی که در اینجا مطرح می شود، این است که اگر یکی از طرفین از ازدواج و نکاح امتناع کند، پرداخت این مخارج قابل استرداد از طرف منصرف از ازدواج است یا خیر؟

اگر به طور منطقی به این موضوع توجه شود، باید گفت که به دور از عدالت بودن این امر کاملاً مشهود است و با یادآوری این مطلب که هیچ کس را نمی توان به اجبار به همسری دیگری درآورد، استفاده از این حق قانونی نمی تواند موجب ورود ضرر و زیان به طرف دیگر شود و اگر موجبات زیان دیگری فراهم آمد، بدون داشتن اجبار برای ازدواج، طرف منصرف مکلف به جبران خسارت وارده خواهد بود. در این خصوص می توان به اصل چهارم قانون اساسی اشاره کرد که می گوید: "هیچ کس نمی تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد."

در نتیجه به استناد توضیحات فوق می توان ادعا کرد که برهم زدن نامزدی بدون دلیل موجه یک نوع سؤاستفاده از حق است که موجب ضمان و مسئولیت مدنی خواهد بود.

منابع این مقاله در دفتر نشریه موجود است.

گفتگو با آرش افضلی
مصاحبه کننده: الهه مهدی پور

نقش زن و زبان مادری

آرزوها و خواسته‌های خود از آن بهره می‌گیرد به خلق ادبیات دست می‌زند و رنج انسان را به زبان می‌آورد. بنابراین شهروند فعال به عنوان کسی که ضرورت وجود زبان مادری را دریافته است در راستای حفظ، ماندگاری و ارتقاء زبان مادری می‌کوشد و کوشش او در این راستا آگاهانه و اندیشمندانه است چرا که می‌داند برای بیان عواطف، احساسات و خلق آثار ادبی و هنری به چنین پشتوانه‌ی زبانی و فرهنگی نیاز دارد. در نتیجه همه شهروندان از افراد عادی جامعه تا خالقان آثار ادبی در این راستا تلاش و کوشش خواهند کرد و در یک هماهنگی متناسب زبان محاوره ادبیات را یاری می‌کند و از سویی ادبیات زبان محاوره را غنی می‌سازد.

تعاملاتی که هر مادر با فرزندان خود دارد چه نقشی در انتقال میراث قومی زبان کردی دارد؟ خود واژگان زبان مادری گویای همه چیز است این زبان را به این دلیل زبان مادری می‌گویند که بیشترین تعامل را در سنین اولیه‌ی کودکی فرزندان با مادران خود دارند آن دستگاه و یا چهارچوب و معیارهای ارزشی و یا هنجارها و ناهنجارهایی که در سنین اولیه کودکی به فرزندان آموزش داده می‌شود به نوعی در مسیر زندگی کودک همچنان باقی خواهند ماند. اگر چه ممکن است گاهی تا حدودی جرح و تعدیل شوند،

هر فرد به عنوان شهروند فعال در جامعه چه نقشی در انتقال زبان مادر به عنوان میراث قومی خود دارد؟

در این پرسش چند واژه به چشم می‌خورد که هر کدام معنا و مفهوم وسیع و ویژه خود را دارند، شهروند، شهروند فعال، عناصر زبان مادری و میراث قومی.

از یک نگاه می‌توان گفت که شهروند در جامعه کسی است که با قوانین و ضوابط زندگی شهری آشنایی دارد کاملاً به حق و حقوق خود آشناست و به واسطه ارتباط پیچیده با دیگران در جایی به نام جامعه زندگی می‌کند. یکی از چیزهایی که در این جامعه نقش مهمی دارد زبان است که در یکی از سطوح کاربردی‌اش به عنوان وسیله ارتباطی از آن یاد می‌شود اما وقتی که بحث جامعه، شهروند و هویت قومی مطرح می‌شود زبان مادری نقش و جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کند از این دیدگاه شهروند فعال جامعه به عنوان یکی از اعضای آن جامعه حامل و دارای دستگاه پیچیده و پراهمیتی است که زبان مادری نامیده می‌شود. حال این زبان مادری چیست؟ و کودک چگونه آن را حتی در سال‌های اولیه زندگی می‌آموزد؟ موضوع بحث ما نیست اما باید گفت که زبان مادری در این حالت تنها یکسری علامت‌ها، آواها و نشانه‌های قراردادی نیست بلکه حاوی بار فرهنگی، ملی و هویتی است و فرد برای بیان احساسات، آرمان‌ها،

و امنیتی به آن پرداخته می‌شود آموزش زبان مادری به نوعی شاخ و شانه کشیدن با حکومت تعبیر و تفسیر می‌شود در صورتی که این گونه نیست. آموزش به زبان مادری بحثی غیرسیاسی است.

نبود ابزارهای تبلیغاتی و رسانه‌ای نظیر رادیو و تلویزیون که آگاهانه، دانشگاهی و علمی به مقوله زبان و آموزش زبان مادری بپردازند باعث گردیده که دور افتادن از این عنصر هویتی و قومی سرعت بیشتری بیابد چرا که نپرداختن به آن به نوعی کم اهمیت بودن و غیر لازم بودن آن تعبیر می‌شود.

ما در بحث مواجهه با غرب و دستاوردهای تمدن جدید داستان عجیب و غریب و جالبی داریم اصلاً از رگ و ریشه نفهمیدیم که واقع خواهان چه هستیم؟ در نهایت رویه و سطح را دریافتیم و نتیجه آن شد که حتی یک صدم ژاپن هم نشدیم آنچه به چشم می‌خورد خودباختگی، نادیده گرفتن خود، انکار آن و در نهایت رنگ و لعاب عوض کردن بدون پرداختن به محتوا بود، حال این تجدد ظاهری که وارد جامعه ایران شد مناطق مرکزی ایران به ویژه پایتخت، نقش غرب را پیدا کرد و حاشیه‌های ایران و مناطق مرزی نقش دریافت کننده و چشم به راه که چه چیزی در آنجا اتفاق می‌افتد تا آن را سریعاً بقا پد و تقلید نماید. دستگاه رسانه نیز به خوبی در اختیار چنین وضعیت و شرایطی قرار گرفت و آن خود باختگی را در مقابل دیگران در یک پروژه و پروسه زمانی ترویج داد. نتیجه آن شد که ما خود را انکار کرده و خود کم بین شده و ناچیز انگاشته‌ایم و نتیجه‌ی نهایی آن است که آنچه خود دارم حقیر و ناچیز است آنچه دیگران دارند تمدن، پیشرفت و به قول امروزی‌ها، کلاس است. این دستگاه و سازمان

نگاهی به شیوه‌ی تربیت فرزند در یونان باستان نکته‌ی جالبی را روشن می‌سازد زنان اصیل (آتنی) برای تربیت فرزندان خود در سنین اولیه دایه استخدام می‌کردند یکی از شروط پذیرش دایه و مربی کودک تسلط آن فرد بر دستور زبان و زبان یونانی بود تا آن‌چنان که شایسته است کودک زبان را بیاموزد که در آینده فصیح و رسا سخن بگوید یا راحت‌تر آموزش ببیند و زبان علم را بیاموزد. در جامعه‌ی ما، مادران نیز باید با درک، آگاهی و ضرورت آموزش زبان مادری به کودکان آشنایی داشته و در انتقال آن به فرزندان آگاهانه تلاش نمایند. هیچ دستگاه آموزشی و نهاد رسمی چنین توانایی و قدرتی را که خانواده به ویژه مادر دارد ندارد و نمی‌تواند این چنین محتوای واقعی زبان را به فرزندان انتقال دهد.

چه عواملی باعث می‌شود که زبان مادری (زبان گُردی) به عنوان بخشی از هویت قومی توسط مادران نادیده گرفته شود؟

عوامل گوناگونی در این دوری و کناره‌گیری نقش دارند. یکی از این عوامل مهم این است که اگرچه در متن قانون اساسی تصریح شده است که زبان گُردی به عنوان زبان مادری چندین میلیون جمعیت در چند استان کشور باید آموزش داده شود، اما این آموزش رسمی و دولتی وجود ندارد، بنابراین عدم رسمیت این زبان در مراکز آموزشی یکی از عوامل کناره‌گیری و نادیده گرفتن این عنصر مهم هویتی است.

در جامعه ما که حوزه‌ها کاملاً مشخص نیستند و حوزه‌های مطالعاتی باهم هم پوشانی دارند، تاریخ و دین با هم آمیخته‌اند، در این حوزه زبان نیز که مقوله‌ای فرهنگی است با نگاهی کاملاً سیاسی

پیچیده و درهم تنیده‌ی عوامل باعث گردیده که آموزش به زبان مادری توسط مادران نادیده گرفته شود.

وجود دیگران در زندگی هر فرد به عنوان الگوهای جامعه‌پذیری افراد در حفظ و انتقال زبان مادری (زبان کردی) چه تأثیری دارد؟

از آنجا که تربیت و انتقال از خانواده آغاز می‌شود وجود پدر و مادر در کنار فرزندان بیشترین نقش را در الگوپذیری و آموزش هنجارها و مفاهیم گوناگون دارد. همان‌طور که پدر و مادر، برادران و خواهران بزرگ‌تر در راستای آموزش مفاهیمی مانند امانت‌داری، راست‌گویی، مهربانی و پرهیز از خشونت و... تلاش و حساسیت بالایی دارند، اگر نسبت به ضرورت یادگیری زبان مادری برای کودکان هم همان آگاهی و بینشی را که نسبت به مواردی مانند: راست‌گویی و مهربانی و... دارند، داشته باشند این آموزش و انتقال به خوبی انجام می‌گیرد اما متأسفانه به دلایل گوناگونی که قبلاً گفته شد آگاهانه یا ناآگاهانه این ضرورت مهم هویتی نادیده گرفته می‌شود. کودک پس از خانواده با گروه همسالان در ارتباط است و در عین حال در حال آموزش، یادگیری، تأثیر گذاری و تأثیر پذیری از آنان است. چنانچه این گروه همسالان در همان خانواده‌ها با آن شیوه تربیتی رشد یافته باشند آن گونه رفتار زبانی را به گروه همسالان منتقل می‌کنند. فرد تأثیرگذار و مهم دیگری که در انتقال و آموزش زبان مادری نقش پر اهمیت و پررنگی دارد معلم است در چنین دستگاہی معلم نیز جدای از جامعه و محیط تربیتی آن نیست. در اینجا دو مقوله قابل بررسی است یکی خود معلم و شخصیت او، ویژگی‌های فردی- هویتی او و دیگری سیستمی که او در آن مشغول به

کار است که کلیت آموزش را در بر می‌گیرد و نظام سیاسی آن را به‌نوعی تعیین می‌کند در این مورد ویژگی‌های فرهنگی معلم می‌تواند در انتقال و آموزش زبان مادری نقش اساسی و مهمی را ایفا کند و حتی کاستی‌ها و تعلل خانواده را نیز جبران نماید. در کنار آموزش به زبان فارسی می‌تواند زبان مادری را نیز به دانش‌آموزان انتقال داده و به روش علمی‌تر آموزش دهد. اما متأسفانه در سیستم آموزشی ما نقص کلی آن و نگاه غیر آموزشی و غیرعلمی و غیر کارشناسانه به آن در کنار ضعف معلم در این زمینه باعث گردیده که نقش بسیار مخربی در نابودی زبان مادری ایفا کرده که روز به روز در دور کردن دانش‌آموز از زبان مادری تلاش نماید.

تأیید هویت‌های فردی و گروهی و اجتماعی هر فرد چه تأثیری در حفظ و انتقال زبان مادری دارد؟

در تعریف هویت باید گفت که آنچه در پاسخ به پرسش کیستی یک فرد می‌دهد او را از افراد دیگر متمایز می‌کند هویت گفته می‌شود بخشی از این هویت از پیش تعیین شده‌اند و ما در انتخاب آن نقشی نداریم مانند جنسیت، اما برخی دیگر به‌وسیله فرد شکل می‌گیرند مانند به دست آوردن برخی صفات اکتسابی.

هویت نیز در دو بخش قابل بررسی است: هویت

دهنده مهم باشد برایش برنامه ریزی می‌شود و به فرد آموزش گیرنده منتقل می‌شود آنچه که زبان مادری نامیده می‌شود اگر توسط فرد، گروه، جامعه و در نهایت مجموع آن‌ها تأیید شده و ارزش و هنجار محسوب شود آگاهانه و مشتاقانه به فرد آموزش گیرنده منتقل می‌شود و او نیز آن را به عنوان یک ارزش و بخش مهمی از هویت خود می‌پذیرد و از دریافت آن هیچ ابایی ندارند. در جامعه کردستان که اکنون به دنبال انتقال خود خواسته فرهنگی است اما این تفاوت‌ها به‌ویژه در کرمانشان به وضوح به چشم می‌خورد به‌گونه‌ای تبلیغ شده و اشاعه داده می‌شود، زبان کردی با لهجه‌های گوناگون خود، زبان افراد درجه دو، مختص جوامع روستایی و عشایری فقیر و در نهایت زبان چوپانان و دامداران و کارگران روزمزد و بیکاران و لمپن‌های خیابانی است این گونه تصویرسازی از زبان مادری و زبان کردی توسط گروه غالب و دارای قدرت سیاسی و اقتصادی باعث گردیده که انتقال این بخش از هویت از نسل قبل به گروه گیرنده یا انجام نشده یا ناقص و نامطلوب انجام شود در عین حال گروه‌های اجتماعی که فرد با آن‌ها درگیر است به زبان مادری و کردی به عنوان ارزشی مهم، حیاتی، ضروری و به عنوان ارزشی که انتقال دهنده‌ی بسیاری از روحيات و صفات و مقوله‌هاست نگاه نکنند در نتیجه فرد جهت سازگاری با جامعه و شراکت در روند و فرآیند جامعه‌پذیری خود را با این نوع یادگیری و این نوع خاص از جامعه‌پذیری که از حالت طبیعی خود خارج شده هماهنگ و سازگار کند.

فردی و هویت اجتماعی. هویت اجتماعی فرد در درون یک جامعه شکل می‌گیرد آن هم بر اساس آن چیزهایی که برای آن جامعه اهمیت دارد. هر جامعه بر پایه آن چیزهایی که برایش مهم است و با آن سازگار است زمینه‌های پیدایش و رشد همان هویت را زمینه‌سازی می‌کند و امکان رشد و پیشرفت دیگر چیزهایی را که با اصول و عقاید آن جامعه ناسازگار است می‌گیرد. هر جامعه نیز این ارزش‌ها، باورها و اولویت‌های خود را به افراد آموزش می‌دهد. این فرد با این آموزش‌ها بخش مهمی از هویتش شکل می‌گیرد. همین فرد هم برای شرکت در جامعه این نوع آموزش‌ها را که بر پایه نظام ارزشی جامعه بنا شده است می‌آموزد و چگونگی زیست در جامعه را آموزش می‌بیند. این آموزش از خانواده آغاز می‌شود. سپس فرد وارد جامعه می‌شود، گروه‌های همسالان برخی از این ارزش‌ها را به فرد می‌آموزد مدرسه و مجالس دینی نیز از این آموزش سهم مهمی دارند. این سیر روند مشارکت در زندگی اجتماعی، هویت اجتماعی فرد را شکل می‌دهد که به‌طور کلی جامعه‌پذیری نامیده می‌شود.

حال با این مقدمه نقش خانواده، گروه همسالان، نهادهای جامعه، کل جامعه نقش اساسی در انتقال آموزه‌ها دارند هر آنچه برای نهاد آموزش

سامان میهری

زستان نهما به هاره

زستان نهما به هاره
 جوانی هاتهو دووباره
 سه وزه و بوو کیو و چیمهن
 رازیاه دهشت و دیمهن
 داپوشیا داوین کوستان
 به سهه هزار گولی جوان
 بولبول نه خوینی به دهنگ
 لهسهه گولی هزاره پهنگ
 لهسهه نه چل بو نهو چل
 سهه مهسته له بوئی گول
 هاوار نهکا به هاره
 وه رزی گول و گولزاره
 بون خوشه دهشت و کوستان
 دونیا بوو به گولستان

شهکیلا مهحمودی

شهوگاری من

شهوگاری من بی خهه نابی
 له و کاتهی خهونی توئی دیوه
 بوونت خهونیکی شیرین بوو
 مهخابن نهگهیشته به نیوه
 رچه لهکیم له خهونی خوش
 نه میستهش ماتم بردووو
 بریا و مهخابن و خوژگه
 ریگهی هه ناسهی گر دووه
 دهردی دووری دهرمان نابی
 زامی نه بوونت ناسوووه
 گهر گشته دونیا نزیکم بی
 بهخته وهری له من دووره
 پویشتی و ههر کازیوهیه
 نهه پوژانهی که من هه مه
 بی نووری پوخساری گهشت
 خوور بو کوشتنی شهو که مه
 زستان هات پوژی پویشتنه
 مه گهر چیو له من بینی بوو
 بریا نهو په روانهیه بام
 که زستانی نه بینی بوو
 نهک په روانهیه کی بی شهه
 که پشکوئی دل دهیسووتینی
 سووتانیک که چاری نییه
 مه گهر بای مه رگ ، دای مرکیئی ..

شەو و مانگ و ئاسمانیکی پووناک

شەو و مانگ و ئاسمانیکی پووناک
 دەلاقەییەکی کراوە و
 پەردەیی سەماکەری ژووریک
 ژنیک پر لە نیگای شەو و
 چاوی شاریکی پر لە خەو
 ژانی شیعریکی نەوتراو و
 گەران لە کۆلانەکانی بیرەوهری
 پیاسە لە شەقامەکانی ئیننزار
 ژنیک
 پشتبەپشتی دیواریکی حەسرەتاوی
 ئەژنۆکانی ،
 لە باوش گرتوو و
 لە بی دەنگی یەکی قولاً
 نەنمە فرمیسکەکانی دادەبارئ..

هەینییەکانی بی تۆیی
 هاوارە خنکاوەکانی تەنیایی
 ئیوارە نەفرەتاوییەکانی بی کۆتایی
 هەینییەکانی بی تۆیی ،
 ئیوارە نامۆکانی دل تەنگین..
 هەناسەکان بۆنی تازەییی هەل نامژن
 ئاسمانی ئەوین داخراوە
 هیچ بارانی خۆشەویستی یەک دا ناکات
 چاوت لییە!
 کاتەکانم چ تاسەبار
 هاواری بی تۆیی ئەکەن...

زستان

لیوان لیوم لە ئازارو لە تەنیایی
 بگەرپۆه
 زیندووم کەووەو بملاوینە
 سارپژم کە لە تەنیایی
 بە تەنیایی
 زستان
 لە مندا شاریک ئەژی
 پر لە خانوو
 پر لە کۆلانوو شەقام
 هەر خانووئیک
 پر لە هەزاران چیرۆک
 هەر کۆلانوو شەقامیکی ئەم شارە

"زستان":

هەموو پۆژئ
 لە خۆرەهلات تا خۆراوا
 لە قەرەبالغی شاردا
 بۆت ئەگەریم
 کە شەویش دئ
 دیسان لەبەر بینینی تۆ
 بۆ وەنەوزئ
 هەر چاوەریم...

"زستان"

زستانیکه بی کوتایی نیگاکانت
لیوه کانم لیوریزی ماچ
یاخی و سهرکesh لیوه کانت

پرله هه زاران بیره وهری هه لوه ریو
له هه زاران خه موو ئازار
له هه زاران زه رده خه نه
هیواو شادی له بیرکراو
پرله دوویات بوونه وه
له دهس دانو به دست هینان
پیک گه یشتنو و دابران
له دائیک بوونوو ژیان
من له م شاردا به لای هه موو
بیره وه ریکاندا... خوّم ون کردوو و
هه رگیز خوّم نادۆزمه وه
زستان
به کورتی هه ناسه ئی ماچیک خوشت
ویستم
به دریژیایی نه بوونت
هه ناسه هه ناسه
عاشقت بووم
زستان

هه و نامه ی کتیب

بریسکه ی عه شق له چاوانماو

خالد بەرزەنجە (ژيار)

كاتيک ئاور له تەمەنى خۆم ئەدەمەوه

كاتيک ئاور له تەمەنى خۆم ئەدەمەوه
 ئەبينم زۆر شيوەى له وەرزهکانى سالى کوردستانم ئەچى
 بەهاری تەمەنم پىر جموجۆلە و بزەويى کەنين و
 هەلپەرين و عاشقى گوى بيستى هاژەى ئاو و خورەى کانیا و بينينى ديمەنى
 جوانى کويستانانى ولاتەكەم بووم
 هاوينى تەمەنم پىر گر و تين و عاشقى بيستنى بلویری شوان و لاوک و حەيران،
 دلەخورپەى وعدەى جىژوان و هەولدان بۆ خەوخەرمان و تىکۆشان بۆ بژيوى
 ژيان
 پاييزى عومرم، هيدى هيدى دابەزىوى گروتينم، وەرينى گەلای سەر لەقويپوى
 درەختى ژينم، هەلپىروزاوى رەنگ و روخسارم بەرەو زەردى و ئەرغەوانى،
 خۆشترين دەنگ لە گويم مۇسيقاى خىشپەى گەلاکانە كە بە دەم گۆرانى باوہ
 هەلدەپەرين
 زستانى ژيانم، بە ياد هينانەوهى گۆرانى کويستانان خالخالى حەسەن زيرەكە
 كە دەلى
 کويستانان خالخال بەفرى ناچيتەو
 يارم تۆراوہ و ئاشتى نابيتەو،
 بەفرى روخسارم شيوەى بەفرى چياکان ئەدا، تواناى هەلبەزين بە چيامدا
 نامينى و لە بنارەوہ هيدى هيدى بە دارەدارە پيگا دەبرم لە ناکاودا
 كليە بەفرى ئەجەل بەسەرمدا هەرس دەکا و لە ناو دۆليكى كپ و بىدەنگدا ناقم
 دەژەنى..

عەبدوللا رەحیمی (عەودال)
(شیعر بە کوردی-هه‌ورامی)

ئەوروژ

خەمیی فرینئو ھۆجوومشا ئاردەن
ھانەکلەو چەما وەرپەنش کەردەن
کەس نیەن پەرسۆ ، جارجار جە حال
سەرعیو سەر گەردان ویلیو عەودال
ئاوروو تاسەیم ، گقە گقە کەرۆ
بئ یاروو ھام دەم ، پۆزگار مەویەرۆ
پزووژکەو شادئى ئانا مەردەرە
درزە بیە بەرەو خەم وەرەوەرە
پاژەرەژانە ئمسال کزۆلەن
وشکە سالەنەو ئادئىچ بەت قەولەن

نەوروژ
زاروا نەوروژەن ئارۆ
کەمکەم واران موارۆ
ھۆرزدئ بلمئ پەى کەشا
تەماشاکەردەى وەشا
وەرزوو زمسانی لوا
ئانە وەھارەن ئاما
بڈیەیدئ پەى شەتاوا
جموو جوولوو وەرباوا
قەتەرشا بینان ، گۆرالە زەردئ
ھەر یۆ بەجۆرئ ، لابەرا دەردئ

شعر قه ژاراوهی کوردیی لهکی

ئێ هواریز ههتین
 باوشی رووشتای ئه قهر بهخه
 هزارهناسی ئێ چال تینی ئاساره ، قه دامان
 کوروو کوروو میخهک ئهسپهن ئه سهر شان
 سهه ماچ کوورپه ئه بان لچ و...
 دو دانکه برالک رهسی ئه قول مشتیره...
 ئێ هواریز ههتین و گیس ئاگرینت پرهژ بوو چهویر و میلق
 چه مهل پهنگینت پر ئێ رووشتای شهرم...
 ههتین ئێ باوشم
 سهرت نیا ئه بن بالم
 لیو پردان ئه نارت ، قه لهوزه خه نه ئێ یهک قاز بی
 قتم " گلاره " ، شیعرمی ئه ران بخوهن
 دوگو لووپ خوین ماسیت هوق کرد
 روقلقرتی ئێ دهس که ترا
 پر بهخه من و کهنی و ئاسمان خوین بیا

مادی ماهیدهشتی

دیلی

شیر قه ژاروهی کوردیی لهکی

رووژئی مای رییهل فیسمانه مهکهن
دارئ ک قه سقرشیتانهل سال
گیان ئازا بردا
دی چرچه بی ئاوی نمهوری
ئیمشهویش بکام .

ئاسووهل گشت ئاوس ئهژ نکات
بیژه پاپیلاته ژیر زووان رییهل
ههناسهت پرووکه دیواری شهو
مهزانم دلت قوته قه چ خاوخه یالیکه
می!
مهزانم لچ پاسرکییای ئی قلاته ماچ
کردن نهیری!
هیما دهنگ گول شهو بوو مایه گووش
دهنگ چوزهی دارهل
گری گووش بتهکن!
مهچیمن ، تا دیروک ، تا بانان
ههسی و هوئمی ههناات
ئاگر ههزار تاسه تین داره مهکی

فصل نامه ی کردی و فارسی چهل چشمه ، شماره ۳ و ۴ ، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

گه و نامه ی کتیب

نادر زه‌نگیشه‌ئی

شعره‌شه ژاروه‌ی کوردیی له‌کی

من ته‌نیایی ته‌ریکیه‌ل خاوپه‌ژاره هراسانیکم
 من خون ناحه‌قمی هاملا
 من نه‌وویمیم گ چنگم نه‌ویه تینی قهار
 من نه‌وویمیم گ چنگم نه‌ویه تینی تولی داره‌ل
 من نه‌وویمیم گ نمناز قارانم دوزی

قه‌ورکه‌ن باخوان ناهومیدکه
 قه‌ورکه‌ن ناهومیده ئی مردن م
 ئی تۆلی دارئ گ ئی دی نمائی
 ئی باخی گ ئاگر نمه‌گری
 ئی ئاگری گ هم ئاگره هم ئاگر گرتن

من خون ناحه‌ق په‌له‌قه‌رمی ها ملا
 گ ده‌نگ منه‌را قلاتیه مه‌وردئ
 گ بیده‌نگیه‌ل خودان شنه‌فتو

خون ناحه‌ق ریوار چه‌په‌رئ ته‌ریکیه‌ل
 گ چراخ کووریه ژیر جله شریا شاردوتیا

من خون ناحه‌قمی ها ملا و
 هوچ کهس نمه‌ونی نه‌مردمه

ماموستا فايهق بيكهس

وهتهن

خوایه وهتهن ئاوا کهی ، چه‌ند دلگیر و شیرینه
دهشتی خو‌ش و په‌نگینه ، ئاوی که‌وسه‌ر ه‌خاکی گه‌وه‌ره
پر له گول و نه‌سرینه ، پر له گول و نه‌سرینه
سه‌یرانگای به‌ه‌رانی ، سه‌وزه گیای نه‌رم و جوانی
سه‌د دل ئه‌بی‌ی چه‌یرانی ، ئاوی که‌وسه‌ره خاکی گه‌وه‌ره
پر له گول و نه‌سرینه ، پر له گول و نه‌سرینه
شاخی به‌فرین و به‌رزه ، بو‌ رابردوومان په‌مزه
چیمه‌نی جوان و سه‌وزه ، ئاوی که‌وسه‌ره خاکی گه‌وه‌ره
پر له گول و نه‌سرینه ، پر له گول و نه‌سرینه
ئه‌م شوینه شوینی کورده ، جیی قاره‌مان و مه‌رده
لانه‌ی شیرینی نه‌به‌رده ، ئاوی که‌وسه‌ره خاکی گه‌وه‌ره
پر له گول و نه‌سرینه ، پر له گول و نه‌سرینه
وهتهن چاوی لی‌مانه ، ده‌ری که‌ین له ته‌نگانه
حه‌یغه بیته ویرانه ، ئاوی که‌وسه‌ره خاکی گه‌وه‌ره
پر له گول و نه‌سرینه ، پر له گول و نه‌سرینه .

دیلی

۱۳۶۸ زیستان و نیستان ۴، پاییز و نیستان ۳ و ۴، شماره اول ، سال اول ، چشمه ، چهل و فارسی چهل چشمه ، فصل نامه‌ی کردی و فارسی چهل چشمه ،

شیخ حسن مولان آباد
(۱۰۷۳-۱۱۳۶ هـ-ق)

نه ناودارائی کوردستان، ناوچهی میثرویی دیواندره

زندگی و کسب علم

شاید چون همه شنیده‌ایم شیخ حسن مولانآباد گمان می‌کنیم که ایشان در روستای مولانآباد (مهولان‌ناوا) هم‌اکنون از توابع بخش زیویه و دهستان **خورخوره** شهرستان سقز است. قبل از تقسیم‌بندی‌های دهه‌ی ۵۰ شمسی، این روستا و توابع آن نیز جزو حریم شهرستان دیواندره بوده است. به دنیا آمده‌اند، حال آنکه ایشان در منطقه چل‌چمه، در شهرستان دیواندره به دنیا آمده‌اند. متأسفانه به دلیل عدم تحقیق کامل و بی‌توجهی‌های گذشته، مشاهیر منطقه‌ی دیواندره به‌درستی شناخته نشده‌اند یا به اشتباه شخصیت‌ها و برخی آثار باستانی به‌عنوان تابع مناطق هم‌جوار آن که خارج از منطقه‌ی دیواندره‌اند، ثبت شده است.

حضرت شیخ حسن، در سال ۱۰۷۳ هجری قمری در روستای قدیمی دلو، در جوار روستای بست (یکی از مناطق باستانی و با طبیعتی بکر و زیبا در شهرستان دیواندره) دیده به جهان گشوده است. وی از عرفای دانشمند و ریاضیدان مشهور عصر افشاریه بود که به دلیل زهد و تقوا و علم و آگاهی، از اعتبار و نفوذ زیادی برخوردار بوده است؛ اغلب اوقاتش را به مطالعه، تدریس و عبادت سپری کرده و در انجام ریاضت و تحمل گرسنگی، کمتر نظیر داشته است. گویا شیخ حسن اولادی نداشته است. دوران زندگی شیخ حسن باید در قرون یازدهم و دوازدهم هجری قمری باشد.

ایشان دوران کودکی را ابتدا نزد مادرش به یادگیری قرآن و اشعار، کتب ابتدایی متداول، نغز فارسی و کردی و مقدمه علم صرف و نحو

گذراند. سپس در خدمت پدر و دیگر استادان دارالعلوم روستای بست دیواندره به تحصیل علوم اسلامی همت می‌گمارد. شیخ حسن در هر حجره و مدرسه‌ای که ماندگار شده مدرس، محصلین و اشراف محل از توانای و استعداد و جدیت ایشان در تحصیل، حیران و بیش از حد مورد توجه خاص و عام قرار گرفته است، به‌ناچار از آنجا به محلی ناشناس سفر کرده‌اند تا بتوانند بدون هیچ مشکل و دغدغه‌ای به تحصیل ادامه دهند، شوق و اشتیاق به خواندن و یادگیری شیخ را به شهر کوی سنجاق عراق میکشاند و در نهایت تحصیلات خود را در عراق به پایان می‌رساند و همان‌جا نزد استادش به خلعت عبا و عمامه همراه با گواهی ارشاد و تدریس که رسم سلف بوده نائل می‌شود. طبق نوشته‌هایی که هم‌اکنون نیز در دسترس است، پس از اتمام تحصیلات متداول آن روز خواستار کسب معارف عرفانی و آداب طریقت و سیر و سلوک می‌شود.

شیخ پس از دریافت طریقت‌های علوانیه، شهاب‌الدین، سیف‌الدین و ضیاء‌الدین و پس از سال‌ها دوری و چند سفر به عربستان و سرزمین‌های اسلامی مجاور، به موطن خود روستای بست باز میگردد. سال ۱۱۱۸ هـ-ق مسجد شیخ ابراهیم بستی را مرمت و بر بام آن ایوانی بنا می‌کنند که به "مزگه‌وته‌هاوینه" (مسجد تابستانی) یا مسجد شیخ حسن مشهور بوده و طبقه همکف آن، که در فصل سرما بیشتر مورد استفاده قرار می‌گرفت مسجد شیخ ابراهیم می‌گفتند. شیخ سرانجام اواخر همان سال به مولان‌آباد رفته و در آنجا ساکن می‌شود.

سپس دارالعلوم مولان آباد را تأسیس می‌نمایند، وی بسیاری از بزرگان و دانشمندان عرصه علم و دانش را جهت تدریس و آموزش به آنجا دعوت نموده‌اند که در اندک زمانی شهره و آوازه دارالعلوم مولان آباد از مرزهای کردستان فرارفته و از دور و نزدیک، افراد زیادی جهت تحصیل به آنجا روی آوردند.

نمونه اثر ادبی

آن مرحوم طبع شعر نیز داشته است. شیخ اشعار زیادی به فارسی و کردی (گوییش اورامی) و عربی با مضامین عرفانی دارد که متأسفانه به‌سان آثار دیگر مشاهیر و نویسندگان منطقه، هنوز جمع‌آوری نشده است.

تالیفات و تحقیقات

۱) نگارش کتاب "القرآن"

از اقدامات مهم استاد شیخ حسن، تحریر قرآن نفیسی است که آن را ام‌القرآن نامیده‌اند. این قرآن در سال ۱۱۲۷ در دوره صفویه نوشته شده، شیخ برای اطمینان از تطبیق آن با نسخ قدیمی دیگر و تأیید مسائل مربوط به تجوید قرآن، روانه ممالک اسلامی می‌شود، سرانجام پس از تکمیل تحقیقات و تحصیلات لازم در زمینه‌ی معارف اسلامی، علوم قرآنی، فلکیات و اسطرلاب، طب، تقویم و گاه‌شماری سال ۱۱۳۰ هـ-ق به دمشق مراجعت می‌نماید. این قرآن تاریخی دارای خصوصیات منحصر به فردی است که آن را از سایر قرآنهای عصر خود و قبل از آن متمایز میکند.

۲) کشکول

این گنجینه نفیس گزیده‌ای کامل از آموزه‌های اخلاقی، حکایات و گوشه‌های نغز و شرح کنایه‌ها و استعارات عرفانی و ادبیات را شامل می‌شود که جزو آثار فاخر این منطقه و یادگاری ماندگار از آن بزرگوار است.

۳) رساله طبی

این اثر نفیس و ارزشمند طبی که تماماً توسط شیخ حسن در پنج فصل و بخش‌های متعدد تنظیم شده است، طبق نوشته‌ی خود ایشان

مجموعه‌ای کامل از علم طب حکمای ایران، عراق، روم، هند و سودان می‌باشد که سه فصل ابتدای آن کاملاً از بین رفته است.

۴) تقویم و گاه‌شماری

شیخ حسن در دانش ریاضیات و نجوم مهارت داشت. وی با قرار دادن و تنظیم تعدادی سنگ در مقابل خورشید، اوقات عصر را تعیین کرد و تقویمی برای کشاورزان ابداع نمود که در منطقه به "حساب شیخ حسن" معروف است.

وفات

علم و عرفان و هنر شیخ حسن مولان آباد به جایی رسید که همگان پایه و مقام والای وی را به حقیقت شناختند، آن گونه که آوازه "حسن‌الکردی" شهره محافل علما و عرفا گشت و به حقیقت ایشان یکی از مفاخر بزرگ کرد و شخصیت‌های برجسته عصر خود می‌باشد. ایشان پس از سال‌ها کسب علوم دینی و عمر پر برکت در سال ۱۱۳۶ هجری قمری در روستای مولان آباد در سن ۶۳ سالگی به دیار باقی شتافت. هم‌اکنون آرامگاه این بزرگوار در روستای مولان آباد است و هر سال محل زیارت اقشار مختلف مردم داخل و خارج کشور بوده و این اثر در فهرست آثار ملی قرار گرفته است.

منبع:

پروژه‌ی "میژووی ناودارانی ناوچه‌ی دیوانده‌ره":
تویژینه‌وه و ناماده‌کردنی سه‌رنووسه‌ر.

دله ۳ و ۴

پنجهکی پارۆری ماننایی له گوندی قهلاچی بۆکان وه کوو، له گوین	هۆنه‌ری چه‌وساوه‌کانی کوردستان دوا‌بین زما‌ری یه‌کدانه‌یی	وشه‌یه‌که بۆ دوور کردنه‌وی مندال له شتی پیس	ولاتیکی پرچه‌شیمه‌تی قورنه‌ی ئاسیا پرووخان، رمان	تاقه‌گی به‌نیویانگی سه‌رده‌شت تالی، ره‌خ
	چکوله‌ی گردیله گالنه، کاپه	زارۆک ولاتی مردوانا		
ئاوده‌لین، زنه بالنده، مه‌ل	تازا، دلیر میوز			بین‌لایی
ده‌نگی دلۆبه یه‌که‌م مانگی وه‌رزی هاوین	گرژ، تووره، مۆر لاق، پا، قاج		شاریکی کوردی له ولاتی ترکیا لاناو، ته‌شه‌ر، تیتالی	چار، که‌رته گروو، بیانگ
چاکراو له کانزای مس	بهرامبه‌ری نیر، ما ره‌نگی چه‌رموو	پاشگر به‌ واتای شوین و چیکه‌ ریش		نهمری، هر به‌یتی، ناوی تاوا‌ییبه‌ک سه‌ر به‌ شاری پانه
	تووک کردن هیز، وزه			قسه‌ی ناراست
له به‌ر دژمن هه‌لاتن، خۆ به‌ ده‌سته‌وه‌دان شڕۆفه، رافه			نه‌یار، پیچه‌وانه تاگره‌ژین، بۆرکان	
	هونه‌ری وینه هه‌لگرتن چه‌سپوو			
که‌سیک که کاری گه‌ران و پشکنین ده‌کا	هیلانه‌ی تازهل له‌ت بوو، لیوه‌ بوو	میوه‌ی دار و بیستان	شین بۆ مردوو میملی گهنم و چۆ، سون	هه‌ر شتی له بالاییه، ژوو‌ر
		ته‌گریچه خاوه‌نی بوون		ژما‌ریه‌کی یه‌کدانه‌یی، یه‌ک و دووا
سووکه‌له‌ی کاکه‌ نژیی کیویک و سه‌یرانگه‌یه‌که له شاری سنه	پشوو			
			بهرامبه‌ری می	

دانه‌ری مالپیت؛ ئومید تورکه (رێژه‌و)

Navçeya dîrokî Dîwandere.

Qele kevnare li gundê Başlax, li hember aveiyayê Semengan, li bakûrê rojhilata Dîwandere. Ev şikeft ji karên navdar ên ji serdema berî-dîrokî pêk tê. Li ser rîya vê şikeftê çem e YûlKaşî Heye û dîmenên xwezayî bedewiyê afirandiye.

Nivîsarên bi Kurdî:

Zankô Yari, Erdeşîr Musawî, Saman Mihri, Eareş Efzalî, Şekîla Mehmmodî, Umîd Turke Saman Mansurî, Ebdûla Râhîmî, Teib Tahîrî, Clahe Mëndîpûr, Zîaedîn Turabî, Larîfe Şarîfî, Sidîq Rûstemî, Xalîd Berzence, Zahêd Rêzajî, Bihnam Jefarî, Mihdî Mahîdaştî, Hamîd Haqî, Nadîr Zangîşejî, Kîûmars Şereffî, M. Emin Karemî, Bihare Felahî, Samîe Mîrzaejî.